

NONNEN

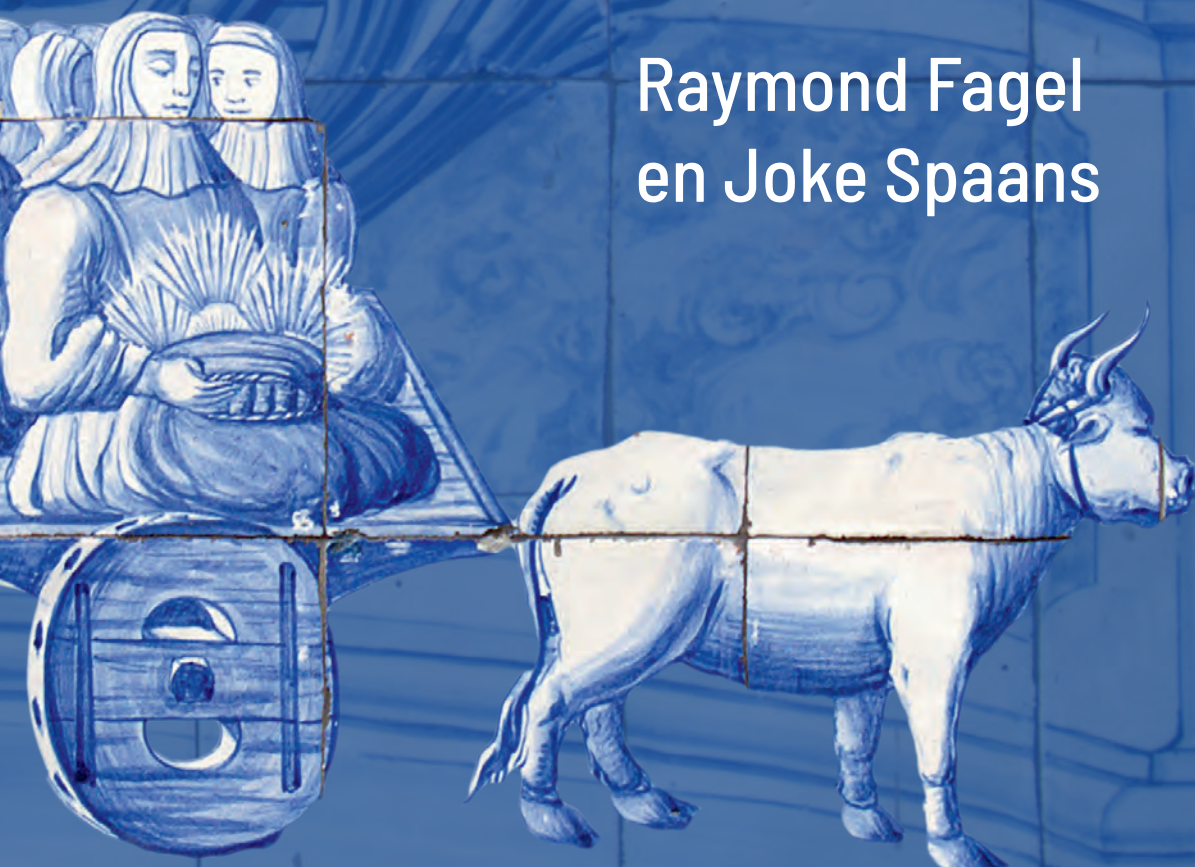
Cathalina del Spiritu Sancto's verhaal over

VERDREVEN

de vlucht van Nederlandse clarissen naar Lissabon

DOOR GEUZEN

Raymond Fagel
en Joke Spaans

Nonnen verdreven door geuzen

Nonnen verdreven door geuzen

*Cathalina del Spiritu Sancto's verhaal over de vlucht
van Nederlandse clarissen naar Lissabon*

RAYMOND FAGEL en JOKE SPAANS
met medewerking van JOÃO MIGUEL SIMÕES

Hilversum
Verloren
2019

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door Stichting Het Nuyensfonds, het Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm, de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, de Dr. C.L. Thijssen-Schoute Stichting en de Stichting Sormani Fonds.

Het onderzoek voor deze uitgave maakt mede deel uit van het NWO-onderzoeksproject *Facing the enemy. Spanish army commanders during the first decade of the Dutch Revolt*.

Afbeelding op het omslag: Een groep nonnen op een ossenwagen in een fantasielandschap. Een van de nonnen heeft op haar schoot een mandje met een stralende inhoud. Westwand midden. (Zie p. 141, afb. 11.)

ISBN 978 90 8704 801 3

© 2019 Joke Spaans en Raymond Fagel

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Omslagontwerp: Studio Verloren

Typografie: Rombus, Hilversum

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Inleiding en verantwoording	5
VERTALING VAN HET <i>VERSLAG</i> VAN CATHALINA DEL SPIRITU SANCTO	11
Het <i>Verslag</i> van Cathalina del Spiritu Sancto	
I Klaagzang over de trieste en miserabele toestand van de landen van Neder-Duitsland	13
II Een opmerkelijke openbaring gedaan aan een ongeschoeide zuster van de heilige Clara, over de vervolgingen door de ketters van de kloosters van monniken en zusters en van meer kerken, enkele jaren voordat die zouden losbarsten	16
III Over de toestand van de heilige provincie van Neder-Duitsland voorafgaande aan de vervolging, de opstand en de furie van de ketters	18
IV Over de tweedracht in de kerk en over de vrijheid van het vaderland, waar de ketters de vervolging introduceerden en wat ze de broeders en zusters aandeden	19
V Over wat de ongeschoeide zusters van het klooster van Alkmaar tijdens deze eerste vervolging overkwam	25
VI Over wat er gedurende de vervolging van het jaar 1572 gebeurde in de stad Gorcum	30
VII Over een aantal andere vervolgingen van de ketters jegens de kerk op verschillende plaatsen en gedurende verschillende jaren, in het bijzonder tegen de orde van de franciscanen	36
VIII Over de vervolgingen in de steden van Brabant	38
IX Hoe de ongeschoeide kloosterzusters na enkele verbanningen die hen in Holland hadden getroffen naar Antwerpen en Mechelen kwamen	40
X Van de smadelijke verdrijving van alle priesters en geestelijken uit de stad Antwerpen en van tweehonderd ongeschoeide nonnen die vandaar op zoek gingen naar afzondering in andere delen van de christenheid	47

XI	Hoe de komst over zee van de pelgrimerende nonnen naar dit koninkrijk van Portugal is begonnen	53
XII	Hoe de Nederlandse pelgrims in Lissabon aankwamen in aanwezigheid van de katholieke Majesteit koning Filips II, en hoe ze een nieuw klooster kregen	55
XIII	Over de vreselijke vervolgingen en aanvallen waar de religieuzen van het klooster van Hoogstraten onder hebben moeten lijden, vooral de auteur als bewoonster van dit klooster	59
	Memoriaal en barmhartige smeebedes van de auteur aan de moeders en zusters van dit heilige klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit	69
	Epiloog door broeder Juan de las Llagas aan de katholieke lezers	71
	Licenties	74
	Aan de doorluchtige vrouwe prinses zuster Margarita de la Cruz, van zuster Cathalina del Spiritu Sancto, zeer nederige dienaars, gezondheid en ware vrede en perfectie in Jezus Christus onze Heer	76
	Proloog door Broeder Juan de las Llagas, vader van de provincie van Arrábida, aan de vrome lezer: Gegroet in de Heer	79
 BIJDRAGEN		
	Nonnen op drift. Nederlandse clarissen en de Opstand	86
	Joke Spaans	
	Koningen, kapiteins en kooplieden. De Iberische context van het vluchtverhaal	111
	Raymond Fagel	
	Illustraties	129
	Het klooster van de Nederlandse nonnen in Lissabon: geschiedenis en artistiek erfgoed	164
	João Miguel Simões	
	Index	178

Inleiding en verantwoording

Het *Verslag* dat hier voor het eerst in Nederlandse vertaling beschikbaar wordt gemaakt, vertelt een onbekende en spectaculaire geschiedenis. De Brabantse claris Cathalina del Spiritu Sancto beschrijft hierin hoe niet alleen zichzelf, maar ook een groep Alkmaarse clarissen tijdens de heftigste jaren van de Nederlandse Opstand hun klooster moesten verlaten, in volle oorlogstijd zuidwaarts reisden en uiteindelijk met behulp van eveneens voor geloofsvervolging gevluchte Engelse priesters in Lissabon hun intrek konden nemen in een klooster dat hun geschonken werd door koning Filips II. Het boekje verscheen in 1627 in Lissabon, in het Spaans.¹

Cathalina moest in 1581 uit het clarissenklooster van Hoogstraten, bij Antwerpen, vluchten omdat een Spaanse, maar naar de prins van Oranje overgelopen, kapitein Don Alonso haar wilde ontvoeren. Hij hoopte daarmee haar vader, de Spaanse gouverneur van Hoogstraten, Don Luis Carrillo, te kunnen afpersen. Met de hulp van de vrome verwanten van enkele van haar kloosterzusters wist Cathalina aan haar belager te ontkomen. Haar vader zorgde ervoor dat ze naar het veilige, katholieke Portugal kon uitwijken. Ze werd daar aanvankelijk tolk en vervolgens abdis van het klooster van Nossa Senhora da Quitaçon, enkele jaren daarvoor door Filips II gesticht voor een groep gevluchte Nederlandse nonnen. De kern van die groep bestond uit de zusters van het Alkmaarse clarissenklooster die in de zomer van 1572 waren gevlucht voor de geuzentroep van Diederik Sonoy, direct nadat deze het plaatselijke klooster van de franciscanen was binnengevallen en de monniken gevangen had genomen. De monniken zouden later in Enkhuizen worden gemarteld en opgehangen.

Cathalina weeft de geschiedenissen van de Alkmaarse zusters en haar eigen vluchtverhaal door een breder panorama van de chaos en ellende van de oorlog, en speciaal van de verschrikkingen die de vrouwen en mannen behorend tot de orde van de franciscanen troffen. Haar tekst biedt daarmee een versie van de geschiedenis van de Opstand, gezien door andere ogen dan die van de meestal mannelijke kroniek-

¹ Cathalina del Spiritu Sancto, *Relacion de como se ha fundado en Alcantara de Portugal iunto a Lisboa, el muy devoto Monasterio de N.S. de la Quietacion, por la Catholica Magestad del Rey N.S.D. Phelippe II. de gloriosa memoria para las monjas peregrinas de S. Clara de la primera Regla, venidas de la Provincia de Alemania Baxa, despues de los hereges las aver perseguido, y desterrado do tierras en tierras por quatro vezes*, Lissabon, Pedro Craesbeeck, 1627. Voor zover bekend zijn er twee exemplaren van dit boekje bewaard gebleven. Ze zijn nu in de universiteitsbibliotheken van Valladolid en Harvard. De tekst is elektronisch beschikbaar op www.bieses.net of <http://purl.pt/17446>.

schrijvers. Hier vinden we geen triomfantelijk verhaal van de geboorte van de Nederlandse natie, maar een relaas over de verliezers van de Opstand, in de vorm van een martelaarsgeschiedenis van de vrouwelijke religieuzen die de Nederlanden destijds in groten getale bevolkten. Cathalina beschikte over een vaardige pen en toont heel goed op de hoogte te zijn van wat zich in de oorlogsjaren had afgespeeld. Haar weergave voelt levensecht, omdat ze keer op keer de reacties van gewone mensen beschrijft, en hen soms letterlijk aan het woord laat – belaagde religieuzen en bezorgde vrome burgers, ruwe soldaten en hun vaak niets ontziende, maar soms ook onverwacht hoffelijke commandanten. Het is een geschiedenis waarin de groten der aarde op de achtergrond blijven, terwijl de hoofdrol is weggelegd voor nonnen en militairen, groepen waarvan de stemmen in de geschiedschrijving tot nu toe nauwelijks hebben geklonken. Dit boek biedt allereerst een Nederlandse vertaling van het *Verslag* van Cathalina del Spiritu Sancto. Het idee voor deze uitgave is ontstaan tijdens een conferentie van de Sixteenth Century Society in Brugge. Nieves Baranda en Darcy Donahue, Amerikaanse specialisten op het gebied van vroegmoderne Spaanse literatuur, vooral die geschreven door vrouwen, presenteerden daar papers over deze auteur en haar werk. Wij waren meteen enthousiast over haar *Relación*, dat tot nu toe onbekende inzichten verschaft over de Nederlandse Opstand, op gebieden die ons beiden bijzonder na aan het hart liggen. Dat er een klooster van Nederlandse clarissen in Portugal geweest moest zijn wisten we, maar niet hoe het er was gekomen, en de Spaanse troepen krijgen in de tot nu toe beschikbare bronnen zelden een menselijk gezicht. Raymond Fagel vertaalde de Spaanse tekst. Gezamenlijk hebben Joke Spaans en hij die van annotatie voorzien. Deze betreft vooral de verklaring van in de tekst gebruikte termen en de identificatie van personen en citaten.

Daarnaast bevat dit boek drie bijdragen die de tekst van Cathalina tegen een bredere achtergrond plaatsen. Joke Spaans laat zien hoe de vlucht van Cathalina en haar Alkmaarse zusters in een breder patroon past van nonnen die hun gekozen levensstaat niet zonder slag of stoot opgaven, maar er vaak veel voor over hadden om elders hun kloosterleven voort te kunnen zetten. Raymond Fagel reconstrueert Cathalina's familiegeschiedenis, die haar een speelbal maakte in de tactieken van de Staatse militairen om het koninklijke bewind te ondermijnen. Hij toont ook de verwevenheid tussen het Habsburgse huis en de clarissenorde, die de gevluchte zusters mogelijkheden voor patronage en voor het vinden van een nieuw tehuis boden, en de aard van de Nederlandse handelskolonie in Lissabon die het klooster in het vervolg zou steunen.

Evelyne Verheggen wees ons erop dat de kerk van het klooster niet alleen nog steeds bestaat, maar ook prachtig gedecoreerd is, onder andere met tegeltableaus waarin de vlucht van de nonnen en hun aankomst in hun nieuwe toevluchtsoord aanschouwelijk wordt gemaakt. We zijn dan ook blij dat we gebruik mochten maken van het werk van de Portugese kunsthistoricus João Miguel Simões. Hij schreef voor dit boek een bijdrage gebaseerd op zijn afstudeerscriptie over het klooster van

de Nederlandse nonnen in Lissabon en de daarin aanwezige kunstvoorwerpen, door ons uit het Engels vertaald en ingekort. Fotografe Inês Aguilar is verantwoordelijk voor de foto's van het klooster en de tegeltafels.

De tekst van *Cathalina* is zoveel mogelijk letterlijk vertaald. Het voorwerk, *Cathalina's* opdracht van het boek aan de hoogadellijke beschermvrouwe van het klooster, het voorwoord door fray Juan de las Llagas, en de licenties voor het drukken, hebben we evenwel achter de eigenlijke tekst geplaatst. Er is voor gekozen om de Portugese naam van het klooster, *Nossa Senhora da Quietação*, te vertalen als *Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit*, maar dit doet geen recht aan de veelzijdige betekenis van het oorspronkelijke begrip waarin zowel kwietschelding als kalmte zit. De naam van de auteur is overgenomen van de oorspronkelijke uitgave, hoewel ook de Spaanse variant *Catalina del Espíritu Santo* in de literatuur gebruikt wordt. Het vluchtverhaal is een Spaanse tekst geschreven door een Spaans-Nederlandse auteur die echter bij publicatie al ruim veertig jaar in Lissabon in het klooster verbleef waardoor de Spaanse tekst de nodige lusitanismen bevat.

VERTALING VAN
HET *VERSLAG* VAN CATHALINA
DEL SPIRITU SANCTO

Verslag van hoe het zeer vrome klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit gesticht is in Alcântara bij Lissabon in Portugal, door de katholieke Majesteit, onze heer koning Filips II, van glorieuze herinnering, voor de pelgrim-nonnen van de heilige Clara van de eerste regel, gekomen uit de provincie van Neder-Duitsland,¹ nadat de ketters ze vier keer hadden vervolgd en van gebied naar gebied hadden verjaagd

Samengesteld door abdis zuster Cathalina del Spiritu Sancto,
non van dit zelfde klooster

Gericht aan de doorluchtige Prinses zuster Margarita de la Cruz,²
non in het klooster van de ongeschoeide clarissen in Madrid

In deze geschiedenis ziet men zeer beroemde martelingen zoals die de serafijnse orde³ van de franciscanen hebben ondergaan onder het geweld van de publieke justitie

In Lissabon

Door Pedro Craesbeeck,⁴ drukker van de koning, in het jaar 1627

¹ In de tekst als 'Alemania Baxa'. Dit begrip lijkt alle gebieden van de Lage Landen binnen het Roomse Rijk te omvatten. De auteur ziet het vooral als een kerkprovincie.

² Margaretha van Oostenrijk (1567-1633) was de dochter van keizer Maximiliaan II van Oostenrijk en Maria van Spanje. Zie de bijdrage van Raymond Fagel, p. 122 en haar portret afb. 1, p. 129.

³ Serafs of serafijnen zijn zeshoedige, vurige engelen (zie Jes. 6: 1-8). Volgens de legende ontving Sint Franciscus de stigmata, de vijf wonden van de gekruisigde Christus, van zo'n seraf. Daarom noemen de franciscanen hun eigen orde die van de serafijnen.

⁴ Nederlandse drukker in Lissabon. Zie de bijdrage van Raymond Fagel, p. 162.

Verslag van de wrede vervolgingen en het illustere martelaarschap dat de serafijnse orde van de franciscanen is aangedaan door de ketters uit de staten van Neder-Duitsland,⁵ alsmede van het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit, gesticht door de katholieke Majesteit koning Filips II, van glorieuze herinnering, voor de pelgrimzusters van de heilige Clara, van de eerste regel, die van ginds naar Alcântara in Portugal waren gekomen

I

Klaagzang over de trieste en miserabele toestand van de landen van Neder-Duitsland

Mirjam,⁶ de zuster van Mozes, en het volk van God, zagen nadat ze met droge voeten de wateren van de zee waren doorgedaan, dat ze uit handen waren van de farao die achter ze aankwam met strijdwapens en een groot leger. De snoevende farao uitte de hoogmoedige woorden *persequar, & comprehendam, dividam, implebitur anima mea.*⁷ Uiterst tevreden wilde Mirjam God loven en bedanken voor de ontvangen gunsten. Zij nam de tamboerijn in de hand en alle vrouwen kwamen achter haar aan, al zingend en dansend, en ze zeiden *Cantemus Domino gloriose [e]n[im] magnificatus est.*⁸ Zo danken wij, de zusters van de heilige Clara, onze moeder, als pelgrims, voor de uitzonderlijke gunsten die God onze Vader ons heeft gedaan door ons te bevrijden van de vervolgingen en lasten die we hebben moeten ondergaan in ons vaderland en ons heeft gebracht naar een zo vreedzaam en katholiek land als Portugal, waar wij rustig en kalm God kunnen dienen en kunnen leven volgens onze beloften. We zouden veel redenen hebben om te zingen en feest te vieren over onze komst hiernaartoe, ware het niet dat de christelijke naastenliefde ons verplicht te wenen over het trieste lot en de slechte toestand waarin wij ons vaderland hebben achtergelaten. Daar zijn zoveel door de hemel verlaten steden en dorpen die worden getiranniseerd door de duivel en waar geen sacramenten bestaan, noch priesters of geestelijken die ze kunnen toedienen, afgezien van enkelen die zich vermomd hebben in wereldlijke kleding. De

⁵ Hier als 'Alemania inferior'.

⁶ Cathalina noemt haar Maria.

⁷ Dit citaat komt evenals de twee volgende uit het Lied van Mozes (Ex. 15: 1-18). Dit lied handelt over de wonderbaarlijke doortocht van het volk Israël door de Rode Zee op hun vlucht uit Egypte naar het beloofde land Kanaän. Terwijl de Israëlieten aan het achtervolgende leger van de farao ontkwamen doordat God een begaanbaar pad voor hen maakte door het water, stortte dit water zich op de achtervolgers zodat ze allemaal omkwamen. Cathalina trekt hiermee de parallel tussen de uitverkoren Israëlieten en de gevluchte nonnen. 'Ik ga ze achterna', [zei de vijand,] 'ik haal ze wel in; [de buit] zal ik delen, ik zal erin zwelgen; [mijn zwaard zal ik trekken, mijn hand roeit hen uit]', Ex. 15: 9. Cathalina citeert bijbelteksten vaak maar gedeeltelijk. De volledige tekst is soms tamelijk wraakzuchtig. Mogelijk verwachtte de schrijfster van haar lezers dat zij de ontbrekende versdelen zelf wel zouden kunnen aanvullen, en zo tussen de regels door zouden lezen hoezeer zij verwachtte dat Gods toorn de rebelse ketters in de Nederlanden uiteindelijk zou treffen.

⁸ Ik wil zingen voor de Heer, want Hij is de Hoogste, Ex. 15: 1b.

kerken zijn verborgen zoals ook de kloosters die gesticht waren om daarin God te dienen en de ziel te versterken door prediking en onderwijs in de katholieke leer. De deugden en de liefde tot God werden daar opgewekt door de goddelijke diensten. Nu is een deel daarvan afgebroken en met de grond gelijkgemaakt, van andere staan alleen nog de muren overeind en onder hun daken zijn leerhuizen van de satan gemaakt om de zielen te doden met de valse doctrines die ze daar prediken.

De vreugde en de feestelijkheden die Mozes en zijn zuster Mirjam deelden met de kinderen van Israël waren niet alleen gebaseerd op de bevrijding van hun persoon en het in hun eigenbelang ontsnapt te zijn aan de dodelijke gevaren en vervolgingen door hun vijanden, maar ook op de glorieuze vertoning die God had laten zien van zijn goddelijke majesteit en almacht door de halsstarrige aanbidders van afgoden en vervolgers van de dienst van God, de farao en zijn hele leger, te laten verdrinken in de Rode Zee zonder dat er één kon ontsnappen. Daarom zongen zij luid de triomfzang die de kerk bidt tijdens de lauden van de donderdag, waarin gezegd wordt *Dextera ... Domine, &c.*⁹ Om zijn volk te begunstigen en te bevrijden had hij ze doorgang verleend dwars door de zee zonder dat ze natte voeten kregen. De wateren die van nature vloeibaar zijn waren teruggeplooid als muren van brons of van steen en kalk, zeer hoog aan beide kanten, en tussen die muren door passeerden de kinderen van Israël zonder nat te worden. Daarachter kwamen de farao en de zijnen achter hen aanrennen en zij betraden de droge zeebodem en zij dachten dat de muren ook voor hen hard en onbeweeglijk zouden blijven zoals ze dat waren geweest voor het volk van God. Ze zouden bedrogen uitkomen, want God blies toen ze er eenmaal ver in waren, en de wateren sloten zich opnieuw, achter de rug van de kinderen van Israël, en ze sleurden alle vijanden mee naar beneden die verdrongen en stierven. Mozes, zijn zuster Mirjam en het volk waren vrolijk, maar niet zozeer vanwege de redding van hun levens en het feit dat ze nu bevrijd waren van hun achtervolgers, maar vooral omdat God zijn grote macht en majesteit had laten zien, zodat ze hem leerden kennen en ze door dit voorbeeld gewaarschuwd werden om hem niet te beledigen zoals de halsstarrige farao had gedaan.

Maar hier is alles tegenovergesteld. Onze kleine groep zusters die in dit katholieke koninkrijk is aangekomen, samen met enkele andere medezusters die als pelgrims naar andere gebieden zijn getrokken, is ontsnapt aan de vervolging door de gunst van God en wij zijn rustig en uitgerust. Wij zien de farao die ons vervolgde niet vernietigd, zoals Mozes, Mirjam en het volk van Israël hun farao hadden zien verdrinken in de zee, samen met al zijn macht. Onze farao is aan de winnende hand en hij is steeds sterker in deze landen die zovele honderden jaren bloeiden van christelijkheid, als zeer gehoorzame dienaren van de kerk, en trouw in de dienst van God. Deze landen wedijverden met de hele wereld, door de vele zeer rijk versierde kloosters en kerken. Die zijn nu naar zijn wens onderdrukt en niets is meer gehaat dan de heilige

⁹ Uw rechterhand, Heer, [heeft zich machtig getoond; uw hand sloeg de vijand neer. Degenen die U weerstonden hebt U gebroken, in al uw grootsheid. Het vuur van uw toorn liet U gaan: het verslond hen als stro], Ex. 15:6-7.

beelden en herinneringen aan onze redder Christus. De schaamtelozen weten aan de beelden geen andere naam te geven dan die van afgodsbeelden en degenen die ze aanbidden heten aanbidders van afgoden. De priesters tonen tijdens de mis aan het altaar het volk de daadwerkelijke aanwezigheid van Christus in de hostie, die ze wijden zodat we die kunnen aanbidden. De reguliere geestelijken berispen tijdens hun preken de zonden en sporen de mensen aan hun leven te beteren en gebruik te maken van de sacramenten die Christus ons heeft nagelaten voor de redding van de ziel.¹⁰ Zowel de priesters als de reguliere geestelijken worden om deze redenen opgepakt en in naam van de wereldlijke autoriteiten gevangen gezet, en veroordeeld tot de doodstraf. Met veel vertoon worden ze berecht alsof het misdadigers zijn. In hun plaats halen ze andere predikers, dienaren van satan, die met duivelse brutaliteit de sacramenten en de heilige werken van de kerk vervloeken. Ze zeggen dat men niet moet vasten of goede werken moet verrichten en wie dit wel doet beledigt de verdiensten van Christus. Volgens hen gaat kuis leven in tegen de geboden van God en zij prediken zulke enorme zekerheden dat zelfs het aantal diefstallen, moorden en overspel dat men pleegt, niet uitmaakt wanneer men maar in de gekruisigde Christus gelooft. De hemel en de redding zijn dan verzekerd zonder dat de noodzaak bestaat om genoegdoening te geven in dit leven of om in het volgende leven in het vagevuur te verblijven.

Wie herinnert zich hoe deze landen van katholieken in deze situatie terecht zijn gekomen, en kan de tranen in zijn ogen drogen en stoppen met weeklagen, zoals de profeet Jeremias deed over Jeruzalem toen daar de priesters die de goddelijke diensten verrichtten buiten waren gegooid en het enige dat men toen nog in de tempel deed bestond uit heiligschennis en heidense gruwelen? En toen de Turken, Moren en andere ongelovige barbaren met behulp van de wapenen daar hun vervloekte sektes introduceerden en de natuurlijke bewoners onder vrees voor hun leven dwongen om hen te volgen en het heilig geloof te verlaten waarin ze waren opgevoed, zoals in Jeruzalem gebeurde met de heidense koningen, Babyloniërs, Perzen en Grieken. Dit was een groot kwaad, waardig om zeer beklaagd te worden. Maar hoeveel meer klaagzangen verdienen de kwaden in ons Vlaanderen, waar de eigen natuurlijke inwoners die waren opgevoed met de melk van de katholieke kerk, zo ontaard zijn dat ze nog wredere vervolgers zijn geworden van het christelijk geloof dan zelfs de Moren en de Turken, die in hun landen de gevangenen christenen wel laten leven volgens hun eigen christelijke gebruiken. *Si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem vtique*.¹¹ Dit kan het land tegen zulke slechte kinderen zeggen, vragend dat recht tegen hen

¹⁰ Preken was vooral een taak voor priesters die lid waren van de bedelorden (de reguleren: zij die een kloosterregel volgen), de voornaamste taak van parochiepriesters was het celebreren van de Mis.

¹¹ Met de citaten in deze passage drukt zuster Cathalina de pijn van de religieuze scheuring van de Nederlanden uit, een scheuring die vaak dwars door families heen liep. Maar niet mijn vijand spot met mij – dat zou ik nog kunnen verdragen; mijn haters zetten mij niet voor schut – die zou ik wel kunnen ontlopen; [maar jij, een mens uit mijn kring, mijn vriend, mij zo vertrouwd], Ps. 55: 13–14 (in de Vulgata Ps. 54).

wordt gesproken, met David *veniat mors super illos, & descendant in infernum viventes*,¹² en wij, die het zuivere christendom hebben gekend dat er in andere tijden is geweest, wij hebben goede redenen om te huilen en te zeggen zoals Jeremias *Quomodô obscuratum est aurum mutatus color optimus*.¹³

O, Christus Jezus, waar is uw goddelijke almacht en de gunst die u had beloofd aan uw heilige kerk, toen u zei *Ecce ego vobiscum sum vsqu  ad consummationem [s]eculi*.¹⁴ In andere tijden hielp u zo uitmuntend zoals wanneer er een christen werd gemarteld en zijn bloed en zijn dood dienden als zaden die op het land werden gezaaid en tot de bekering van vele zielen leidden. In korte tijd zorgde dit martelaarschap waar de gelovigen onder leden er voor dat het land van de ongelovigen helemaal christelijk werd.¹⁵ Nu lijkt het erop dat u uw goddelijke hand hebt ingetrokken. Met de dood en het martelaarschap dat uw dienaren nu ondergaan raakt het land steeds sterieler en het heilige katholieke geloof gaat er vandoor. Uw vijanden hebben al zoveel glans gewonnen dat ze niet meer tevreden zijn met het kwaad dat ze in hun landen hebben verricht, maar ze bedreigen ook andere streken, zodat de gehele christenheid in angst voor hen leeft. *Exurge,... nostrae*.¹⁶

II

Een opmerkelijke openbaring gedaan aan een ongeschoeide zuster van de heilige Clara, over de vervolgingen door de ketters van de kloosters van monniken en zusters en van meer kerken, enkele jaren voordat die zouden losbarsten

In de stad Alkmaar in Holland bevond zich een klooster van ongeschoeide zusters van de heilige Clara van de eerste orde, gelegen vlakbij de buitenmuur van de stad. Het klooster was een perfecte plaats voor retraite, met zeer eerwaardige jongedames uit Brabant en uit de begijnhoven. Begijnen zijn spirituele personen die we in Spanje en Portugal *beatas* noemen. Ze leven kuis en onder gehoorzaamheid waarvoor ze professie afleggen, maar ze zijn niet verplicht om voor de armoede te kiezen. Ze kunnen hun eigen bezittingen en een eigen woning hebben en als ze willen kunnen ze zo teruggetrokken leven tot aan hun dood. Maar ze kunnen ook trouwen en vertrekken of ze kunnen toetreden tot een religieuze orde. In dit klooster werden zelden in

¹² Dat de dood hen plotseling zal verrassen, dat ze levend in het dodenrijk tuimelen, want ze zijn slecht, door en door slecht, Ps. 55 : 16 (Vulgata: Ps. 54).

¹³ Ach, dof is het goud en glansloos is dit edelmetaal, Klaagl. 4: 1.

¹⁴ Weet wel, Ik ben met jullie, alle dagen, tot aan de voleinding van de wereld, Mt. 28: 20.

¹⁵ Dit is een toespeling op een spreekwoord, toegeschreven aan de vroegchristelijke kerkvader Tertullianus, dat de martelaren het zaad der kerk waren.

¹⁶ Dit zijn het eerste en laatste woord van een langer bijbelcitaat: [O Heer,] ontwaak. [Waarom slaapt U? Ontwaak, stoot ons niet voorgoed af. Waarom verbergt U uw gelaat? Waarom vergeet U] onze [ellende en nood?], Ps. 44: 24-25 (Vulgata Ps. 43: 23-24).

de streek geboren personen opgenomen om het contact te verhinderen tussen de lekenbevolking en de zusters. Door deze in zichzelf gekeerdheid en teruggetrokkenheid woonden in dit klooster dus personen die in andere streken geboren waren en die er geen enkele familieband bezaten.

In dit klooster leefde men in grote heiligheid en met gehoorzaamheid aan de regel. De zusters groeiden op in volledige nederigheid, eenvoud en zelfvernedering, met veel gebed en stilte. Twaalf jaar voordat de furie van de ketters losbrak in de staten van Neder-Duitsland woonde er in dit klooster een opvallend kleine zuster, zeer klein van postuur, maar heel mooi en met al haar ledematen goed ontwikkeld. Ze leek op een meisje van zeven of acht jaar en groeide niet verder. Ze was de dochter van zeer edele ouders die er als deugdzame en vrome mensen grote vreugde in hadden dat hun dochter non wenste te worden. Ze vreesden dat als men haar van huis zou wegnemen, ze ter vermaak aan de wereld getoond zou gaan worden. Ze deed haar professie en ze was zeer deugdzaam en onschuldig, maar ook voorzien van een goed en helder verstand. Ze hield veel van het gebed waardoor ze in zeven à acht jaar veel gunsten en hemels bezoek verkreeg, evenals de gave van de profetie. Dit bleef geheim totdat God haar beval om te spreken. Ze zat altijd op de grond omdat ze door haar postuur niet bij de gewone koorstoelen of de stoelen in de refter kon. Daarom ging ze tijdens het eten onder de tafel zitten en in het werkhuis spon ze op de grond aan een spinnewiel dat op haar maat was gemaakt, zoals voor een pop. De klosjes pasten bij haar handjes.

Op een dag waren de religieuzen zoals gebruikelijk allemaal met hun eigen werk bezig, toen de abdis ze toestemming gaf om te praten. Ze spraken over heilige en religieuze zaken, terwijl deze zuster zoals gebruikelijk alleen luisterde en zweeg. Op eens kreeg ze een geestelijke inval die een kwartier duurde. Ze raakte in zichzelf gekeerd, met stromende tranen, maar ging door met haar spinwerk. Toen zei de abdis: 'Zuster Anna, wat is er, waarom huilt u?' Ze boog zich nederig, zoals iemand die zijn schuldbekentenis doet. De abdis zei: 'Ga zitten en vertel ons de oorzaak van uw tranen'. Ze antwoordde: 'Als uwe eerwaarde me toestemming geeft zal ik een openbaring onthullen'. Toen zei de abdis: 'Ik geef toestemming met Gods zegen'. Alle zusters waren vol aandacht, want ze waren het niet gewoon om haar te horen spreken. Ze zat op haar knieën, de handjes gevouwen, de ogen gesloten, en met een engelachtige blik zei ze dat God haar had laten zien hoe er binnen korte tijd ingrijpende gebeurtenissen zouden gaan plaatsvinden in de Vlaamse staten en dat de kerk van God zeer zwaar vervolgd zou gaan worden. De ketterijen van Luther en Calvijn zouden veel schade aanrichten en vele duizenden zielen verderven. In Holland en Zeeland en in andere provincies zou geen kerk of klooster overeind blijven staan. De vervolging van religieuze mannen en vrouwen zou zodanig zijn dat er geen enkele plaats meer zou zijn om zich te verbergen. Ze zei hierover nog veel meer en ze voegde eraan toe: 'Ons klooster zal veel moeten lijden, maar andere zullen het nog slechter krijgen want God zal het klooster tijdens de vervolging beschermen en enkele zusters die dan leven zullen de vervolging ontvluchten, de zee oversteken waar God ze een

ander klooster zal geven'. De zusters trilden van angst door dit nieuws en enkelen zeiden tegen de abdis: 'Moeder, laat zuster Anna zwijgen, want ze maakt ons enorm bang'. Toen zei de abdis: 'Genoeg, zuster Anna'. Als gehoorzame zuster zweeg ze meteen. Na een poosje vroeg ze toestemming om nog één woord te zeggen. Toen ze die kreeg zei zuster Anna: 'Tot hier, moeder en zusters, was het de wens van God om te zeggen wat jullie hebben gehoord, maar nu ik moet zwijgen zal ik gehoorzamen maar wil ik ter afsluiting nog één ding zeggen en dat is dat binnenkort God me weg zal nemen uit dit leven en velen uit dit klooster zullen me volgen zodat ze het aankomende kwaad niet zullen aanschouwen. Daarom, moeder en zusters, laten we ons klaar maken om God te dienen als zijn dienaressen en creaturen; ofwel goed voorbereid sterven, of te leven en te werken. Gelukzalig zijn degenen die het tot het einde zullen volhouden want zij zullen gered worden. En dit zijn de laatste woorden die ik zal zeggen'. Hierna knielde ze als iemand die schuldbekentenis doet, en zweeg. Binnen drie dagen werd ze ziek. Op de zevende dag nam haar bruidegom Christus haar mee naar de hemel. Ze was toen dertig jaar en zeven dagen oud en had twaalf jaar als schaapje in de religie geleefd. Daarna bezocht God het genoemde klooster met een grote ziekte en in minder dan een jaar stierven er zeventien zusters en uiteindelijk ook de moeder abdis, die een grote heilige was.¹⁷ Alles wat deze dienaar van God heeft gezegd over de vervolging van de kerk is vervolgens uitgekomen, zoals we hierna zullen zien.

III

Over de toestand van de heilige provincie van Neder-Duitsland voorafgaande aan de vervolging, de opstand en de furie van de ketter

Het onderhavige verslag betreft de provincie genaamd Neder-Duitsland, naar de vroegere situatie toen het volop bloeide en welvarend was, voordat de ketter de kerken vernielden. Het gaat hier niet over de provincie genaamd Vlaanderen die destijds uit twee afzonderlijke provincies bestond. Tegenwoordig zijn deze provincies verenigd door het verlies van veel kloosters die door de ketter zijn vernietigd in de provincie van Neder-Duitsland. Omdat die nu zo klein is konden de prelaten die provincie verenigen met die van Vlaanderen.

In de provincie van Vlaanderen zijn eveneens veel kerken en kloosters vernietigd en veel geestelijken tot martelaren gemaakt, maar om hier geen dik boek met vele onderwerpen van te maken, laten we wat daar gebeurde over aan andere kronieken. In dit tractaat spreken we alleen van wat er is gebeurd in Neder-Duitsland, dat

¹⁷ In de jaren 1550 en 1560 was de pest endemisch in Holland. Noord-Holland werd hard getroffen in 1566. Leo Noordegraaf en Gerrit Valk, *De Gave Gods. De pest in Holland vanaf de late Middeleeuwen*, Bergen (NH) 1988, 226.

Brabant, Asbania,¹⁸ Holland, Zeeland en Trislandia¹⁹ omvatte. Van oudsher bloeide deze provincie zeer en er waren al enkele kloosters gebouwd ten tijde van onze vader Sint Franciscus. Het aantal broeders in de kloosters was meestal tweeëndertig, en evenveel of meer in het geval van de zusters. Sommige waren urbanisten van de tweede regel, andere ongeschoeid en van de eerste regel, waarvan er maar tien waren.²⁰

Het oudste klooster was dat van Antwerpen dat al meer dan tweehonderd jaar geleden was opgericht. Daarna volgde er één in Brussel en een derde in Mechelen. Vanuit deze drie kloosters werden nog zeven ongeschoeide kloosters opgericht die de eerste regel volgen; één in Brielle en een andere in Veere, allebei plaatsen in Zeeland. Nog vijf andere in Holland: één in Haarlem, een andere in Delft, één in Gouda, één in Amsterdam en nog één in Alkmaar. Die van Alkmaar was de meest recente van de tien en was niet meer dan vijftig jaar geleden opgericht.²¹ Al deze kloosters met zusters waren zeer gehoorzaam in leer en leven. De zeven kloosters van deze zusters in Holland en Zeeland werden ongeveer tien jaar voordat de vervolging naar Brabant oversloeg, vernietigd. De drie kloosters die zich daar bevonden dienden als toevluchtsoord voor degenen die van elders werden verbannen. Van alle kloosters van broeders en zusters die de ketters in Holland en Zeeland hebben vernietigd is er tot op heden geen enkele gerestaureerd. Onze Heer beschikt dit voor zijn glorie en voor het welzijn van de zielen. Hoewel de ketters de broeders uit de meeste steden van Brabant verwijderden, heeft de doorluchtige prins van Parma die weer hersteld en de kloosters staan weer overeind, God zij dank.

IV

Over de tweedracht in de kerk en over de vrijheid van het vaderland, waar de ketters de vervolging introduceerden en wat ze de broeders en zusters aandeden

Het is zeer gebruikelijk onder slechte mensen dat wanneer ze in hun binnenste geen gerechtigheid kunnen vinden of een reden om het kwaad te rechtvaardigen, dat om hun geweten tevreden te stellen en niet te lijden onder terechtwijzing of wroeging en iets van troost te verkrijgen, ze er naar streven om onder valse voorwendselen de

¹⁸ Waarschijnlijk wordt hier bedoeld: Hasbania/Asbania (Haspengouw).

¹⁹ Mogelijk een verschrijving voor Friesland.

²⁰ Voor de geschiedenis van de franciscanen in de Nederlanden zie J.A. de Kok, *Acht eeuwen Minderbroeders in Nederland. Een oriëntatie*, Hilversum 2007; voor de clarissen en de verschillende varianten van hun orderegel, zie de bijdrage van Joke Spaans, pp. 91-93.

²¹ Het jongste klooster in de noordelijke provincies was niet Alkmaar, maar Amsterdam. Antwerpen was niet de oudste stichting, maar gold wel als een model van kloosterhervorming en was 'moederklooster' voor verschillende latere Nederlandse stichtingen. Heribert Roggen, *De clarissenorde in de Nederlanden*, Sint-Truiden 1995, 117-126.

genade en gunst van de mensen te verkrijgen, zodat wat van nature slecht is, door de draai die ze eraan geven, toch goed lijkt. Een voorbeeld daarvan zijn de farizeeërs, die het heilige leven van onze Verlosser Christus en zijn goddelijke wonderen aanschouwden. Als rationele mensen hield hun geweten vast aan de grote afkeer en nijd die ze jegens hem hadden en wilden ze hem kwaad doen. Ze volhardden in het idee hem van het leven te beroven, maar omdat ze de grote devotie kenden die het volk jegens hem had, zochten ze naar schijnbare en verzonnen gebreken waarmee ze hem in diskrediet konden brengen zodat hij bij het gewone volk een slechte naam zou krijgen. Wanneer ze hem dan zouden willen oppakken en doden, zou er niet alleen niemand zijn om hem te verdedigen, maar zouden er velen zijn die hem zouden vervolgen. Dit is de oorzaak van de mysterieuze en achterdochtige vraag die tot hem werd gericht door zijn discipelen in aanwezigheid van de dienaren van Herodes over het betalen van het tribuut aan de keizer. Want of hij nu ja of nee zou antwoorden, hij had zijn nek in een strop, want ofwel het volk zou hem houden voor een vijand van het vaderland, ofwel zouden de dienaren van de keizer hem oppakken als rebel en meenemen. Met deze kunsten hoopten ze hem het leven te benemen, tot hun redding en zonder enige tegenspraak. Toen ze aanvoelden dat Pilates van plan was om Christus te laten gaan, bedreigden ze hem zodat hij Christus toch zou veroordelen. 'Als je deze man vrijlaat dan kun je geen vriend van de keizer zijn, want dan laat je iemand vrij die zich tot koning van de joden heeft gemaakt'.²²

Op dezelfde manier gingen de ketters te werk bij de vervolging van de geestelijken. Zij haatten altijd de personen die de keuze hadden gemaakt voor een dergelijk leven en dan vooral die van de heilige Franciscus. Want de kerk had bevel gegeven om haar te hulp te komen in deze laatste tijden, waarin de duivel met grote kracht bestreden moest worden. Zij verzetten zich sterk tegen de giftige tweedracht en de verdorven sektes die zich wilden vermenigvuldigen op aarde, want zij zijn onvermoeibaar en werken continu door om ze weg te snijden en uit te roeien met hun preken en hun katholieke studie waarmee ze de gelovigen in het ware geloof bevestigden. De ketters wapenen zich tegen deze religieuzen om ze te vernietigen, te doden, of op zijn minst te verjagen van de aarde. Ze willen de kloosters vernietigen, als ook de heilige huizen waar ze in wonen. Zonder de tegenstand van de katholieke predikers zal hun bedrieglijke prediking plaatsvinden zonder tegenspraak door het christelijke volk.²³

Het kwaad van de ketters kreeg veel steun van de algemene afkeer en de kwade wil die de bewoners van de staten van Vlaanderen bezaten ten opzichte van de Spanjaarden die daar waren om de rebellen te onderdrukken. De religieuzen wilden zich ondanks veelvuldige verzoeken, gedane beloften onder dreiging van rebellie, niet

²² Zie voor dit verhaal Mt. 22: 15-22.

²³ Ook in de moderne geschiedschrijving over de Nederlandse Opstand is gesignaleerd dat vooral de franciscanen door de geuzen gehaat werden, en dit wordt toegeschreven aan hun rol bij de kettervervolging. Alastair Duke, *Reformation and Revolt in the Low Countries*, Londen 1990, 131, 137, 147; zie ook de bijdrage van Joke Spaans, p. 94. Zuster Cathalina benadrukt hun rol als predikers tegen de nieuwe leer.

uitspreken tegen de kroon van Spanje en de katholieke Majesteit de koning, de natuurlijke heer van deze staten. Daarom kregen de religieuzen de naam dat zij hun vaderland verrieden waardoor de mensen maar weinig aalmoezen gaven waarmee ze hun kloosters konden onderhouden. Ook zouden ze in hun kloosters veel wapens verbergen die gebruikt werden door de vijanden die er in de steden waren om zo de goede burgers te doden wanneer ze daar het minst op verdacht waren en zo de Spanjaarden binnen zouden kunnen komen.²⁴ De zusters franciscanessen en hun kloosters kregen dezelfde slechte naam zodat ze gehaat en ongeliefd werden bij het volk.

Rond het jaar 1572 werd er op bevel en naar wens van de prins van Oranje, en van de groten van deze staten, een groot leger opgebouwd met ketterse kapiteins dat zich sterk maakte om alle kloosters te vernietigen en de religieuzen te vervolgen. Het volgende is wat de orde van de franciscanen in hun kloosters van monniken en zusters overkwam:

In het jaar 1572 trokken de ketters met hun leger Delft binnen en vernietigden ze het klooster van Sint Franciscus, waarbij ze alle beelden verbrandden, de altaren op de grond gooiden en alles van waarde stalen dat ze er aantroffen. De broeders werden verjaagd.²⁵

Hetzelfde gebeurde in dat jaar in Haarlem met de kloosters van de broeders franciscanen. Alles werd vernietigd en de broeders verjaagd. Hetzelfde gebeurde met het vooraanstaande klooster van de heilige Clara van de eerste regel en met nog drieëntwintig kloosters van broeders en zusters van verschillende ordes die er in die stad waren.

In Gouda werd het klooster van de franciscaner broeders vernietigd en de broeders verbannen. Hetzelfde gebeurde met het klooster van de heilige Clara van de eerste regel, zeer observant. De zusters moesten veel ondergaan en gebrek lijden.

In de stad Leiden vernietigden de ketters het hele mooie klooster van de franciscanen dat zich buiten de stad bevond. Zij werden verbannen. Hetzelfde gebeurde met enkele kloosters van de derde orde. In de stad Dordrecht vernietigden de ketters het klooster van Sint Franciscus en verjoegen zij de broeders. Hetzelfde gebeurde er met een klooster van de derde orde in dezelfde stad.

Broeder Franciscus Mierbeeck toonde in deze tijd opmerkelijke bewijzen van zijn geestkracht, want terwijl hij zelf buiten gevaar was in zeer veilig gebied (dat was Brabant), toonde hij medelijden met de religieuzen die het klooster van Dordrecht bevolkten, waar hij zelf enkele jaren als gardiaan²⁶ had gediend en er met veel succes tegen de ketterijen had gepredikt. Uit naastenliefde keerde hij terug naar het kloos-

²⁴ Voor de endemische vrees voor katholieke wraakacties zie: Joke Spaans, 'Violent dreams, peaceful coexistence. On the Absence of Religious Violence in the Dutch Republic', *De Zeventiende Eeuw* 18 (2003) 149-166.

²⁵ Voor de hierna volgende opsomming van wederwaardigheden in verschillende Hollandse steden heeft zuster Cathalina waarschijnlijk de beschikking gehad over kronieken opgesteld binnen de franciscaner orde. Haar heel summiere relaas komt globaal overeen met de gegevens die we vinden in Michael Schoengen & David de Kok, *Monasticon Batavum*, 4 delen, Amsterdam 1941-1942. Voor aantallen kloosters per stad en hun ligging zie de Interactieve kloosterkaart Nederland, <http://geoplaza.vu.nl/cms/maps/235-kloosterkaart>.

²⁶ Overste van een franciscanerklooster.

ter om de broeders moed te geven in een tijd dat de vervolging zich op het kookpunt bevond. De anabaptisten, zijn ketterse vijanden, ontdekten hem en namen hem gevangen. Ze brachten hem naar een vieze en stinkende cel waar hij twee jaar vastzat en leed onder honger, stank en veel verdere ellende, tot ze hem toen hij al heel ziek was en niet lang meer te leven had, loslieten na betaling van een grote som geld door de katholieken. Hij keerde terug naar Leuven, maar de dokters konden hem niet langer dan acht dagen in leven houden.²⁷

In Zierikzee, een stad in Zeeland, werd het klooster van Sint Franciscus vernietigd en de broeders door de ketters uit de stad verjaagd.

In de stad Middelburg werd in februari van het jaar 1572 het klooster van Sint Franciscus geplunderd en de broeders verbannen en alle geestelijken werden beroofd door de ketterse soldaten met instemming van de prins van Oranje, die zich van de stad meester maakte.

In dezelfde tijd stierf in de stad Zutphen broeder Theodorus Loet, de gardiaan van het klooster, de marteldood. De ketters behandelden hem zo wreed dat al zijn ledematen losgerukt werden en nadat ze hem onthoofdden werd zijn heilige lichaam gevierendeeld en neergezet bij de stadspoorten.²⁸

Al de hierboven beschreven vernietigingen van kloosters en de verdrijvingen van de broeders vonden plaats in hetzelfde jaar 1572. Het eeuwige vuur van de hel leek ontstoken op aarde en het geblaas van de duivels veroorzaakte een harde storm die in korte tijd al deze steden met zich meenam. Het was zo erg dat zelfs de stenen moesten huilen. Er was niemand die ze tegenhield. Maar het meest opmerkelijke en betreurenswaardige waren de tirannieën van de ketters in Alkmaar en Gorcum, allebei steden in Holland.

De ketters hadden in alle steden van Holland hun kwartiermeesters, slechte mannen die uiterst voorzichtig voorbereidingen troffen om de toegang tot de stad te verzekeren wanneer hun leger zou aankomen. Terwijl de katholieken onvoorzichtig waren en niet op hun hoede, zorgde hun ijver ervoor dat zij zo makkelijk al het kwaad konden verrichten in de hierboven genoemde steden. Dit deden ze ook in deze stad waar ze zeer ijverige kwartiermeesters hadden die er voor zorgden dat ze zich meester konden maken van de stad. Ze kwamen binnen aan de vooravond van het feest van Johannes de Doper en trokken naar het klooster van Sint Franciscus alwaar ze de geestelijken die ze tegenkwamen gevangen namen, te weten de gardiaan, de biechtvader van de ongeschoeide zusters uit dezelfde stad en nog drie broeders waarvan er twee priester waren en de derde een leek. Ze werden strak vastgebonden

²⁷ Ook voor de soms zeer gedetailleerde martelaarsverhalen over afzonderlijke personen raadpleegde zuster Cathalina franciscaanse bronnen. In de martelaarsbundel van Artur a Monasterio (Du Monstier, van Rouaan), *Martyrologium Franciscanum*, Parijs 1638, 150, komt dit verhaal over Franciscus Mierbeek voor, onder verwijzing naar verschillende eerdere martelaarslijsten. In de Nederlandse historiografie zijn deze personen vaak niet of moeilijk te vinden.

²⁸ Theodorus Loet (ook gespeld Leut of Lent), *A Monasterio, Martyrium Franciscanum*, 152-153 (20 april 1572). Volgens Schoengen en De Kok, *Monasticon Batavum*, I, 153 werd zijn hoofd bijgezet onder het hoofdaltaar van het klooster in Nijmegen.

met hun eigen koorden. Omdat ze vreesden dat de stad in opstand zou komen vanwege de devotie die de katholieken hadden voor hun geestelijken, haastten ze zich om hen uit de stad en uit het gezicht van de bewoners te brengen. Ze namen ze in een schip mee naar Enkhuizen waar de ketters meer steun ondervonden van de bewoners om zo de broeders veilig te kunnen doden.

Toen ze in Enkhuizen waren kwam er een afvallige geestelijke, Gerardo de Berkenroij geheten, met adellijk bloed maar met een geschonden ziel, die ze onder vroeg en strikvragen stelde aan de heilige geestelijken in zijn functie van commissaris van de nieuwe religie.²⁹

Hij nam een hostie, toonde die aan de gardiaan en zei: 'Zeg broeder, is dit uw God?' De heilige antwoordde: 'Als die hostie die u toonde gewijd is door een rechtmatige priester', zo biechtte hij, 'dan aanbad hij die als de ware God en onze verlosser Jezus Christus'. De verdorven commissaris antwoordde: 'Deze biecht kost u het leven en ook die van uw metgezellen'. Ze werden veroordeeld tot de galg maar eerst werden ze op zeer wrede wijze gezeseld. De gardiaan, als goede herder, ondersteunde zijn metgezellen met de woorden die Sint Franciscus aan zijn broeders placht te zeggen *Fratres modica pas[s]io, gloria infinita voluptas brevis, paena perpetua*.³⁰ De smaak van de zonde is van zeer korte duur, de straf die betaald moet worden is eeuwig. In tegenstelling daartoe zijn het werk en de kwellingen die men ondergaat voor Christus en zijn heilig geloof maar klein, en gaan snel voorbij, terwijl de prijs groot en oneindig zal zijn. Met grote doelmatigheid slaagde hij erin hen de angst voor de dood te laten verliezen en hij spoorde ze aan hun leven vrijwillig te geven voor Christus en voor de verdediging van de katholieke kerk.

De ketters wilden dat Adriano, de lekenbroeder van dit heilige gezelschap, zou fungeren als beul en dat hij met zijn eigen handen de heilige broeders zou ophangen. Ze beloofden hem dan in leven te laten. Maar met grote vastberadenheid antwoordde hij: 'dat hij het leven alleen wilde om het te geven voor het heilig geloof en dat hij liever duizend doden wilde sterven met de heilige broeders dan het leven te kopen door een dergelijke heiligschennis'. Hij ontving devoot de zegen van zijn heilige gardiaan en bereikte vervolgens als eerste de kroon van het martelaarschap. Daarna werden de

²⁹ Gerard van Berckenrode, uit een Haarlems patriciërsgezicht en in ballingschap gegaan bij de komst van Alva, was door Oranje in 1572 aangesteld als baljuw van Kennemerland. Henk van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 203; hij trad op als commissaris van Oranje bij de overgang van Haarlem naar de Opstand, Joke Spaans, *Haarlem na de Reformatie. Stedelijke cultuur en kerkelijk leven 1577-1620* [Hollandse historische reeks 11], Den Haag 1989, 40. Hij was inderdaad een getrouwde ex-priester, Willem Jansz. Verwer, *Memoriaelbouck. Dagboek van gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581*, ed. J.J. Temminck, Haarlem 1973, 212.

³⁰ Zuster Cathalina citeert hier een aansporing van St. Franciscus aan zijn broeders: [O geliefde Broeders en zonen, in eeuwigheid gezegend, hoor mij, hoor de stem van jullie Vader. Er is ons veel toegezegd, de grootste beloften zijn ons gedaan. Laten wij die in acht nemen en ons streven ernaar richten.] Het genot is kort, de straf is eeuwig. Het lijden is te overzien, de roem is oneindig. Velen zijn geroepen, weinigen uitverkoren, en het oordeel wacht allen. Broeders, zolang als wij tijd hebben, laat ons het goede doen. (De laatste zin is een verwijzing naar Gal. 6: 10). *Colloquium 33, Familiaria quaedam colloquia beati Francisci*, in: Lucas Wadding, *Francisci Assisiensis Opuscula*, Antwerpen 1623, 469. Deze bundel was de eerste uitgave van de verzamelde teksten van Franciscus en verscheen kort voordat het verhaal van Cathalina werd gepubliceerd.

gardiaan en de andere geestelijken opgehangen aan de openbare galg van de stad. Zij maakten er een zeer vrolijk schouwspel van voor de heilige engelen die toekeken om ze na hun glorieuze strijd in triomf mee te nemen naar de hemel.

De namen van deze heilige martelaren waren broeder Daniël Arendonck, gardiaan van het klooster, broeder Cornelio Diest, biechtvader van de zusters, broeder Luis Voet de vermaarde prediker, broeder en priester Juan Nardo en broeder Adriano de Gouda, lekenbroeder.

Lekenbroeder Engelberto was ook een metgezel van deze heilige broeders maar hij kwam niet op dezelfde dag tot het martelaarschap. Zijn dood werd langer gerekt. In de wereld was hij soldaat en vaandrig geweest in het leger van de koning van Spanje. Hij had zich bekeerd tot de dienst van de koning van de hemel en was lekenbroeder geworden en hij diende destijds de broeders en de zusters in het klooster. Hij was toen het mogelijk was verstoopt door de katholieken, maar er was een judas die men voor een vriend en een katholiek had gehouden en door verraad werd hij ontdekt en overgedragen in de handen van de vijanden. Ze hielden hem een heel jaar in de gevangenis en ze dienden hem bijna ontelbare en ongelooflijke martelingen toe. Ze lieten zijn lichaam geheel naakt totdat het vlees ging rotten en de wormen in overvloed uit zijn lichaam kwamen. Hij bleef altijd zijn rustig gemoed behouden en hij gaf zich niet gewonnen door zijn heilige geloof af te wijzen. Hij vertelde evenmin waar de ornamenten van de kerk en het heilige vaatwerk van goud en zilver verstoopt waren, zonder ooit zijn geduld te verliezen. Nadat ze hem gevangen hadden genomen, hadden ze hem gevraagd waar de beelden en de gewaden uit de sacristie waren. Toen hij niet wilde antwoorden gaven ze hem met een stok hele harde klappen op zijn hoofd zodat er veel bloed uit zijn hoofd kwam. Daarna stopten ze hem in de gevangenis waar ze hem hoog ophingen aan een zuil zodat zijn voeten in de lucht bungelden. Het gewicht van zijn lichaam hing aan zijn samengebonden handen en ook zijn voeten waren zeer strak vastgebonden. Om hem nog meer te pijnigen zetten ze brandende kaarsen onder zijn oksels die zijn vlees verbrandden en ook de binnenkant van zijn knieën werd verbrand. Het was een wreed schouwspel dat zelfs medelijden opwekte bij een hart van staal. Toen hij zich niet overgaf na deze martelingen bond men hem vast op een bank zoals men gebruikelijk is om met misdadigers te doen en hem zo te dwingen om zijn straf op te biechten. Schuin omhoog en zonder zich te kunnen bewegen kreeg hij vervolgens via een trechter enige vreselijk smerige dranken toegediend. De heilige onderging alles met prijszenswaardige geestkracht. Hierna kwam een volgende marteling: ze haalden hem weg en terwijl ze zagen dat hij meer dood dan levend was, hingen ze hem opnieuw aan de zuil en geselden ze hem zeer hard totdat zijn vlees het begaf en het bloed langs zijn lichaam naar beneden stroomde. Toen ze het geselen moe waren, legden ze hem uitgestrekt op een bank met de schouders naar boven en in de wonden gooiden ze kokend water. Toen ze er geen vertrouwen meer in hadden dat ze hem met hun martelingen konden overwinnen, voerden ze hem weg om opgehangen te worden en zo kwam er een einde aan zijn gevecht. Hij ging

naar de hemel om de kroon te ontvangen. Hij is doorgemaakt in de nabijheid van Amsterdam in een dorp met de naam Rara waar ze hem naar toe hadden gesleept.³¹ Toen ze nog geen genoeg hadden van hun wreedheden en nog voor ze hem ophingen dienden ze hem nog meer martelingen met vuur toe waarbij ze zijn voeten verbrandden. Hoewel ze er al geen vertrouwen meer in hadden dat ze daarmee iets konden bereiken. De kracht waarmee deze heilige zo glorieus de zware strijd had overwonnen was bewonderenswaardig.

In de namiddag van dezelfde dag waarop de bovengenoemde vijf martelaren werden gemarteld, haalde men ze van de galg en werden ze in de rivier gegooid. Uit de heilige martelaren kwam een enorme overvloed aan bloed waardoor de rivier gedurende lange tijd veranderde in een grote stroom bloed. Gedurende vele nachten verschenen er boven de plaats waar de heilige lichamen waren vijf toortsen met zoveel licht dat de nacht wel dag leek en zelfs de ketters zagen deze tekenen. Men hoorde ook een stem als van een trompet die zei *slaet doot, slaet doot*.³² Het lijkt alsof God zich wilde wreken voor deze doden, en hoewel het lang duurt, veronachtzaamt hij de dingen niet.³³

V

Over wat de ongeschoeide zusters van het klooster van Alkmaar tijdens deze eerste vervolging overkwam

Op dezelfde namiddag dat de ketters in de stad Alkmaar de broeders franciscanen gevangen namen, stuurden ze ook soldaten om het klooster van de zusters te omsingelen. Ze bewaakten de poort van het afgesloten gedeelte van het klooster zodat de zusters niet konden vluchten. Ze wilden het klooster binnengaan als ze om middernacht de metten aan het bidden waren en ze dan gevangennemen om ze bij de broeders in de gevangenis te zetten. Maar er verschenen enkele vrome en eerbare katholieke personen met ladders die ze tegen de muren plaatsten aan de achterkant van het klooster. Ze gingen naar binnen om de nonnen te waarschuwen voor het gevaar waarin ze zich bevonden vanwege het kwade plan dat de soldaten hadden. Ze boden aan om karren te bezorgen waarmee ze zouden kunnen vluchten, zeggende dat ze zich voorspoedig en snel moesten klaarmaken om vervolgens om elf uur met de ladders over de muur van het klooster te gaan, want de soldaten waren vastberaden om op middernacht hun aanval uit te voeren. De nonnen bedankten hun goede vrienden voor de grote naastenliefde en ze spraken af dat ze om elf uur klaar zouden

³¹ Rara staat voor Ransdorp.

³² Deze woorden staan in het Nederlands in de tekst, met Spaanse vertaling.

³³ Zuster Cathalina lijkt hier te citeren uit Petrus Opmeer, *Historia martyrum Batavicornum, sive defectionis a fide maiorum Hollandiae initias*, Keulen 1625, 15-17. Zij maakt het verhaal hier en daar nog iets gruwelijker en wonderbaarder. Zie ook afb. 2, p. 130.

staan. De vrome katholieken namen het op zich om te zorgen dat de karren klaar zouden staan.³⁴

De nonnen besloten om het Heilig Sacrament in veiligheid te brengen zodat de ketters er geen brutaliteiten mee konden uitvoeren. Het Heilig Sacrament bevond zich in de kerk om de gelovigen te troosten die er vele malen per jaar ter communie gingen, maar ook in het koorgestoelte als speciale bergplaats voor de nonnen. Ze bevelen zuster Valera om te gaan kijken en als de soldaten druk bezig waren met spelen en eten, dan zou ze in het grootste geheim naar de kerk moeten gaan om daar de twee heilige bewaarplaatsen te openen, zowel die van de kerk als die van het koorgestoelte, en dan zo eerbiedig mogelijk de beide tabernakels met het Heilig Sacrament mee te nemen en ze aan hen te geven. De moeder vicares³⁵ ontving ze en deed ze met de altaardoeken in een koffertje van cypreshout. Dat ging weer in een mand en met vele tranen brachten de nonnen het in stille processie tot aan de muur waar ze over zouden gaan vluchten om het zo met zich mee te nemen en het te redden uit de heiligschennende handen van de ketters. Toen dit gebeurde was het al acht uur in de avond.

De nonnen stelden zich op voor het Heilig Sacrament met grote droefheid en vrees. Ze baden hun metten en spraken een gebed uit waarin ze hun lot in handen gaven van de goedertierenheid van de Heer. Een uur voor de afspraak, toen de klok tien sloeg, hoorde men een zware en luide stem die zei: haast u met vertrekken want het is de hoogste tijd. De nonnen dachten dat de vrome mensen buiten hen riepen en ze begonnen de ladders te beklimmen. Ze gingen in alle stilte over de muur tot buiten het klooster met medenemen van het Heilig Sacrament. De vrome lieden die buiten de wacht hielden waren zeer verbaasd toen ze zagen dat de nonnen eerder dan afgesproken over de muur kwamen. Die antwoordden dat ze een harde stem hadden gehoord die hun had bevolen zich te haasten met het vertrek en dat het al de hoogste tijd was. Toen begrepen ze dat dit een waarschuwing uit de hemel was geweest, aan wie niets verborgen blijft, en dat de ketters vastbesloten waren om eerder dan gedacht het klooster binnen te dringen.

De bewaker op de toren zag de nonnen en blies op zijn trompet om zo de wacht te alarmeren. Het was volle maan en de witte habijten die men in Vlaanderen gebruikte, en ook de witte kappen en de zwarte sluiers,³⁶ waren zeer goed zichtbaar. Het

³⁴ Het Alkmaarse clarissenklooster stond net buiten de stadsmuur, zie afb. 3, p. 131. Na de plundering van 1572 werd in de nabijheid van de resten het Clarissenbolwerk aangelegd, Roggen, *De clarissenorde*, 204-207; Diederik Aten, Jan Drewes, Joop Kila en Harry de Raad (red.), *Geschiedenis van Alkmaar*, Zwolle 2007, 128-129; voor archeologisch onderzoek ter plaatse: Peter Bitter en Nancy de Jong, 'Alkmaar, Molenbuurt naast de Bergerbrug', *Archeologische kroniek van Noord-Holland* 2015, Haarlem 2016, 21-24.

³⁵ Clarissenkloosters werden geleid door een abdis, die werd bijgestaan door een vicares en verschillende andere functionarissen (zoals een kosteres, novicenmeesteres, ziekenmoeder, dispensierster, kokkin, portierster en bedienster van de draaischijf etc.). Een uitputtend overzicht van de interne organisatie van en de dagindeling in een clarissenklooster in Hilde Debacker, *Het Arme Clarenklooster te Mechelen vanaf 1500 tot de opheffing in 1566*, 3 delen, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling Leuven 1977, 56-143.

³⁶ Clarissen worden doorgaans afgebeeld in een donker (zwart of bruin) habijt, maar met een witte hoofd-

volkomen onverwachte geluid van de trompet zorgde voor een enorme schrik. Ze knielden allemaal in gebed en smeekten God om hulp. Hij greep in met zijn machtige hand en bedekte op bewonderenswaardige wijze de plek waar ze waren met een donkere wolk. De omgeving bleef helder. Hierdoor stopte de torenwachter met zijn trompet en veronderstelde de wacht dat er slechts voor vermaak was geblazen. De nonnen gingen zitten in de huifkarren. Het waren er drie en in de middelste bevond zich het Heilig Sacrament. Vlak na vertrek verscheen er een indrukwekkende ruiter op een fraai opgetuigd wit paard. Iedereen zag hem. Hij begeleidde de wagens, soms voorop, soms achteraan, aan alle kanten van de wagens. Een enkele keer verdween hij uit zicht om daarna weer snel te verschijnen. Hij sprak nooit een woord. De nonnen gingen in stilte en de mensen die met hen gingen waren voorzichtig en bang dat het een spion kon zijn zodat niemand naar hem toe durfde te gaan. Het was zeer uitzonderlijk want in die streek waren meestal geen witte paarden en ook geen ruiters in dergelijke kleding. Ze trokken zo de hele nacht door. Het was de vooravond van Sint Jan wanneer de dagen op hun langst zijn. Om vijf uur kwamen ze aan bij de stad Haarlem. De poorten waren gesloten zoals gebruikelijk in deze staten en zouden pas om zes uur open gaan. Toen de wachters zoveel wagens zagen en zoveel mensen erbij, waren ze bang voor een aanval of voor verraad. Maar men liet ze weten dat het nonnen waren die uit Alkmaar waren gevlucht en verzochten om binnen te mogen. De wachters snelden naar de gouverneurs van de stad en bewogen door medeleven werd het bevel gegeven de poort te openen. De bruggen werden neergelaten en de ruiter ging aan één kant van de brug staan met zijn paard achter hem en met zijn gezicht in de richting van de nonnen. De drie karren gingen voor hem langs en kwamen de stad binnen en toen was hij ineens verdwenen. Iedereen begreep dat God zijn engel had gestuurd om deze religieuzen te bevrijden uit de handen van de onbeschaamde ketters.

De nonnen stapten uit de karren en er kwam een grote menigte naar ze kijken. Daarbij ook de franciscaner broeders uit het klooster van de stad. Aan hen overhandigde de moeder vicares het koffertje met de schat van de wereld, zonder het te openen om zo geen opstootje onder het volk te veroorzaken, want er waren de nodige ketters in de stad en het was nog vroeg in de ochtend. De nonnen werden meegenomen naar het klooster van de ongeschoeide zusters en werden er met grote blijdschap en liefde ontvangen.³⁷

Ze verrichten eerst de dienst van God en toen het tijd was om te eten waren de arme nonnen nog niet tot rust gekomen. Ze hadden overdag en 's nachts nog geen hap gegeten. Toen stuurden de ketters boodschappers om de stad Haarlem te bedreigen.³⁸ Men moest de nonnen de stad uitzetten. Om middernacht braken ze de

bedekking en een ruimvallende witte halsdoek onder een zwarte sluier. Mogelijk droegen zij als reiskleding daarover een lichtgekleurde mantel, zie afb. 4, p. 132.

³⁷ Het clarissenklooster van Haarlem stond bij de Grote Houtpoort, Roggen, De clarissenorde, 129-133. Zie de Interactieve kloosterkaart Nederland.

³⁸ Op 24 juni verschenen commissarissen van Oranje, waaronder de al genoemde Gerard van Berckenrode,

poort van het klooster open. Hun razernij was enorm, met het schuim om de mond van woede omdat ze de nonnen niet aantroffen, eisten ze van de inwoners van Haarlem dat ze de nonnen aan hen overhandigden. De burgemeesters van de stad waren godvrezende katholieken en wilden de nonnen redden, maar de hele stad raakte in oproer en men hoorde vele stemmen zeggen dat door de schuld van die vrouwen de stad verloren zou gaan. De burgemeesters spoedden zich naar het klooster en met de grootst mogelijke hoffelijkheid namen ze de nonnen mee, zonder dat ze meer konden eten dan het kleine stukje brood dat ze in de hand hielden. Ze werden opnieuw in de drie karren geladen, klaar voor vertrek. Men smeekte ze om vergiffenis maar de nood maakte dat ze niet konden doen wat ze het liefst hadden willen doen. Enkele katholieken te paard reden voorop om ze onderweg te beschermen en op advies van dezelfde katholieken trokken ze naar Amsterdam.

In deze tijd waren er enkele slechte mannen uit de stad die de nonnen dermate opjoegen om te vertrekken dat ze de paarden zonder orde lieten rennen en bijna was de eerste kar van de brug in de rivier gevallen. Men is ervan overtuigd dat het hun bedoeling was om de nonnen allemaal te laten verdrinken. God heeft ze beschermd en ze vertrokken veilig uit de stad. Ze reisden vanaf het middaguur tot zes uur in de namiddag totdat ze in Amsterdam aankwamen.

Die van Amsterdam kwamen de stad uit om ze met grote devotie te ontvangen en ze werden meegenomen naar het huis van een adellijke vrouwe, de zuster van één van deze nonnen. Daar konden ze een poosje uitrusten en kregen ze te eten, want ze waren zo mager en zo verzwakt door het lange vasten en de grote schrik dat sommigen bijna hun laatste adem uitbliezen. Ze werden zo goed mogelijk onthaald in dit huis. De echtgenoot, één van de heren van de stad, was druk bezig met anderen om plek te regelen in het klooster van de ongeschoeide zusters om zo deze pelgrims goed onder te kunnen brengen. Ze sleepten met bedden en organiseerden provisie voor de maaltijden zodat ze zonder druk op het klooster te leggen goed behandeld konden worden. Iedereen kwam zeer vroom met zijn aalmoezen. Omdat het al nacht was geworden vertrok men onder begeleiding van vele fakkels. De franciscaner geestelijken, de geestelijken van de kerken en het volk, vergezelden de nonnen in processie, met veel tranen en devotie. De ongeschoeide zusters van de stad ontvingen hen met grote plechtigheid en liefde. Ze kregen allemaal een krans van rozen. Dit tot grote stichting van de mensen die dit zagen. Daarna sloten ze zich in, God veelvuldig dankend voor het bevrijden uit deze grote vervolging.³⁹

De volgende dag was het feest van de grote Doper en die van de stad kwamen naar het klooster om zeer plechtig de mis te zingen met veel muziek, God dankend voor de goede afloop voor deze religieuzen. Hier zouden ze zes jaar zeer tevreden en troostvol verblijven, levend volgens hun regel en heilige roeping.

voor de poorten van Haarlem en eisten de stad op voor de prins. Op 4 juni tekende het stadsbestuur een akkoord met de prins, Spaans, *Haarlem na de Reformatie*, 40-41.

³⁹ Het clarissenklooster van Amsterdam stond aan de Heiligeweg, Roggen, *De clarissenorde*, 214-220, zie de Interactieve kloosterkaart Nederland.

De opschudding en verwarring die de ketters in Alkmaar veroorzaakten in het klooster van de nonnen toen ze om middernacht het klooster binnengingen vanwaar de nonnen waren gevlucht, valt niet te geloven. Ze gingen met hun ontblote zwaarden het hele klooster door. Vele katholieken kwamen er achter aan, veinzend dat ze wilden zien wat ze deden. Ze openden kisten en kasten. Ze vonden geen spoor van hun vlucht want de ladders waren weggehaald aan de buitenkant. Ze koelden hun woede op de heilige beelden en de altaren die ze braken en op de grond gooiden. Ze strooiden de heilige relieken over de vloer en er was geen tijd om ze weer op te pakken en mee te nemen. Vele heilige zaken werden in de moestuin begraven, de rest lieten ze in hun haast liggen. Ze schreeuwden allemaal en uit woede vloekten ze alsof ze duivels uit de hel waren. Ze vroegen aan een oude zuster die buiten het klooster verbleef waar de nonnen zich hadden verborgen. Heel gracieus zei die: 'Ik zou het echt niet weten. Naar het oosten, naar het westen, waar ze maar naar toe kunnen'. Ze groeven in de kloostergalerij twee nonnen op die daar recentelijk waren begraven. Ze dachten dat ze daar misschien wel wat stukken goud of zilver bij zouden vinden, of andere kostbaarheden. Maar ze vonden alleen maar de lichamen van de overledenen met hun armzalige habijten. Ze haalden ze uit de graven en ontkleedden ze en verrichtten er duizenden brutaliteiten mee: ze hakten de hoofden af en staken die op hun lansen, en dansten ermee. Daarna plaatsten ze de hoofden op een paar hoge stokken in het zicht van iedereen zoals men doet met struikrovers. Dit laat zien wat ze gedaan zouden hebben met de levenden als ze die te pakken hadden gekregen, als ze al zo met de overledenen omgingen. Het is onmogelijk te zeggen wat ze allemaal in dit klooster hebben gedaan. Alles gooiden ze plat, terwijl het het mooiste gebouw was dat je kon vinden en bijna geheel nieuw. Het stond aan de buitenkant van de stad. Dit was een groot voordeel geweest voor de nonnen die zo hadden kunnen vluchten. Als het in de stad had gestaan was vluchten onmogelijk geweest.⁴⁰

In de stad Alkmaar waar de ongeschoeide zusters vandaan kwamen waar we tot hier over hebben gesproken waren nog twee kloosters van zusters van de derde orde en in de omtrek van de stad waren nog twee vrouwenkloosters, één in Edam en één in Enkhuizen. Ze werden allemaal vernietigd en de nonnen verjaagd.⁴¹

⁴⁰ Zie afb. 3, p. 131. Vanaf dit punt vervolgt Cathalina haar verhaal met een overzicht van wat er elders in de Republiek gebeurde, om in hoofdstuk 9 de draad van de lotgevallen van de Alkmaarse nonnen weer op te pakken.

⁴¹ De Interactieve kloosterkaart Nederland geeft voor Alkmaar rond 1570 naast het klooster van de franciscanen en dat van de clarissen zelfs nog drie tertiariiskloosters: het Oude Hof, het Jonge Hof en het Midelhof. Het klooster Maria Magdalena in Edam huisvestte franciscaner tertiariissen, ook Enkhuizen had drie tertiariiskloosters, het Noorder-, Wester- en St. Claraklooster. Deze steden waren bepaald niet de enige vestigingsplaatsen van vrouwenkloosters in de kop van Noordholland: ook Hoorn, Grootebroek en Schagen hadden tertiariiskloosters.

VI

Over wat er gedurende de vervolging van het jaar 1572 gebeurde in de stad Gorcum

De franciscanen in Gorcum wisten wat de ketters in Alkmaar hadden gedaan en hoe zeer ze vastbesloten waren om met grote woede de broeders te doden, terwijl ook andere katholieke en eerbare mannen die bekend stonden als volgelingen van het heilig geloof begrepen dat het verstandig was om te vluchten en onder te duiken vanwege het belang van hun leven voor het volk. Want als ze in het openbaar rondliepen in een tijd waarin de vijanden naar hen op zoek waren, konden ze het volk niet goed dienen. Hun zichtbaarheid en aanwezigheid zou ook de woede en de wilde haat laten groeien die men tegen hen had en daarmee de wil om hen te vernietigen. Daarom volgden zij de raad die Christus aan zijn apostelen had gegeven. Ze verborgen zich in een fort dat tegen de muur van de stad stond, bij de rivier, op uitnodiging van de kapitein van het fort, die zelf een zeer katholieke man was en een gelovig begunstiger van de broeders, ondanks de vervolging door de ketters die dit opleverde. Hij was zelfs zo toegewijd dat hij om het leven van de broeders te redden zijn eigen leven in de waagschaal stelde. Desondanks bereikten de ketters met hun legers de toegang tot de stad en het fort, terwijl ze de bewoners en de bestuurders van de stad bedreven met zeer plechtige verklaringen onder ede dat ze niemand kwaad zouden doen. Maar omdat zij een bedorven geweten bezaten en de angst voor God achter zich hadden gelaten en ze geen schaamte kenden ten opzichte van de mensen, paktten zij de twaalf broeders die zij in het fort aantroffen ondanks de gemaakte beloften hard aan. Ze werden beledigd en uitgescholden en onder veel ten hemel schreiend geschreeuw en gejoel uit het fort gehaald en naar een vreselijke gevangenis gebracht waar ze op diverse wijzen werden gemarteld.

Dit gebeurde op 13 juli in het jaar 1572. Onder deze broeders bevond zich de gardiaan van het klooster in deze stad, een zeer devote prediker van het katholieke geloof. Ze gooiden een strop om zijn nek gemaakt van het koord dat zijn eigen habijt omgordde. Daarmee hebben ze hem opgehangen aan de deur van de gevangenis. Hij zou zo zijn gestorven als God niet meer beledigingen en straf voor hem had bewaard om zo een nog heerlijker kroon te verwerven. Het koord brak en hij viel op de grond. Zijn medebroeders en de andere aanwezigen dachten dat hij dood was maar toen kwamen er enkele ketters om dit te controleren door met een brandende kaars zijn baard, zijn mond en de binnenkant daarvan te verbranden op een dergelijke inhumane manier dat, mocht hij leven, hij nooit meer iets met smaak zou kunnen eten of drinken. Ze gaven hem ook veel trappen en klappen op zijn lichaam zonder dat de heilige een teken van leven of gevoel gaf. Om geen wreedheid over te slaan sneden ze een kruis in het vlees van zijn voorhoofd zodat het bloed over zijn gezicht liep. Zo lieten ze hem voor dood liggen.

Met dezelfde wreedheid behandelden ze de vicaris, die als prediker in zijn pre-

ken bittere kritiek had geuit op de ketters. Ze richtten een haakbus op zijn borst en deden alsof ze gingen schieten als hij geen afstand deed van het katholieke geloof. Ze zeiden: 'Herhaal wat je eerder zo vrij hebt gezegd op de preekstoel'. De vicaris toonde geen lafheid en met grote geestdrift, vrijheid en kracht zei hij dat het ware lichaam van Christus en zijn kostbare bloed te vinden waren in het brood en de wijn van het heilig sacrament van de eucharistie. Ze werden allemaal uitgetkleed en met veel wreedheid geselsd, hun vel over hun hele lichaam kapot getrokken; rivieren van bloed stroomden naar beneden. Christus heeft op deze wijze zijn dienaren willen eren door de gelijkenis met zijn heilige passie. Zoals hij voor de kruisiging werd geselsd, zo gebeurde met deze broeders voordat ze werden opgehangen. En om de striemen van de geseling te tonen werden ze na de ophanging in Den Briel uitgetkleed zodat het verdorven volk hun lichamen vol met de korstige wonden zag. Men schreeuwde beledigend dat ze vol met zweren zaten.⁴²

De geestelijken zaten elf dagen in de stad gevangen totdat ze op 7 juli over zee naar Den Briel werden gebracht, waar de broeders ontvangen werden door de graaf van der Marck, Willem van Lumey, de grote vijand van broeders en priesters. Hij was zo verheugd als een vleesetende wolf die een schaap te pakken had gekregen. Met een stok in de hand liet hij ze voor hem komen, om zich te tonen als een grote kapiitein en overwinnaar die de gevangenen als makke lammetjes voor zich in triomf laat paraderen. De soldaten en die van het volk, als door de ketterij beschadigde mensen en als vijanden van de katholieke geestelijken, vervolgden de heilige gevangenen met vloeken en verwijten. Ze werden naar de galg gebracht, naast de stadspoort. Ze moesten er drie keer omheen lopen en op de knieën de litanie zingen en wie niet hard genoeg zong kreeg trappen, zeggende dat hij harder moest zingen. Het was allemaal bedoeld om de gebruiken van de kerk te bespotten. Toen gingen ze verder de stad in en werden ze naar het plein gebracht waar een andere galg stond. Ze moesten nogmaals ter aanschouwing van iedereen zingen. Het was een vreselijk verwarrende vertoning. De heilige geestelijken aan het zingen en de soldaten en het volk hard lachend en beledigingen schreeuwend. Uiteindelijk werden ze meegenomen naar een uiterst walgelijke gevangenis met een ondragelijke stank. Als ze daar lang waren gebleven waren ze zeker dood gegaan. Soms werden ze meegenomen naar de galg maar vervolgens niet opgehangen en gingen ze weer terug naar de gevangenis. Alleen maar om het kwade volk te behagen en te vermaken. Maar ook om door de steeds herhalende aanblik van de galg en de naderende dood nieuwe angst op te wekken bij de heilige geestelijken. De wrede ziel van de vijanden was niet tevreden met slechts één enkele dood voor de broeders; langzaam genoten ze van de martelingen.

De volgende dag kwamen er twee ketterse predikers om hen te onderzoeken, beide zeer dorstig naar het bloed van de geestelijken. Ze begonnen allerhande disputen

⁴² De belediging was letterlijk: dat ze syfilis hadden (*eos laborare scabie Gallica*). Dit doet denken aan de 'Pinksterstorm' in Gent in 1578. Calvinistische provocateurs verspreidden daar het gerucht dat de monniken in de kloosters homoseksuele relaties zouden onderhouden. De volkswaede die daarop ontstak ontlade zich in een beeldenstorm.

maar toen ze zagen dat de heilige vaders bleven volharden in het katholieke geloof werden ze teruggebracht naar de gevangenis. De examinatoren waren beschaamd en verward omdat ze geen goed antwoord hadden kunnen geven op de grote en krachtige argumenten en redenen die de vaders gaven als bewijs van het geloof, zowel door hun geleerdheid als doordat ze vol waren van de Heilige Geest.

Het stadsbestuur van Gorcum probeerde de broeders te bevrijden en diende een petitie in bij de graaf, waarin uitgebreid werd uitgelegd dat de broeders altijd goed hadden gehandeld in alle zaken en dat ze geen misdaden hadden verricht waarvoor ze de dood verdienden. Ze verzochten om vrijlating. Het antwoord was dat men tegen ze mocht optreden want er bestond geen foltering, geen straf, die ze niet verdienden en dat ze vastbesloten waren om geen gratie te verlenen aan broeders en andere geestelijken.

De gardiaan sprak zijn medebroeders toe en spoorde ze aan om ter verdediging van de kerk vol goede moed het doodvonnis te ondergaan dat tegen hen was uitgesproken en hij vond ze allemaal zeer eensgezind hierover.

Er kwamen twee broers van de gardiaan naar de stad Den Briel en zij verzochten graaf Lumey om toestemming om met hun broer te spreken en hem over te halen tot de nieuwe religie. Hij gaf ze toestemming en ze brachten hem naar een nachtverblijf, gaven hem heel goed te eten en toen smeekten ze hem tot tranen toe om zich aan te passen aan de tijd en niet zoveel bedenkingen te hebben om de paus te ontkennen, want dat was niet het ontkennen van God maar van een sterfelijke man zoals iedereen. Dat was het enige dat ze vroegen. Wat betreft de artikelen van het geloof kon hij in zijn hart behouden wat hij wilde en hij wilde toch niet vasthouden aan zo'n kleinigheid (zeiden ze) om daardoor een schandelijke dood te sterven tot eer-verlies van zijn verwanten.

De gardiaan berispte hen dapper, woedend en beledigd dat ze hem hadden gescheiden van zijn medebroeders met wie hij in heilige conversatie was, om met hen zo'n geheel ander gesprek te hebben waarin ze hem wilden overtuigen een groot misdrijf te begaan als het ontkennen van de gehoorzaamheid aan de plaatsvervanger van Christus, buiten wie er geen heil bestaat. Hij wierp ze van zich af en wilde niet meer naar ze luisteren. Ze namen verontwaardigd afscheid en zeiden: 'Nu je uit eigen wil wilt sterven en je niet om onze tranen en onze argumenten geeft, zullen wij die je hier hebben gebracht, teruggaan naar de beul zodat die je naar de gevangenis brengt waar je kunt wachten op de dood'.

Toen ze weg waren, viel de heilige vader in een vaste slaap, gerust in de geest. Twee uur later kwam de beul, die hem slapend aantrof. Die maakte hem wakker met enkele klappen en zei: 'Slaap je, smeerlap? Dit is het uur waarop je moet sterven'. De gardiaan antwoordde zelfverzekerd: 'Zie hier ben ik. We gaan waarheen je maar wilt'.⁴³ In deze periode was er aan de graaf van Lumey een kopie van een brief van de prins

⁴³ Verwijzing naar Gen. 22, waarin Abraham zich driemaal met deze woorden bereid verklaart Gods bevel om zijn zoon te offeren uit te voeren. Zie ook I Sam. 3.

van Oranje bezorgd waarin hij bevel gaf om alle geestelijken vrij te laten, maar omdat hij niet het origineel had gekregen voorzien van de handtekening van de prins, ontstak hij – zeer dronken van de wijn – in grote woede en zei vele vuile woorden, waaronder dat hij niet de plicht had om de prins te gehoorzamen, of wie dan ook, dat hij de meester van het land was, en dat hij de bevrijder was van het vaderland. Om dit te bewijzen en de macht die hij bezat aan te tonen, gaf hij bevel om ondanks het bericht van de prins de broeders zonder verdere vertraging op te hangen.

Nog hetzelfde uur werden ze buiten de stad gebracht in gezelschap van soldaten en andere ketters, sommigen te voet en anderen te paard. Ze zochten naar een plek om ze allemaal tegelijkertijd te berechten en vonden niets beters dan een paar bouwvallen die waren overgebleven van een door de ketters verbrand en afgebroken klooster, gelegen naast deze stad van Den Briel. Daar waren enkele dwarsbalken boven op enkele muren en dat leek ze bruikbaar voor hun doel. De heilige vaders deden hun gebeden en ze ondersteunden elkaar om kracht te vinden in het katholieke geloof en om met een vreugdevolle ziel hun levens te offeren aan Christus die voor onze redding met zoveel naastenliefde het zijne had gegeven. De prior van de stad Gorcum die samen met de geestelijken gevangen was genomen omdat ze hem in het fort met hen hadden gevonden, bevond zich ook in handen van de beul. Hij was een zeer deugdzaam en geleerde man. De uitspraak was dat ze allemaal opgehangen zouden worden. De vorige nacht was deze man zo vreselijk gezeseld dat er zelfs onder de soldaten de nodigen waren die kritiek leverden op degenen die hem geselden, zeggende dat het wreed was om een man zodanig te geselen die enkele uren daarna zou moeten sterven. Maar de man zei: 'Laat ze me geselen. Ik onderga in goede wil deze slagen voor Christus. Ze geven me grote winst door me te geselen'. Deze man moest de trap bestijgen en ze hingen hem op. Hij stierf zeer heilig met de glorie van de martelaren. Zijn naam is meester Lyonarto Vechelio. Hij werd meteen daarna vergezeld door meester Nicolas Popelio, vicaris van de prior, meester Godefrido Dunço, die vroeger rector geweest was van de universiteit van Parijs, meester Juan de Oosterwyck, biechtvader van de zusters van het klooster van Gorcum, meester Adriano Hilverenke, meester Iacobo Iaques, premonstratenzer monnik, en een dominicaan, meester Andres Gualter.

In dezelfde stad stierven na de hierboven genoemde geestelijken ook de franciscaner broeders die met hen hier als gevangenen mee naartoe waren genomen. De eerste was de gardiaan die vol vreugde afscheid nam van zijn broeders en hun zei dat hij voorop ging om ze op te wachten en samen naar de hemel te gaan waar de heilige engelen ze naartoe moesten nemen en dat ze vol vreugde in de dood moesten volgen en hun ziel moesten opdragen aan Christus. Daarna werd de vicaris van het klooster van Gorcum opgehangen, die vroeger de heilige plaatsen van Jeruzalem had bezocht. Hij was een zeer welbespraakte en begenadigde prediker die op dit moment van de dood zijn sterke kracht moest tonen. De ketters wisten dat hij op pelgrimage naar Jeruzalem was geweest en ze zeiden tegen elkaar dat een dergelijke papist niet moest sterven zoals de anderen maar meer moest lijden want hij was met zo-

veel drang afgoden gaan aanbidden in Jeruzalem. Kijk zijn armen, wat een bijgelovige tekenen draagt hij op zijn beide armen. Het waren enkele rode kruizen die de pelgrims naar Jeruzalem gewoon waren om op hun armen te dragen, op dezelfde manier als op de habijten van de commandeurs van Christus.⁴⁴ Vol woede sneden ze hem veelvuldig op de plaats van de kruizen waarbij zijn vlees kapot ging en er stromen bloed uitkwamen. Ze wilden ook zijn voeten afhakken omdat die hem op pelgrimage hadden genomen, maar toen zeiden anderen dat ze dat niet moesten doen omdat hij anders de trap niet op kon om opgehangen te worden. Maar de gedwongen martelaar zei met een glimlach: 'Jullie moeten geen medelijden hebben om me zonder voeten te zien, want jullie die hier allemaal zijn kunnen me nadat jullie de strop om mijn hals hebben gedaan van de grond tillen. Ik zal het een grote troost vinden om die zondige voeten niet op de trap te hoeven zetten die mijn metgezellen hebben geconsacreerd met die van hen. Doe maar wat jullie willen. Ik vlucht voor geen enkele marteling. Zie hier mijn voeten. Ik bied ze jullie graag aan uit liefde voor die Heer die uit liefde voor mij de zijne aan het kruis liet nagelen'. Zijn vijanden hadden bewondering voor zijn grote geestdrift en ze wensten hem hetzelfde te laten doorstaan als de anderen. Ze lieten hem de trap opgaan zonder zijn voeten af te hakken. Hij besteedde de trap uiterst tevreden en boog zijn hoofd voor de strop en ontving zo de kroon van het martelaarschap.

De andere franciscanen volgden dezelfde weg en met grote volharding en genoeg offerden zij hun leven. Opgehangen gingen ze in triomf naar de hemel.

Er was daar ook een ongeletterde geestelijke, een eenvoudig man, die al vier keer was ontsnapt uit de handen van de ketters. Toen hij zag dat de geestelijken met zoveel geestdrift en plezier elkaar gelukwensden met zo'n goede dood voor Christus en voor de bekentenis van het geloof, zei hij hardop: 'Ik twijfel er niet aan dat de zielen van deze geestelijken rechtstreeks naar de hemel zullen gaan. Ik wil met hen sterven als God daar van gediend is.' De soldaten namen hem vast en gaven hem dezelfde dood door ophanging.

Toen alle broeders dood waren, haalden ze hen van de galg en werden ze ontkleed om hun armzalige kleding te verdelen onder de beulen. Ter bekroning van hun wreedheid sneden ze de neuzen, oren en de edele delen van de lichamen van de dode heilige franciscanen en plakten die op hun hoeden om zo te snoeven met hun heldenmoed en hun overwinning op de lammeren van Christus. De namen van de genoemde franciscaanse martelaren waren broeder Niculas Pyck, de gardiaan, broeder Hieronymo de Veert, vicaris van het klooster, broeder Guilelme de Dania, die al op een ander moment door de ketters uit zijn provincie was gegooid, naar deze provincie was gekomen, en er als martelaar stierf terwijl hij al tachtig jaar oud was,

⁴⁴ Pelgrims konden als 'souvenir' van hun bezoek aan het heilige land kruisen op armen of handen laten tatoeëren, Joke Spaans, 'De democratisering van het religieus accessoire: van rozenkrans tot christelijke tatoeage', in: Arie Molendijk (red.), *Materieel Christendom. Religie en materiële cultuur in West-Europa*, Hilversum 2003, 29-50, 46 en voor afbeeldingen de website 'Jeruzalemvaarders in beeld' <https://memo.hum.uu.nl/jerusalem/index-nl.html>.

broeder Nicasio Hezio, de grote theoloog en zeer heilige man, broeder Theodorico van Emdem, biechtvader van de zusters van de derde orde in Gorcum, broeder Antonio Hornaer, de prediker, broeder Godefrido Maruel, biechtvader en koster, broeder Francisco van Bruselas, prediker, broeder Pedro de Arca, leek, en broeder Cornelio de Wyck, donaat.⁴⁵

In het gezelschap van deze geestelijken, die allemaal Vlamingen waren, bevond zich een broeder van de Franse natie. Duivelse dwaling en goddelijke toestemming maakten dat hij zwak werd toen hij de dood voor ogen had. Toen er enkele soldaten van zijn natie waren geroepen vroeg hij hun om vrijlating. Zij antwoordden dat als hij de paus zou ontkennen en belofde niet langer een papist te zijn, hij met hen mee kon gaan. Hij werd in het geheim meegenomen en verborgen. Ze maakten hem tot soldaat waarna hij ontsnapte. Toen hij kort daarna terugkeerde gedroeg hij zich zodanig dat de soldaten begrepen dat hij niet trouw was aan hun factie. Hij was ook niet publiekelijk de heilige katholieke religie afgefallen en ook niet de gehoorzaamheid aan de paus. Ze gaven hem aan bij de graaf en voordat er een jaar voorbij was werd hij door hen opgehangen. U kunt geloven dat hij berouwvol stierf en omdat de vijanden hem hadden gedood vanwege minachting van het heilige katholieke geloof ontving Christus onze heer hem in zijn genade.

Er bevond zich ook een jonge novice in het gezelschap van de broeders. Omdat hij al geleden had onder de gevangenis en andere straffen wilden ze hem vanwege zijn zeer jonge leeftijd niet doden.⁴⁶

In de stad Gorcum waar de heilige martelaren naartoe waren gebracht bevonden zich twee kloosters met zusters, de ene van clarissen van de eerste orde en de andere van de derde orde. Beide kloosters werden afgebroken en de zusters werden de stad uitgegooid.⁴⁷

De heiligschennis en de bloeddorstige inwoners bezorgden de stad Den Briel een dermate verguisde naam dat de ketters er een gewoonte van maakten om broeders en andere geestelijken die ze wilden doden daar naartoe te nemen omdat ze het daar konden uitvoeren zonder tegenstand van het volk. Daarom werden er in deze stad in een aantal keren velen tot martelaar gemaakt, tot een totaal van 184, allemaal mensen van de kerk, broeders en andere geestelijken. Het ultieme bewijs van hun duivelse slechtheid is dat ze aan de galg een heel groot en mooi kruisbeeld hebben gehangen dat ze hadden meegenomen uit Gorcum.

⁴⁵ Voor lekenbroeders en donaten zie de bijdrage van Joke Spaans, p. 89 over de onderverdelingen tussen kloosterlingen. Deze kwamen zowel in mannen- als in vrouwenkloosters voor.

⁴⁶ Het relaas van zuster Cathalina volgt hier vrij getrouw *Novorum in Hollandia constantissimorum martyrum passionis historia*, anno MDLXXII, een brief geschreven door Willem Hessels van Est (Guilielmus Estius) die nog datzelfde jaar werd gedrukt (Keulen 1572). Een uitgebreidere versie verscheen in 1603: Estius, *Historia martyrum Gorcomiensium*, Douai 1603, vertaald in het Nederlands als *Waerachtige historie van de martelaers van Gorcom, mesten-deel al minderbroeders, die veur het catholijck gheloove van de ketters ghedoodt zijn inden iaere onses Heeren, MDLXXII*, uit het Latijn vertaald door W. Spoelbergh, Antwerpen 1604, herdruk Leuven 1618.

⁴⁷ Cathalina doelt hier op het clarissenklooster van Brielle, de stad waar een groot deel van de martelaren van Gorcum vandaan kwam.

VII

**Over een aantal andere vervolgingen van de ketters jegens de kerk
op verschillende plaatsen en gedurende verschillende jaren, in het
bijzonder tegen de orde van de franciscanen**

Op 23 juli in het jaar 1572 werd door verraad de stad Roermond ingenomen door de ketters. Toen ze binnenkwamen reden ze naar het klooster van Sint Franciscus en braken de deuren open. Het was Gods wil dat de broeders er niet waren, want die waren al in veiligheid. Behalve eentje, broeder Reynerio de Lintris, priester en prediker, die merkte dat de vijanden er aan kwamen en naar de kerk ging en bij het allerheiligst sacrament zijn ziel aan God opdroeg. Toen de ketters kwamen zagen ze hem en renden naar hem toe. Ze doodden hem met stokslagen. Ze vernietigden een groot deel van het klooster, maar met de hulp van de goede en katholieke burgers zijn de broeders weer naar hun klooster teruggekeerd en daar wonen ze nu.

In dezelfde stad Roermond zijn nog 26 andere geestelijken en priesters gedood door de ketters.⁴⁸

In het jaar 1573, tegen het einde van augustus, werd door nalatigheid en onvoorzichtigheid van de soldaten van het garnizoen de stad Geertruidenberg ingenomen door de ketters. Ze kwamen binnen als woeste en wilde leeuwen en pleegden er een grote moordpartij. Ze renden door de stad en ze drenkten hun zwaarden in het bloed van vele geestelijken en soldaten van Zijne Majesteit die ze tegenkwamen op de straten. Onder de doden bevond zich de eerbiedwaardige kanunnik Willem Geleno,⁴⁹ die gesmaad en beledigd werd en ze gaven hem zoveel stokslagen dat hij daaraan doodging.

Daarna gooiden ze nadat de eerste razernij voorbij was alle geestelijken en soldaten die ze te pakken konden krijgen in de gevangenis, maar degene die het meeste te lijden had was de franciscaner broeder Willem van Gouda die zich in deze stad bevond. Deze zeer wijze en erudiete man, en uitstekende prediker, was vastgegrepen onder veel geschreeuw en ze noemden hem verrader en gaven hem andere lelijke benamingen. Ze namen hem vastgebonden mee naar het binnenste deel van de gevangenis zodat hij streng bewaakt kon worden. Daarna kwam er een afvallige broeder van een zekere orde die door de prins van Oranje was benoemd tot commissaris

⁴⁸ In Roermond werden twaalf kartuizers door troepen van Oranje op wrede wijze vermoord. Zuster Cathalina gebruikt hier waarschijnlijk het verslag van hun martelaarschap, Arnoldus Havensius, *Historica relatio duodecim Martyrum Cartusianorum qui Ruraemundae in Ducatu Geldriae anno MDLXXII Agonem suum feliciter compleverunt*, (1608), dat in die tijd in heel katholiek Europa opschudding wekte. De dood van andere geestelijken dan kartuizers, waaronder Reinerus Lintrius, door Havensius overigens aangemerkt als seculier priester, wordt hierin terloops vermeld. Zie: B. Hartmann, *De martelaren van Roermond in het kader van de politieke en kerkelijke situatie van hun tijd*. Met de *Historica relatio duodecim Martyrum Carthusianorum van Arnoldus Havensius en andere bronnen* vertaald door H. Kretzers, Oegstgeest 2009.

⁴⁹ Willem van Galen.

betreffende de nieuwe religie geheten Adriaan Gockio.⁵⁰ Deze viel de heilige prediker aan met redenen en argumenten, maar de heilige vader overtuigde hem zo dat hij verstomd en verward raakte. Daardoor werd hij woedend en viel hem aan met vuile woorden en sprak de doodstraf tegen hem uit, zeggende: ‘verdorven broeder, valserik en bedrieger, morgen zul je sterven’. Toen hij dit hoorde, knielde hij en gaf God veel dank voor deze weldaad en die nacht maakte hij zich met zoveel mogelijk vroomheid klaar.

De volgende dag werd hij vanuit de gevangenis naar het plein gebracht waar al een galg was neergezet. In zijn gezelschap bevond zich nog een Spaanse soldaat die ze als eerste het schavot op lieten gaan. De heilige vader steunde hem met heilige woorden en herhaalde voor hem het credo. Toen de opgehangen soldaat dood was gooiden ze de strop om de nek van de heilige prediker. Al boven op de ladder staande sprak hij het eromheen staande volk toe, dat ze vasthoudend moesten zijn in het geloof van de katholieke kerk van Rome zoals hij tot ze had gepredikt en voor de verdediging waarvan hij zeer opgewekt zou sterven. De bovengenoemde commissaris verscheen om hem opnieuw aan te vallen: dat hij hem zijn leven zou schenken als hij zou herroepen. De heilige vader wierp hem vol minachting van zich af, zeggende, dat wat hij het meest verlangde was het leven te geven voor het katholieke geloof, en met de ogen gericht op de hemel zei hij; *Domine dimitte illis, quia nesciunt quid faciunt*. En daarna: *In manus tuas commendo spiritu[m] meu[m]*.⁵¹ De soldaten waren met afschuw vervuld door de vasthoudendheid en zielskracht van de man van God en uit woede wilden ze hem van de trap halen om hem met vier paarden levend te vierendelen, maar de kapitein van het leger die dit doorhad gaf een signaal aan de beul om hem op te hangen. De ketters zeiden tegen hem dat nu ze hem ophingen ze zijn lichaam niet bleven verzwaren zodat hij langzaam zou sterven, en met meer pijn.

De hartstochtelijke overtuiging waarmee hij stierf had grote invloed op het aanwezige volk en zijn gebed werd zo door God aanvaard dat niet alleen de katholieken zeer gerustgesteld waren maar dat ook veel geraakte ketters zich bekeerden tot het ware geloof en hun ketterij verlieten.⁵²

In de stad Bolsward in Friesland werden de broeders in het jaar 1577 uit hun klooster verjaagd.

Hetzelfde gebeurde in de stad Kampen met het klooster van Sint Franciscus waar de broeders in het jaar 1579 werden verjaagd.

In de stad Leeuwarden werd in het jaar 1580 het klooster van Sint Franciscus geplunderd en de broeders verjaagd.

In het jaar 1578 werd het klooster van Sint Franciscus in de stad Amersfoort in

⁵⁰ Adriaan Cock, ex-moonnik uit het klooster van de augustijner regulieren van Donck bij Dordrecht.

⁵¹ Dit zijn woorden die ook Jezus sprak bij zijn kruisiging: ‘Vader vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen’, Lk. 23 : 34; ‘Vader, in uw handen bevel Ik mijn geest’, Lc. 23: 46.

⁵² Hier is mogelijk gebruik gemaakt van Estius, *Waerachtighe Historie*. Estius nam dit martelaarschap als bijvoegsel op achter de geschiedenissen van de martelaren van Gorcum. Hij beroept zich op het eerdere Duitse werk van Swaan. Opmeer nam het verhaal over.

Holland⁵³ vernietigd en de broeders buiten gegooid.

In de stad Utrecht hinderde men de geestelijken van de heilige Franciscus die kritiek hadden geleverd met betrekking tot de opstand tegen de koning van Spanje en omdat ze zich altijd bleven verzetten en de gehoorzaamheid aan de paus verdedigden, samen met die jegens Zijne Majesteit, werden ze in het jaar 1578 uit dat gebied verbannen.⁵⁴

VIII

Over de vervolgingen in de steden van Brabant

In de stad 's-Hertogenbosch kwamen de ketters binnen en ze maakten de altaren kapot en braken de beelden, eerder dan in de andere steden van Holland en Zeeland, zoals hierboven gezegd in het jaar 1566. Ze gooiden de broeders franciscanen de stad uit. Maar de hertog van Alva, don Fernando Álvarez de Toledo, en de godsvruchtige burgers gooiden gewapenderhand de ketters de stad uit en de broeders konden weer terugkeren in hun klooster.⁵⁵

In hetzelfde jaar 1566 was er overleg tussen de hoge edelen van die staten, ketters die elkaar onderling hielpen om alle broeders en geestelijken in alle delen van Vlaanderen te doden en overal te vernietigen. Ze kozen een dag waarop ze overal naar buiten zouden komen om deze moordpartij uit te voeren, elkaar daartoe dwingend door het zweren van een eed, maar God onze Heer was er niet van gediend om ze zoveel te gunnen zodat het kwade plan werd ontdekt en men de juiste maatregelen trof.⁵⁶

In het jaar 1577,⁵⁷ toen de doorluchtige prins Don Juan van Oostenrijk uit Brussel vertrokken was om naar Namen te gaan, haalden de inwoners de prins van Oranje binnen, bewogen door de haat die ze tegen alle zaken van Spanje hadden, om hem de steden van Brabant in handen te geven, en vooral die van Brussel, het regeringscentrum van deze staat. Ze vroegen hem eerst om een plechtige eed te zweren dat hij een verdediger moest zijn van het katholieke geloof, hopende onder zijn bescherming

53 Vertaling van 'Olandia'. Dit is de eerste keer dat Cathalina deze term gebruikt en dan nog wel foutief.

54 Zie voor de houding van de Utrechtse franciscanen: De Kok, *Acht eeuwen Minderbroeders*, 150-151.

55 De beeldenstorm woedde op 22-23 augustus 1566 over een breed front, in Den Bosch, dat hier merkwaardigerwijze tot 'Holland en Zeeland' gerekend wordt, maar ook in Breda en in verschillende Zeeuwse steden en dorpen, alvorens enkele dagen later over te slaan naar Holland, J. Scheerder, *De Beeldenstorm*, Bussum 1974, 63-72, 118-119; zie ook P.Th.J. Kuijer, *'s-Hertogenbosch, stad in het hertogdom Brabant ca. 1185-1629*, Zwolle [2000], 403-413 en over het herstel van de kloosters *ibid.* 436-437.

56 Zoals Scheerder goed laat zien verliep de Beeldenstorm volgens een vooropgezet plan, en op veel plaatsen met steun vanuit de hoge adel en stadsbesturen. Uitmoorden van de geestelijken was niet het doel, maar het 'zuiveren' van kerkgebouwen en op veel plaatsen, vooral in de kloosters, ook simpelweg roof. Met de genoemde maatregelen zijn waarschijnlijk bedoeld het akkoord van 23 augustus 1566, tussen de landvoogdes Margaretha van Parma en de protestantse adel, waarin gepoogd werd de beeldbrekerij te stoppen, en de komst van de hertog van Alva naar de Nederlanden in mei 1567.

57 Cathalina schrijft foutief 1579, mogelijk vanwege het hieronder vermelde martelaarschap in dat jaar.

vrij te zijn van de onderdrukking van Spanje. De prins van Oranje verlangde het bestuur van al deze staten te bezitten en liet zich niet stoppen door een eed, zich voordoende als katholiek, terwijl hij in zijn gedachten had voorgenomen te doen wat hij wilde aangezien hij God maar weinig vreesde. Eenmaal ontvangen als gouverneur-generaal verzamelde hij een groot leger, gebruik makend van alle ketters die er in dit gebied en de andere provincies waren, en in Schotland, Engeland, Frankrijk, etc., om een oorlog te beginnen tegen prins Don Juan van Oostenrijk die was afgevaardigd door Zijne Majesteit om deze staten te besturen. Deze ketterse soldaten legden garnizoenen in alle steden, en vooral in Brussel, om ze onder de gehoorzaamheid van de prins van Oranje te houden. Op een dag verzamelden die garnizoenssoldaten van Brussel zich met andere ketterse inwoners van de stad en gewapenderhand en met veel vertoon trokken ze naar het klooster van Sint Franciscus. De geestelijke die als portier fungeerde bemerkte hun komst en beveiligde alle poorten zo goed mogelijk en in grote haast waarschuwde hij de broeders dat de vijanden kwamen en dat ze moesten doen wat ze het beste uitkwam. Ze vertrokken allemaal door de zijdeur om hun leven te redden, gelijk het advies uit het evangelie voor zulke omstandigheden.⁵⁸ Alleen de eerbiedwaardige vader Jan Gray bleef achter, een Schot afkomstig uit de meest illustere familie van Schotland en iemand die veel bezittingen en zijn huis had achtergelaten om te leven als een arme broeder van Sint Franciscus. Hij was zeer oud, meer dan zeventig jaar. Hij was gebleven omdat hij te oud was om te vluchten. Hij ging naar de kerk om zijn ziel op te dragen aan Christus en daar wachtte hij op de vijanden. Zij braken de deuren open als rotte wolven en vonden de geestelijke geknield voor het hoofdaltaar. Ze schreeuwden beledigingen naar hem, waarop de heilige zei: 'Broeders vergeef me', en zij antwoordden: 'Wat noem je vergeven? Hier heb je te sterven'. En toen gaf één van hen hem een dodelijke klap op zijn hoofd waar hij aan stierf. En toen ze na overal gezocht te hebben in het klooster geen andere broeders meer hadden gevonden gingen ze weer weg, uit angst voor een opstand van de stad ter verdediging van de broeders en om te wreken wat ze hadden gedaan. Toen de katholieken kwamen hieven ze een grote klaagzang aan voor de oude heilige vader die dood in de kerk lag en ze paktten de druppels van zijn bloed als een groot relikwie. Dit gebeurde in het jaar 1579, op de eerste zondag van de advent.⁵⁹

In Boetendael werd het klooster van Sint Franciscus vernietigd.⁶⁰ Het was klein maar zeer mooi en goed toegerust voor contemplatie, met een vreedzaam en mooi bos.

In de stad Herentals vernietigden de ketters het klooster van Sint Franciscus en de broeders werden in 1577 verbannen.

⁵⁸ Zie bijvoorbeeld Mt. 10: 23.

⁵⁹ A Monasterio, *Martyrologium Franciscanum*, 236 (5 juni 1579). A. P[arkinson], *Collectanea Anglo-Minoritica, or, A collection of the Antiquities of the English Franciscans or Friars Minors, commonly call'd Gray Friars. In two parts. With an Appendix concerning the English Nuns of the Order of St. Clare*, 2 delen, Londen 1726, 254-255 vermeldt een genezingswonder toegeschreven aan dit bloed.

⁶⁰ In de tekst: 'Botendad'.

Hetzelfde deed men in het jaar 1578 tijdens het feest van Maria Hemelvaart met de kloosters van Louwberg bij Maastricht en dat bij de stad Bergen op Zoom.

In de stad Diest gaven de ketters een uitvoerige demonstratie van hun verdorven zielen waardoor je kon zien wat ze de broeders aangedaan zouden hebben in de andere kloosters als ze die te pakken hadden gekregen. Hier zijn zes franciscaner broeders gestorven: twee buiten de stad, twee anderen bij de ingang ervan, en twee anderen in het klooster, waarbij de laatsten werden opgehangen en de andere vier door het zwaard stierven, in het jaar 1580.⁶¹

In hetzelfde jaar 1579 ondergingen twee franciscaner geestelijken marteling in de handen van ketters. Die waren ze tegengekomen toen ze op weg waren om hun taken uit te voeren. De ene heette broeder Jan van Amsterdam en die kreeg zoveel verwondingen en open wonden over zijn lichaam dat iedereen die het zag moest huilen. De andere was broeder Jan de Putco die tussen Leuven en Tienen was aange troffen in een waterplas, vermoord door de ketters. Beiden werden naar het klooster in Leuven gebracht en daar begraven.⁶²

Toen de Engelsen de stad Mechelen binnengingen werd broeder Antonio, de koster, gevangengenomen omdat hij de waardevolle stukken uit de sacristie niet wilde geven. Hij werd naakt naar het plein gebracht en wreed ge geseld, maar toen begonnen de burgers een opstootje en met geweld werd hij bevrijd uit hun handen en gekleed werd hij in veiligheid gebracht.

Een oude pater genaamd broeder Thomas, doof en een grote prediker tegen de ketters en woonachtig in Diest, werd vanwege de ijver van zijn preken gevangen genomen door de ketters en levend in een put gegooid waar hij eindigde als een gloriëuze martelaar.⁶³

IX

Hoe de ongeschoeide kloosterzusters na enkele verbanningen die hen in Holland hadden getroffen naar Antwerpen en Mechelen kwamen

Zes jaar nadat alle steden van Holland en Zeeland zich hadden overgegeven aan de prins van Oranje bleef alleen Amsterdam standvastig en zonder zich over te geven

⁶¹ A Monasterio, *Martyrium Franciscanum*, 491 (25 oktober 1578). Bij de aanval op Diest was een andere Spaanse kapitein Alonso betrokken. Zie de bijdrage van Raymond Fagel, p. 112.

⁶² Johannes van Amsterdam: A Monasterio, *Martyrium Franciscanum*, 135 (6 april 1579); Johannes Putco, waarschijnlijk een verschrijving voor Puteanus: aldaar 326 (20 augustus 1579).

⁶³ De Engelse Furie wordt beschreven in J. David, *Geschiedenis van de stad en heerlijkheid Mechelen*, Leuven, 1854, 337-346. Hij vermeldt wel de mishandeling van vele religieuzen, maar noemt niet koster Antonio en de dove prediker broeder Thomas. Zij worden evenmin genoemd in de kroniek van Azevedo, in het martelaarsboek van A Monasterio en de geschiedenis van Van Meteren. Twee minderbroeders vonden de dood tijdens deze 'Engelse Furie'. Zij worden verderop vermeld, zie hieronder p. 43-45.

in de gevechten die de vijanden aangingen. Dit leverde veel overwinningen op en de stad was in die tijd de wijkplaats en beschermer van de religieuzen die ze uit de verschillende delen van Holland ontving.⁶⁴ Maar in het jaar 1578 werd de stad belegerd en in grote nood gebracht door de grote hongersnood die er heerste. Diverse keren stuurden de burgers een verzoek om hulp aan de doorluchtige prins Don Juan van Oostenrijk, maar hij kon die nooit geven zodat ze gedwongen waren om zich over te geven om hun levens te redden. Toen de ketters in de maand juli binnenkwamen, vernietigden ze de kerken, braken de beelden, vernietigden de altaren en braken ze de poorten van alle kloosters af. De broeders en andere geestelijken werden verbannen, maar we horen niets van martelaren zoals in enkele andere steden van Holland en de nonnen werden niet vervolgd; ze werden alleen verplicht om zich als wereldlijken te kleden. Er mochten geen missen meer plaatsvinden of andere erediensten, die zij oefeningen van papisten noemden. Degenen die wilden vertrekken mochten gaan naar waar ze wilden.⁶⁵ Veel nonnen uit alle ordes gingen naar Brabant op zoek naar kloosters die hen wilden herbergen en ze werden daar goed ontvangen. Anderen bleven in hun kloosters zonder afzondering. De ongeschoeiden die er geboren waren lieten ze in het klooster als ze dat wilden en dan beloofden ze die van levensmiddelen te voorzien zodat ze niet hoefden te bedelen.⁶⁶ Zo zijn er enkelen daar gebleven om God te dienen zoals ze konden, tot aan de dood en ze streefden ernaar om in het geheim de mis te vieren en de sacramenten te ontvangen uit handen van de priesters, want er was geen plek in de kloosters om iedereen te herbergen.

De ongeschoeiden uit Alkmaar waren hier opgevangen in de voorafgaande jaren, hun abdis was al overleden met acht andere van de aan haar onderdanige nonnen, waaronder een zeer eerbare en heilige die gedurende jaren vreselijk aangevallen werd door een legioen duivels, maar die kwade geesten waren zo verbonden met haar dat ze de andere nonnen nooit verontrustten en hun alleen maar hinder en verdriet bezorgden van het zien van de aanvallen waar die arme lijdzaam onder leed. Dat was een lam en de duivels konden haar niet stoppen van het bidden van de heilige gebeden en van het ontvangen van de sacramenten en meer zaken betreffende gehoorzaamheid en religie. Vaak werd er duiveluitdrijving toegepast, maar de duivels antwoordden dat ze haar pas drie dagen voor haar dood zouden verlaten. Ze deden niemand kwaad en daarom was het niet nodig om haar vast te binden of op te sluiten. Ze brachten haar met goedvinden van de priester naar het huis van twee van haar

⁶⁴ Een indruk van de sfeer in Amsterdam in deze periode biedt Wouter Jacobs Masius, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz (Gualtherus Jacobi Masius) prior van Stein. Amsterdam 1572-1578 en Montfoort 1578-1579* [Werken uitgegeven door het historisch Genootschap (gevestigd in Utrecht), vierde serie, nr. 5], ed. I.H. van Eeghen, 2 dln, Groningen 1959.

⁶⁵ Bij de zogeheten Alteratie van Amsterdam werd een aantal geestelijken, waaronder franciscanen, uit de stad gezet. De katholieke eredienst werd verboden en kloosters werden opgeheven, maar kloosterlingen konden in een aantal gevallen in hun kloosters blijven wonen, totdat de stad het gebouw voor zichzelf opeiste, zie bijvoorbeeld H.C. de Wolf, *De kerk en het Maagdenhuis. Vier episoden uit de geschiedenis van katholiek Amsterdam*, Utrecht 1970, 62-65.

⁶⁶ Zie voor de behandeling van religieuzen die niet wilden vertrekken de bijdrage van Joke Spaans, p. 100-101.

rijke en katholieke medezusters die haar met veel voorzichtigheid tot aan haar dood verzorgden. Drie dagen voor haar dood verlieten de duivels haar en ze stierf met uitzonderlijke rust en getroost door de hemel. Iedereen hield haar voor een heilige.⁶⁷

De andere nonnen van Alkmaar trokken naar Brabant. De heilige vicares die het allerheiligst sacrament uit Alkmaar mee had genomen, zoals hierboven beschreven, fungeerde als een goede herder voor haar kudde en liet ze allemaal aan boord van een schip gaan. Daar waren afgezien van de schipper en een beschaafde heer geen mannen aan boord. De nonnen droegen eerzame burgerlijke kleding en hadden als proviand alleen een klein beetje brood bij zich en een mandje met kaas. Het waren er negentien in totaal, allen volgden trouw aan hun professie de regel van de heilige armoede, als dochters van Sint Franciscus. Ze kwamen met hun vertrouwen in God gesteld langs drie of vier havens. In iedere haven kwamen soldaten het schip controleren en, verbaasd om zoveel vrouwen samen te zien, vroegen ze wie ze waren. Ze zeiden openlijk dat ze nonnen waren die naar Brabant gingen. De soldaten moesten hard lachen en er was een soldaat die een jonge non wilde omhelzen. Zij werd boos en gaf hem een harde klap. De soldaat werd zeer boos, maar de anderen zeiden tegen hem dat ze zich als een eerzame dochter had gedragen. De nonnen betaalden de benodigde heffingen en toen lieten ze hen gaan.

Uiteindelijk kwamen ze aan in Antwerpen. Ze stelden de provinciaal van de orde op de hoogte van het feit dat er negentien nonnen uit Holland waren aangekomen om zich onder zijn vaderschap te stellen en dat hij mocht bepalen waar ze naartoe moesten gaan. Mechelen behoorde toen nog tot de katholieke partij en de helft van de nonnen ging daarom naar het klooster van de ongeschoeiden in Mechelen en de andere helft bleef in Antwerpen, waaronder ook de moeder vicaresse. Het was bijzonder om de tranen en gevoelens te zien toen ze uit elkaar moesten gaan en tien nonnen naar Mechelen vertrokken. Daar kwamen ze aan op de vooravond van het feest van Johannes de Doper in het jaar 1578. Ze zouden er bijna twee jaar blijven.

Tot 1580 bleef de stad Mechelen standvastig stand houden en wilde zich niet overgeven aan de prins van Oranje, die toen al werd gesteund door Brussel en Antwerpen. Er waren in Mechelen veel geestelijken en veel katholieken, maar ook slechte mensen en ketters ontbraken niet. De duivel, jaloers op alles, gaf bevel in opstand te komen. Dat begon met de arme mensen en de jongeren, als gevolg van het grote gebrek aan levensmiddelen, want die uit Holland en Antwerpen wilden de stad daar niet van voorzien om deze zo tot overgave te dwingen. Er werd veel geroepen tegen de bestuurders en geklaagd dat het hun schuld was dat ze niet te eten hadden en van de honger omkwamen.

⁶⁷ Dit was waarschijnlijk Tryntge Albertsdr. Tryntge was al jong ingetreden in het klooster van St. Caecilia in Hoorn en leed levenslang aan wanen. Zij werd in Amsterdam in verschillende kerken geëxorciseerd. Ze kwam uiteindelijk terecht in de kloppenvergadering In den Hoek in Haarlem. Ze leefde daar ondanks haar aanvechtingen als een heilige. Ze overleed op 5 november 1624, op het laatst verlost van de helse kwellingen. Tryn Jans Oly, *De Levens der Maechden*, I, 132v-142r (transcriptie op CD in Joke Spaans, *De Levens der Maechden. Het verhaal van een religieuze vrouwengemeenschap in de zeventiende eeuw*, Hilversum 2012).

Zes dagen voordat de stad ingenomen zou worden had een non een bijzonder visioen. Onze Heer verscheen met grote majesteit en vertoornd gaf hij de duivels een volmacht om de stad te vernietigen. Daarna zag ze uit een afgrond een zeer grote draak omhoog komen, met een afschuwelijk uiterlijk. Uit zijn muil, neus en ogen kwamen vlammen van vuur met veel rook. De draak had vier vleugels en ging bovenop de kerktoeren staan, blazend en al het vuur en rook verspreidend over de stad. Met zijn vleugels maakte hij wind zodat het vuur zich overal zou verspreiden. Vurig en vasthoudend vroeg ze God om genade, maar het scheen dat God geen aandacht schonk aan haar smeekbede. Ze ging echter door en volhardde urenlang in een gebed met tranen, zeggende dat ze begreep dat hij die stad wilde straffen maar dat hij genade moest hebben met zoveel mensen van de kerk en met de katholieken die uit liefde zoveel aalmoezen hadden gegeven. Toen verscheen de gelukzalige bisschop en martelaar Sint Rombouts, patroonheilige van deze kerk, en die zei tegen de non dat ze de gouverneur moest waarschuwen dat hij waakzaam moest zijn want er was een groot complot in de stad gaande. De heilige zei ook nog dat God er voor zou zorgen dat hij de zijnen zou bevrijden. Ze zouden moeilijkheden ondergaan en enkelen zouden de glorie bereiken met de martelaarskroon. De dienaar van God stuurde een waarschuwing aan de gouverneur, een zeer katholiek man en zeer gesteld op de geestelijkheid, en die antwoordde met het verzoek dat zij en haar metgezellen voor de noodtoestand tot God moesten bidden, want zijn voorzichtigheid zou weinig uithalen als God niet de helpende hand zou bieden.

Op de zaterdag na Pasen van hetzelfde jaar, toen de wachters in de ochtend gingen uitrusten zonder hun wapens, kregen de Engelsen dit te horen van die van hun partij die in de stad waren en zo namen ze de stad door verraad. Ze stormden binnen, al moordend en plunderend. Ze gingen naar de kloosters van de broeders en nonnen en herhaalden hun schendingen en heiligschennis zoals ze in de steden van Holland hadden gedaan, en bovenal in dat van Sint Franciscus dat na te zijn geplunderd met de grond werd gelijkgemaakt, op 12 april 1580. De broeders werden onder veel beledigingen uit de stad verbannen, met uitzondering van de twee belangrijkste, te weten broeder Rudolf Delphio en broeder Lambert van Hasselt, de gepensioneerde prediker. Die werden in de gevangenis gestopt en de eerstgenoemde stierf daar door de grote stank en de ellende.⁶⁸ In dezelfde stad was een befaamd klooster van de clarrissen van de eerste orde, dat geen heiligschennis gespaard werd. Ze braken de poorten open, kwamen binnen met blanke zwaarden en schreeuwden 'Guelt, guelt'.⁶⁹ De nonnen hadden zich verzameld in de ziekenboeg waar een dodenwake werd gehouden voor één van hen, met de paaskaars in de hand, terwijl de anderen met hun boekjes in gebed haar ziel opdroegen aan God. De biechtvaders hadden zich teruggetrokken en de moeder abdis was zich op hun verzoek gaan verbergen in het huis van haar familieleden, want de ketters zochten vooral naar de priesters om ze gevan-

⁶⁸ Zie Guido Marnef, *Het calvinistisch bewind te Mechelen 1580-1585*, Kortrijk-Heule 1987, 227-229, en afb. 5, p. 133.

⁶⁹ Deze woorden in de tekst van Cathalina in het Nederlands, met daarna de vertaling in het Spaans.

gen te nemen en dan losgeld voor ze te vragen. Ze struinden door het hele klooster en stalen alle benodigdheden voor de goddelijke dienst en wat ze nog meer konden vinden. Ze gingen de ziekenboeg binnen waar de nonnen geknield aan het bidden waren voor de zieke. Ze vroegen hun wat ze aan het doen waren en ze zeiden toen dat ze de stervende bijstonden die zacht aan het ademen was en ze toonden de zieke in haar bed. Toen zij de mannen zag met hun ontblote zwaarden werd ze gegrepen door een grote angst en met haar ogen weer op het kruis gericht blies ze haar laatste adem uit. Ze werd door de nonnen in aanwezigheid van de ketters afgelegd met de gebruikelijke ceremoniën en ze werd begraven in de kloosterhof, met toestemming van de kapitein van de ketters.

De arme nonnen ondergingen de wanorde en de beledigingen en omdat ze geen geld hadden om aan hen te geven werden er enkele uitgekleeft tot op het hemd, om geld te zoeken tussen de kleren. Maar anderen, van een beter soort en menselijker, lieten hen zich weer aankleden. Er waren andere schaamtelozen die de nonnen wilden onteren, maar God bewoog de harten van de anderen die ze verdedigden. Er waren grote verschillen tussen hen hoewel het allemaal ketters waren. Sommigen kwamen met het idee om de jonge zusters onder elkaar te verdelen en de ouden te doden. Sommigen kregen het zwaard op de borst gezet, anderen de haakbus. Ze zorgden er voor steeds allemaal bij elkaar te zijn zodat hun geen ongenade zou gebeuren, en allemaal waren ze bereid te sterven voor Christus en om hem te dienen. Ze ondergingen door al die aanvallen veel tegenspoed gedurende de eerste vier dagen, te weten zaterdag, zondag, maandag en dinsdag. Toen daarna de eerste woede was weggezaakt kwamen er enkele katholieken en die kochten met geld enkele verwante nonnen vrij om ze mee naar hun huizen te kunnen nemen en een dame nam de resterenden mee naar haar huis.⁷⁰

Maar toen kwam er een kolonel⁷¹ met een grote compagnie soldaten en die nam ze allemaal mee en verbood zeer gestreng dat iemand een van hen mocht meenemen, onder straffe van het verlies van al zijn bezit. Sommigen liepen al over straat op zoek naar hun abdis en anderen waren op zoek naar hun verwanten en uit angst durfde niemand ze te ontvangen – en zij wilden zelf niet terug naar het klooster uit angst voor de soldaten. Niemand kon zonder paspoort de stad uit. Veel nonnen van andere ordes vroegen paspoorten aan en dat lukte hun tegen een zekere prijs. Onder hen was er een arme non van de ongeschoeiden die ze omdat ze geen geld had geen paspoort wilden geven. Omdat ze nergens had om naartoe te gaan ging ze toch zonder paspoort met de andere nonnen op het schip om naar Antwerpen te gaan. Een soldaat kwam als commissaris naar het schip om met de nonnen te spreken. Die waren in burger gekleed maar toen ontdekt werd dat het nonnen waren lieten ze hun

⁷⁰ Debacker, *Het Arme Clarenklooster*, 12 vermeldt kort het fouilleren van de zusters. Na de plundering van hun klooster woonden ze enige tijd in bij de heer Potus en zijn twee zusters, familieleden van een van de clarissen, ibid. 13; zo ook Roggen, *De clarissenorde*, 189.

⁷¹ Dit is naar alle waarschijnlijk de Engelse kolonel John Norreys (1547-1597), maar ook Olivier van den Tympele (1540-1603), gouverneur van Brussel, is een mogelijkheid.

paspoorten zien. De soldaat zei tegen ze; 'Jullie ontkennen dat jullie nonnen zijn, maar die (wijzend op onze ongeschoeide) kan niet zeggen dat ze geen non is'. Hij vroeg haar: 'Bent u een non?' Zij antwoordde: 'Ja, dat ben ik, in de genade van God'. Toen haar werd gevraagd van welke orde ze was, zei ze: 'Ongeschoeide claris'. Toen haar werd gevraagd of ze een paspoort had zei ze van niet. Het was bijzonder om te zien hoe ze het hart van de soldaat-commissaris raakte en hem zacht maakte, want daarna zei hij: 'Zuster, vrees niet, uw eenvoudige biecht zal u redden, en ik zet mijn leven in om u naar Antwerpen te brengen'. En dat deed hij, zonder paspoort en zonder iets te moeten betalen. Toen het schip later werd onderzocht verwierf de ongeschoeide non de bewondering van allen want als de soldaat haar niet had gesteund had het haar leven gekost, want het bevel was om iedereen die geen paspoort kon tonen overboord te gooien. Ontscheept in Antwerpen gingen ze naar het klooster van de ongeschoeiden, waar hun moeder vicaris uit Alkmaar zich bevond. Zij behoren tot degenen die naar Lissabon zijn gekomen.⁷²

De overige nonnen bevonden zich nog in Mechelen, gevangen en wachtend op de betaling van het losgeld dat ze overeengekomen waren met de kolonel. De nonnen van Antwerpen en Hoogstraten hielpen zoveel ze konden. Samen met de adellijke dames, de kooplieden van Antwerpen, de familieleden van de moeder abdis van Mechelen en andere katholieken verzamelden ze vierhonderd florijnen, dat zijn tweehonderd Spaanse dukaten.⁷³ Ze brachten de helft veilig in handen van de kolonel met een brief waarin stond dat ze hun in Antwerpen de andere helft zouden geven. Dankzij deze bijdrage aan de kosten stopten ze zesendertig nonnen in drie overdekte karren. Enkele soldaten van dezelfde compagnie boden aan ze te vergezellen en in iedere wagen zouden twee soldaten plaatsnemen om hen te beveiligen. De nonnen sloegen dat aanbod echter af omdat ze bang waren voor mogelijke slechte intenties van de soldaten.

De kolonel onderkende zelf ook de slechtheid van zijn manschappen en wilde de nonnen persoonlijk begeleiden tot aan de stadspoort. Die was echter dicht. Toen ze aankwamen ging die open en meteen na hen weer dicht, zodat de soldaten hun kwade intenties niet ten uitvoer konden brengen. Buiten de stad moesten de nonnen uitstappen om bescherming te zoeken in enkele half verbrande huizen, want de paarden waren helemaal van slag geraakt alsof ze door de duivel waren bezeten. Het bezorgde de nonnen veel angst. Er waren veel oude nonnen bij, van tachtig en negentig jaar. Een van hen was een lid van de koninklijke familie van Denemarken die op jonge leeftijd uit het koninklijke klooster van Kopenhagen was gezet, een stad

72 Stephanus Schoutens, *Geschiedenis van het voormalig klooster der Arme Claren te Antwerpen*, Antwerpen 1900, biedt een, tamelijk onkritische, geschiedenis van het klooster, voornamelijk op grond van het kloosterarchief.

73 Het Mechelse klooster herbergde op dat moment ongeveer vijftig nonnen. Hierbij waren ook vluchtelingen uit verschillende Hollandse steden, waaronder Alkmaar, zo ook Schoutens, *Geschiedenis*, 65-67. Debacker, *Het Arme Clarenklooster*, 14 vermeldt hoe de Mechelse abdis met behulp van haar Antwerpse verwanten het losgeld bij elkaar bracht.

van dat koninkrijk.⁷⁴ Haar wachtte dus nu op deze leeftijd de huidige taak, of beter gezegd, deze hoogstaande glorie. Ze wierpen zich allemaal op de grond en in tranen vroegen ze God om hen te helpen bij het gevaar waarin ze zich zagen. Terwijl ze zo vol van angst waren, kwam de voornoemde kolonel te paard uit de stad en kwam binnen waar zij zich bevonden en met een strenge blik in zijn ogen zei hij: 'Zijn jullie niet bang voor mij?' Zij antwoordden: 'Hoe moeten we bang zijn voor onze vader?' Toen groette hij ze zachtmoedig en hoffelijk en zei dat hij voorging naar Antwerpen en dat ze hem in goede orde moesten volgen. De paarden werden weer rustig en de nonnen stapten weer in de karren en gingen op weg, geleid door God. Met vertraging kwamen ze aan in Antwerpen waar ze de poorten nog open vonden. Het was de vooravond van Sint Marcus. De eerste kar met de oudste nonnen ging naar binnen, meteen door naar het klooster van de ongeschoeiden. Daarna volgde de tweede kar die langzaam richting het huis van de weesmeisjes ging. De derde wagen die de stad inkwam ging naar de weesjongens. Deze huizen waren ver van elkaar verwijderd. Men had het zo gedaan om geen onrust in de stad te veroorzaken door de komst van zoveel nonnen. Daarna kwamen er nog andere nonnen uit Mechelen op bevel van hun bloedverwanten, maar die hadden niet zoveel moeite gehad als deze zesendertig. Ze gingen allemaal naar het klooster en rustten die nacht bij de lekenzusters, die de nonnen gewoonlijk bedienen.

De volgende dag verschenen er veel katholieken en dames om zoveel nonnen te zien binnenkomen. Het was een groot klooster en in staat om ze allemaal gastvrijheid te verlenen.⁷⁵ In die tijd waren er enkele kerken voor de katholieken en een daarvan was die van de ongeschoeiden.⁷⁶ Er waren geen geestelijken in de stad, alleen een paar verborgen priesters. De biechtvader van deze nonnen zat ook binnen verborgen in het klooster. Met grote voorzichtigheid moest hij ze de biecht afnemen en de sacramenten toedienen opdat hij niet ontdekt zou worden door de ketters die

⁷⁴ Koning Hans en koningin Christine van Denemarken stichtten kort na 1500 in Kopenhagen en Odense kloosters van 'arme claren'. De kloosters werden waarschijnlijk kort na de verovering door de lutherse Christiaan III in 1536 gesloten. Nonnen uit Odense zouden in het nabije benedictinessenklooster Dalum zijn ingetreden, Jørgen Nybo Rasmussen, 'Die Klara-Schwestern im Norden Europas', *Wissenschaft und Weisheit* 47 (1984) 63-68. Een aantal Deense nonnen zocht een toevlucht in het klooster van hun orde in Mechelen. Op 13 april 1578, dus vlak voor de hier beschreven gebeurtenissen, overleed als lid van de Mechelse gemeenschap de Deense Anna Petri, Ladislav Kerkhoven, *Jaargetijdenboek van het voormalig klooster der Arme-Klaren te Mechelen (1510-1790)*, Mechelen z.j. [Apart gepubliceerde overdruk uit de Handelingen van den Mechelsen Koninklijken Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst 41 (1936)]. Schoutens noemt een Anna Nuyts, die in Denemarken abdis was geweest, gedurende 40 jaar van de ene naar de andere stad gevlucht en eindelijk in Antwerpen zalig gestorven, *Geschiedenis*, 66, zonder bronvermelding. Geen van beide bronnen noemt een koninklijke afkomst.

⁷⁵ De moeder abdis in deze tijd was Cornelia Boymers. Onder haar leiding nam het grote klooster van Antwerpen clarissen uit heel de Nederlanden op. Het herbergde in deze tijd ongeveer 100, na de komst van de Mechelse zusters zelfs 150 nonnen: Schoutens, *Geschiedenis*, 59-60, 66; Roggen, *De clarissenorde*, 123.

⁷⁶ De katholieken beschikten vanaf de zomer van 1579, onder de religievrede, in Antwerpen over drie kerken: Onze-Lieve-Vrouwe, St. Jacob en de Burchkerk, Floris Prims, *De groote cultuurstrijd*, 2 dln., Antwerpen 1942-1943, I, *De Religionsvrede 1578-1581*, 157. De vrouwenkloosters werden in 1581 gesloten, *ibid.* 213-214. Tot die tijd konden hun kloosterkapellen dus ook gebruikt worden voor de eredienst.

op sommige dagen het klooster kwamen doorzoeken.⁷⁷ De pastoor van de kerk van Sint Jacobus kwam en gaf bij het hek van de nonnen een zodanige preek dat iedereen in huilen uitbarstte en hij bewoog de mensen om aalmoezen te geven aan deze dienaressen van God in grote nood, die zoveel hadden doorstaan op hun bedevaart na de verbanning. Na de preek gingen alle pelgrim-nonnen naar het poortgebouw, met hun habijten aan en met hun sluier over hun hoofd. Ze hadden allemaal een krans om gekregen met rozen en andere bloemen en hadden een brandende kaars in de hand. De nonnen van het klooster zongen *Te Deum laudamus* en ontvingen hen met zoveel blijken van liefde dat dit een grote devotie opriep bij de toeschouwers. Omdat het zoveel nonnen waren duurde deze ontvangst een lange tijd. Daarna gingen ze in goede orde naar het koor en het hek van het koor stond open tot troost en tevredenheid van de devote dames, want het was een bijzondere en vrolijke aangelegenheid om zoveel geestelijken samen te zien. Het waren er bijna tweehonderd, allemaal aan het zingen. De ene groep dankte God voor de gelukkige aankomst van de andere groep. Omdat het er zoveel waren en omdat het klooster niet over voldoende middelen voor eigen onderhoud beschikte, werden ze goed voorzien door de katholieken, gedurende de gehele tijd dat ze daar waren, dat was een vol jaar en een maand.

X

Van de smadelijke verdrijving van alle priesters en geestelijken uit de stad Antwerpen en van tweehonderd ongeschoeide nonnen die vandaar op zoek gingen naar afzondering in andere delen van de christenheid

In het jaar 1581 kreeg de prins van Oranje Antwerpen in handen en hij werd ontvangen door de burgers onder voorwaarde dat de kerken en de geestelijken geen kwaad werd gedaan. Hij heeft zich slecht aan dit akkoord gehouden want korte tijd na in de stad ontvangen te zijn, gebeurde juist het tegenovergestelde.⁷⁸

De katholieken vertrouwden op het akkoord en de mondelinge afspraak die gemaakt was om de stad in rust en vrede te bewaren. Ze vroegen toestemming aan Oranje om een algemene processie te houden voor het feest van Hemelvaart. Hij gaf die toestemming en beloofde zelfs wachters om de processie te beveiligen. De processie stond al klaar, met de gehele geestelijkheid en alle bedelordes samen, en met

⁷⁷ Deze biechtvader was pater Stephanus Fox OFM, een Engelsman, uit het franciscaner klooster in Greenwich naar Antwerpen gevlucht tijdens de regering van Elizabeth I. Hij zou eruit gezien hebben als een soldaat, groot en gemeen, niet als een minderbroeder. Zo was het hem gelukt om in 1578, toen de geuzen alle priesters uit de stad joegen, in soldatenkleding aan de uitzetting te ontkomen en zijn toevlucht te zoeken in het clarissenklooster: Schoutens, *Geschiedenis*, 61-65; Floris Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, 29 delen, Brussel 1927-1949, VIII/3, 251.

⁷⁸ Voor de verharding van de tegenstellingen in Antwerpen in deze tijd J. Andriessen, 'De katholieken te Antwerpen (1577-1585)', *Bijdragen tot de geschiedenis* 70 (1987) 61-75.

de pastoor gekleed in uiterst rijke gewaden, om het allerheiligst sacrament mee te nemen. De bedelmonniken begonnen al de kerk uit te komen toen de wachters die de prins had beloofd om de processie te beveiligen, hun haakbussen richtten op de broeders en ze hen dwongen om terug de kerk in te gaan. Het was de kerk van Onze-Lieve-Vrouwe. Ze kwamen met getrokken zwaarden achter hen aan de kerk binnen en er was een groot oproer dat iedereen die in de processie meeliep grote vrees bezorgde, hoewel er maar twee of drie doden vielen. De doorluchtige aartshertog Matthias⁷⁹ bevond zich in de centrale kapel om naast de pastoor te lopen en het allerheiligste sacrament te vergezellen.⁸⁰ Hij stuurde een bericht aan de prins van Oranje om deze brutaliteit te stoppen, maar de oplossing bestond er slechts uit dat de aartshertog hoffelijk uit de kerk werd gehaald, terwijl de priesters en broeders gekleed zoals ze waren werden meegenomen de straat op, onder geschreeuw en gekrijs, bespot en uitgelachen, zeggende: 'Kijk de papisten met hun afgoden, we hoeven niet langer onder ze te lijden'. De jongeren en de ergste ketters gooiden vol minachting met stenen en modder. Op deze manier werden de broeders en geestelijken meegenomen tot buiten de stad en werd ze alles afgenomen wat ze droegen aan versiering. Ze werden gedwongen aan boord te gaan van enkele schepen die daar al enige tijd lagen te wachten. Daarna werden in een algemeen decreet alle geestelijken en priesters verbannen, zodat alleen de in afzondering levende nonnen overbleven. Die werden enorm lastiggevallen omdat de ketters iedere maand de kloosters kwamen controleren of er geen broeders of priesters verstopt zaten. Er was geen hoek of kamer waar ze niet keken. Maar God zorgde ervoor dat het hun niet ontbrak aan iemand om hun de sacramenten toe te dienen, want ze hadden in een geheime kamer hun biechtvader verstopt zitten en als de ketters kwamen om alles te controleren verstopte hij zich in een gat achter de bekleding van het koor en gedurende twee jaar werd hij nooit ontdekt. Dit was de heilige Engelse vader, die de eerste nonnen naar dit gebied zou meenemen. Hij was zeer deugdzaam en zuiver en gaf hiervan grote getuigenis.

Na twee jaar⁸¹ besloten de ketters om een einde te maken aan alles wat de kerk in de stad bezat en de kloosters van de nonnen te vernietigen zoals dat ook gebeurd was met die van de broeders. In juli 1581⁸² bewapenden de soldaten van alle compagnieën zich, met hun kapiteins, allemaal in hun eigen kamers. De trommels sloegen ongeduldig: 'Te wapen, te wapen'. De katholieken beefden van angst en wachtten allemaal af wat er ging gebeuren zonder te weten wat er was besloten. Er werden afkondigingen gedaan en men publiceerde nieuwe ordonnanties: dat de mis niet meer mocht worden gehouden, of andere oefeningen van papisten, dat de nonnen

79 Aartshertog en later keizer Matthias van Oostenrijk (1557-1619).

80 Het uiteenslaan van de processie wordt genoemd in *Prims, Geschiedenis van Antwerpen*, VIII/3, 124-125; Andriessen, 'De katholieken', 65.

81 Hier is bedoeld: twee jaar nadat de priesters uit de stad verdreven waren en pater Fox (zie noot 77 hierboven) in het clarissenklooster was ondergedoken (1579). Het einde van de religievrede en het begin van de 'calvinistische republiek' in Antwerpen was in 1581.

82 Schoutens, *Geschiedenis*, dateert deze omslag op 15 april 1581, 73-75.

vrijgesteld werden van hun geloftes en voortaan vrijelijk mochten trouwen, dat de kluizen niet meer bestonden. En dit alles werd in één dag doorgevoerd. Ieder klooster werd door een kapitein en soldaten bezocht. Ze namen de sleutels in, verbrandden de beelden en braken de altaren af. De ketterse predikanten kwamen en met omhaal van woorden probeerden ze de nonnen te overtuigen om naar buiten te gaan, te wandelen over de straten en te luisteren naar hun preken. Daarna werden ze één voor één geroepen om te horen of ze wilden trouwen. Ze beloofden een echtgenoot voor hen te vinden. Een hele mooie en jonge non wilde hen belachelijk maken. Ze antwoordde dat ze wilde trouwen. Hierop waren de ondervragers zeer tevreden denkende dat ze een goede zaak hadden gedaan en ze zeiden dat ze haar zouden laten trouwen met wie ze maar wilde. De non zei dat ze wilde trouwen met heer Pedro Zulen, die daar zelf aanwezig was.⁸³ Die antwoordde dat als hij niet getrouwd was geweest hij het had gedaan. De non antwoordde: 'Verlaat je vrouw en trouw met mij.' Hij zei dat dit tegen de christelijke wet inging. Daarop antwoordde de non: 'U wilt mij overtuigen om te trouwen met een sterfelijke man terwijl ik mijn maagdelijkheid aan de eeuwige levende God heb gegeven. Als zoals u zegt trouwen met een andere vrouw tegen de christelijke wet is, getrouwd zoals u al bent, hoe kunt u mij vrijspreken van mijn roeping waarvoor ik al getrouwd ben met mijn Bruidegom. Weet u niet dat geschreven staat *Vouete & reddite Domine Deo vestro*.⁸⁴ Doe een gelofte en bewaar wat u aan uw God heeft beloofd'. De ketter bleef verward achter en wist geen woord meer te antwoorden. Er werden geen andere nonnen meer opgeroepen voor een gesprek.

De soldaten die het klooster moesten bewaken, blokkeerden de poort van de kloosteromgang met banken waarop ze kaart speelden en dobbelden. Ze verkochten toegang tot het klooster voor geld en een oneindige rij mensen kwam kijken naar de arme nonnen die beklagenswaardig aan het huilen waren. Ze wilden niet weggaan en wisten niet wat ze moesten doen. Terwijl ze zo beklagenswaardig bij enkele katholieke dames zaten die waren gekomen om de nonnen te troosten, kwam de zeer verwaande vrouw binnen van één van de voornaamste mannen in het stadsbestuur. Ze deed haar mantel af en liep gewichtig door het zeer grote werkhuis en zei hardop: 'Wees blij, wees blij, dit is geen tijd om te huilen. Ik kom om jullie het gouden jaar aan te kondigen, het jubeljaar, waarin de slaven vrijgekocht en de gevangenen vrijgelaten worden.⁸⁵ Tot nu waren jullie slaven, de papisten hebben jullie onderdrukt

⁸³ Mogelijk wordt hier bedoeld op Petrus Luls, een van de Antwerpse kolonellen en lid van de commissie die de bevolking en de goederen van de Antwerpse kloosters moest inventariseren, Floris Prims, *De groote cultuurstrijd*, 2e boek, *De christelijke republiek 1581-1585*, Antwerpen 1943, 22.

⁸⁴ Volbreng wat u de Heer, uw God, hebt beloofd, Ps. 76: 12. (In de Vulgata Ps. 75).

⁸⁵ De vrouw citeert hier vrij naar Jes. 61: 1-2, een citaat dat Jezus op zichzelf betreft in Lc. 4: 18-19: 'De geest van de Heer rust op mij, daartoe heeft Hij mij gezalfd. Om aan armen de goede boodschap te brengen heeft Hij mij gezonden, om aan gevangenen hun vrijlating aan te kondigen en aan blinden het licht in hun ogen, om verdrukten in vrijheid te laten gaan, en een jaar af te kondigen dat de Heer welgevallig is.' Zij presenteert zich hiermee – inderdaad: heel verwaand – alsof ze namens God zelf spreekt, en schildert de nonnen af als arme verblinde zielen die door het nieuwe bewind bevrijd moeten worden.

onder hun ondragelijke juk. Jullie zitten in het duister, ga naar het licht. Loop vrij buiten. Ga om het woord van God te horen. Degenen die willen trouwen, krijg kinderen en laat ze opgroeien. Daarvoor heeft God de mannen en de vrouwen geschapen'. Ze bleef hierover spreken terwijl ze rondliep van de ene kant naar de andere te midden van de nonnen en de vele dames. Maar er was niemand die haar wilde antwoorden of zich iets van haar aantrok. Daar raakte ze van in de war en ze zag dat niemand bewoog maar dat iedereen zich beledigd voelde. De aanwezige dames weten haar woorden aan lichtzinnigheid en een teveel aan onbeschaamdheid. Ze bleef door het klooster lopen en ze brak ieder beeld dat ze tegenkwam zeggende: 'Wat doet dit afgodsbeeld hier?' Toen verscheen er een zekere non aan haar zijde, het was moeder zuster Clara de los Angeles, de eerste abdis van het klooster van Alcântara in Portugal, en die sloeg haar handen weg van de beelden die ze aan het breken was. Ze zei tegen haar: 'Nu is het genoeg. Ik ken u van kinds af aan en we waren kameraden. U bent de dochter van goede ouders die als ze nog hadden geleefd het vreselijk hadden gevonden om hun kind zo te zien. Wie heeft u zo verdorven dat u hier bij ons komt om ons lastig te vallen? De prins van Oranje en de burgemeesters hebben ons het klooster niet gegeven dat ze ons nu met geweld afnemen. Maar God zal ons voorzien, zodat we met onze beloftes en professies kunnen leven'. Na deze en andere woorden van discussie en argumentatie die ze met elkaar hadden in aanwezigheid van veel katholieken en ketters, pakte de non haar uiterst dapper bij de hand en nam haar mee naar het poortgebouw en zei tegen haar: 'Vertrek, mevrouw, en vertel degene die u hier naartoe heeft gestuurd over de wonderen die u heeft verricht en over hoeveel nonnen u heeft bekeerd door uw prediking, en zorg dat u hier nooit meer terugkomt'. Ze vertrok behoorlijk boos met haar gezelschap en iedereen, zelfs de ketters, fluisterden over haar, dat zij in zulke tijden vol moeilijkheden en met in de steek gelaten ouderen, jongeren, zieken en veel vreemden, die hier geen bloedverwanten hadden, hier zomaar binnenkwam om ze te zeggen 'Verheug u, verheug u, ga naar buiten en ga trouwen, etc.'

De ketters bedachten een ander plan dat eruit bestond dat enkele dominees en predikanten naar binnen gingen. Iedereen werd naar buiten gewerkt zodat zij hun zaken konden uitvoeren, hun commissie, zoals zij dat zelf noemden. Alle nonnen moesten naar het werkhuis komen. Zij kregen allerhande genade en gunsten aangeboden, want de prins van Oranje liet weten dat aangezien er nergens in Antwerpen zoveel nonnen waren als in dit klooster van ongeschoeiden, het zijn wens was om hier orde aan te brengen. Dit ten goede van de republiek maar ook voor degenen die in dit klooster hun professie hadden afgelegd. Om hen te helpen bevalen ze dat de abdis en allen uit het klooster aan één kant gingen staan, en alle vreemden aan de andere kant. Ze gehoorzaamden en men zag dat het aantal vreemde nonnen groter was dan dat van de eigen bewoonsters van het klooster. Zij verklaarden daarna wat hun bedoeling was en zeiden dat alle vreemden binnen acht dagen een oplossing moesten vinden en dienden te vertrekken en dat alleen de inheemsen mochten blijven, want die hadden hun bloedverwanten in de stad, rijk en van adel, die ze konden onderhou-

den zonder ten laste te komen van de republiek en zonder om aalmoezen te vragen. Dit was het eerste decreet. Het tweede decreet bepaalde dat er geen kluis meer in het klooster mocht zijn en dat ze allemaal mochten binnenkomen en naar buiten gaan wanneer ze maar wilden. Het derde decreet bepaalde dat er geen mis mocht zijn, geen sacramenten, geen gebedsdiensten of andere oefeningen door papisten. Het vierde bepaalde dat ze hun habijten moesten afdoen en ze zich dienden te kleden als leken. Degenen die zich niet aan deze wetten wilden houden, moesten maar vertrekken met de vreemde nonnen. Zo besloten ze allemaal om de ene of om de andere reden, te vertrekken. Dezelfde wetten werden afgekondigd in alle andere kloosters met nonnen. Nergens stonden ze een kluis toe of een religieus habijt, nergens missen, sacramenten of andere goddelijke diensten. Ze mochten blijven leven van de inkomsten die het klooster bezat. Maar overal vertrokken veel nonnen om bij hun bloedverwanten in afzondering te kunnen leven. In hun huizen waren ze veiliger dan in de kloosters zonder kluis waar iedere dag iedereen zomaar kon binnenlopen.⁸⁶

De katholieke edelen en kooplieden van Antwerpen bespraken met elkaar hoe ze de arme pelgrims konden bijstaan. Er werd een grote hoeveelheid geld ingezameld dat in handen van een weduwe werd gegeven die vele jaren als geestelijke moeder van de ongeschoeiden had gediend.⁸⁷ Hierdoor ontbrak het aan niets voor hun redding. Ze aten ervan en ze konden zich kleden in burgerkleding. Iedere dag kwamen er dames naar het klooster en namen dan steeds enkele pelgrims met zich mee naar huis. Het afscheid tussen de nonnen was zeer emotioneel en het leek wel alsof hemel en aarde huilden. Er waren in die tijd nonnen uit negen verschillende kloosters aanwezig in het klooster van Antwerpen. Velen waren oud, sommigen hadden geen abdis meer maar alleen een vicares. De dames verdeelden ze onder elkaar naar vermogen en in ieder huis waren er drie of vier, tot men ze een oplossing kon bieden.

De abdis van Mechelen was van zeer doorluchtigen bloede zoals ook sommige van haar nonnen. Het was mogelijk om alle nonnen van haar klooster samen te laten vertrekken. Ze scheepten in tot groot verdriet van de andere vreemde nonnen die ze uit Mechelen mee hadden genomen. Dat waren lotgenoten geweest van de tegenspoed ten tijde van de Engelse furie. De bisschop van Luik nam ze op en gaf ze onderdak totdat ze ten tijde van de prins van Parma weer konden terugkeren naar Mechelen.⁸⁸

⁸⁶ Over de plagerijen van de nieuwe machthebbers jegens de nonnen, de uitzetting van de opgenomen vluchtelingen en het vertrek van groepjes naar verschillende bestemmingen: Schoutens, *Geschiedenis*, 73-94.

⁸⁷ Bedoeld is waarschijnlijk niet een geestelijke functie, maar een aanzienlijke lekenvrouw die in het verleden als zaakgelastigde van de nonnen belangen van het klooster had behartigd of het klooster materieel had gesteund, zie ook Debacker, *Het Arme Clarenklooster*, 134-135.

⁸⁸ Zie de eerdere paragraaf over de gebeurtenissen in Mechelen, p. 42-45. Deze abdis heette Maria Boisot. Zij leidde de Mechelse clarissen van 1576 tot 1598, gedurende de periode van ballingschap en het herstel van het klooster na 1585. Kerkhove, *Jaargetijdenboek*, 47; Roggen, *De clarissenorde*, 181-195. Zij trokken uit Antwerpen via Keulen (dat hen niet wilde opnemen) naar Luik, waar zij van 1580-1585 verbleven. Daarna konden zij naar Mechelen terugkeren en hun verwoeste klooster weer opbouwen, Debacker, *Het Arme Clarenklooster*, 15-18; Roggen, *De clarissenorde*, 124, 189-190. Het herstelde klooster verwierf relikven van de martelaren van Gorcum. Rond deze

De vicares van het klooster van Delft verzamelde zoveel mogelijk nonnen van haar klooster en ging met ze naar Bergen in Henegouwen waar ze een voorbeeldig klooster stichtten dat nog steeds bestaat.⁸⁹ Die van Den Briel waren maar met weinigen en samen met die van Amsterdam gingen ze naar Keulen waar ze ook een mooi klooster stichtten.⁹⁰ Die van Haarlem gingen naar Koblenz waar ze een klooster kregen dat van twintig broeders was geweest die waren vertrokken.⁹¹ Die van Veere gingen naar Artesië, naar de stad St. Omaars, waar ze ook een klooster stichtten dat uiterst goed is toegerust.⁹² Ten slotte, de zeven kloosters van ongeschoeiden gingen uiteindelijk allemaal naar andere gebieden, want die van Alkmaar kwamen hier naar Portugal met enkele anderen die zich bij hen hadden gevoegd. Nadat alle pelgrims uit Antwerpen waren vertrokken, wilden de inheemsen niet meer leven onder die schandelijke wetten.⁹³ Ze vertrokken allemaal naar Keulen en verder door naar Hoog-Duitsland (Alemania Alta) naar het klooster van Trier, het moederklooster van waaruit tweehonderd jaar geleden het klooster in Antwerpen was gesticht. Ze bleven vier jaar in Trier tot de komst van de doorluchtige prins van Parma die de steden van Brabant heroverde en toen keerden de verbannen katholieken terug naar huis, en deze nonnen naar hun klooster.⁹⁴

De dag nadat de nonnen van het klooster van Antwerpen waren vertrokken, vernielden de ketters het en maakten een straat dwars door het gebouw en bouwden er een aantal grote huizen voor leken. Maar dat bleef maar enkele jaren zo, want toen

reliken zouden verschillende wonderdadige genezingen hebben plaatsgevonden die ook een rol speelden in de zaligverklaring van de martelaren, Debacker, *Het Arme Clarenklooster*, 21-26, zie ook Kerkhove, *Jaargetijdsboek*.

89 Delftse clarissen, in 1573 zestig vrouw sterk, vluchtten verschillende kanten uit, naar Antwerpen, Brussel, Mechelen, Keulen en Kamerijk/Cambrai. Twintig van hen vestigden zich op uitnodiging van de 'dame de Pamèle' in Bergen (Henegouwen). Zij verkregen hier het klooster Sainte Croix, waarin zij in 1586 besloten werden. Twee Alkmaarse clarissen voegden zich bij hen, Roggen, *De clarissenorde*, 157-158. Het nieuwe klooster van de Delftse nonnen kreeg tweemaal een gift van Filips II en kwam in Bergen tot bloei, A. van Lommel, 'Aalmoezen aan de uitgeweken Clarissen van Delft te Bergen in Henegouwen gedaan 1594-1601', *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem* 10 (1882) 292-294.

90 Hun biechtvader had verordonneerd dat de zusters naar Delft moesten gaan, samen met die van Veere, maar zij gingen via Antwerpen en Mechelen naar Keulen, waar zij in 1580 arriveerden onder leiding van hun abdis Maria Hendriks, Cunibertus Sloots, 'De Clarissen in Nederland', *BGPMN* 15 (1954) 325-346, aldaar 330-331. Schoutens, *Geschiedenis*, 75-76 vermeldt dat zij een huis in Keulen als klooster inrichtten, door mevrouw Margaretha Helden geschonken na tussenkomst van de Spaanse calvinist Marcus Perez. Uiteindelijk zouden zij in Aken in 1616 een nieuw klooster stichten.

91 Hiervan geen melding in Roggen, *De clarissenorde*.

92 Roggen, *De clarissenorde*, 75-80, 133-137.

93 Toen de kloosterlingen werd aangezegd dat hun klooster werd opgeheven, en dat zij, wanneer zij meewerkten aan de ontbinding van de stichting, in een deel van het gebouw, met een pensioen uit de kloostergoederen en in wereldlijke kleding konden blijven wonen, vroegen zij bedenktijd. Uiteindelijk bleef een aantal, waaronder de ouden en zwakken, op de gestelde voorwaarden achter in de hun toegewezen ruimten. De rest van het kloostercomplex werd voor bewoning door burgers bestemd. Het grootste deel van de nonnen vertrok naar Trier, Prims, *De Grootte cultuurstrijd*, 2 dln., Antwerpen 1942-1943, II, *De Christelijke Republiek* 1581-1585, 21-28, 47.

94 Aanvankelijk waren de Antwerpse nonnen niet welkom in Trier, omdat het klooster daar de mildere regel van Urbanus volgde. De overste van de observante franciscanen in Keulen bracht de kloostergemeenschap ertoe de striktere observantie aan te nemen. De Antwerpse zuster Magdalena Duijs werd er abdis, Schoutens, *Geschiedenis*, 94-105; Roggen, *De clarissenorde*, 124.

de nonnen die naar Duitsland waren geweest naar Antwerpen terugkeerden vroegen ze middels een apostolisch schrijven aan de prins van Parma om restitutie van hun door de ketters vernielde klooster. De prins beval dat de mensen die de voornoemde huizen bezaten het klooster moesten herbouwen en het in de toestand van daarvoor moesten brengen, of ze moesten hun huizen verlaten en die aan de nonnen geven. De eigenaren vonden het goedkoper om hun huizen aan de nonnen te laten zonder iets af te breken om niet gedwongen te zijn het klooster opnieuw te bouwen. Toen ze waren vertrokken werd er een muur om de huizen gebouwd en die werd afgesloten zodat de nonnen binnen in hun kluis konden blijven. Binnen een jaar was het klooster weer in perfecte staat, nog mooier en comfortabeler dan daarvoor, want de huizen die waren gebouwd waren heel goed gemetseld met schitterende glas-in-loodramen en houten kozijnen. De werkzaamheden waren goedkoop en in alles hielpen de doorluchtige prins en de stad. Tegenwoordig wordt dit klooster bewoond door meer dan zeventig nonnen, die geen zekere inkomsten hebben maar zich volledig onderhouden met aalmoezen.⁹⁵

XI

Hoe de komst over zee van de pelgrimerende nonnen naar dit koninkrijk van Portugal is begonnen

In het jaar 1581, op 3 juli, begonnen de nonnen uit Antwerpen te vertrekken en zich te verdelen over de diverse gebieden. Aangezien de ketters hun kluis hadden vernield en ze de nonnen niet volgens hun professie lieten leven, zoals hiervoor is gezegd, bood God ze de volgende hulp aan.⁹⁶ Er kwam een Engelse heer die het op zich nam om de biechtvader, die ook Engels was,⁹⁷ mee te nemen naar Rouaan, samen met een Engelse non, geheten zuster Maria de la Cruz, die samen met haar zusters hofdame was geweest van koningin Maria.⁹⁸ Destijds had deze jonkvrouw haar

⁹⁵ Over het lot van de kloostergebouwen onder het calvinistisch bewind en het herstel onder Parma Schoutens, *Geschiedenis*, 111–120; Roggen, *De clarissenorde*, 125.

⁹⁶ Hier richt Cathalina zich, na de schets van de ontwikkelingen in Brabant, opnieuw specifiek op de nonnen die uiteindelijk naar Portugal zouden gaan.

⁹⁷ Deze priester was de eerder genoemde Stephen Fox. P[arkinson], *Collectanea Anglo-Minoritica*, I, 257 en II, 4 vermeldt dat hij een groep Engelse clarissen begeleid zou hebben naar Portugal. De herkomst van deze Engelse nonnen was Parkinson niet helemaal duidelijk, het was er mogelijk maar één, de Engelse Maria de la Cruz die als 'Inglesa' verderop in Cathalina's *Relación* genoemd wordt, zie ook hieronder noot 98. Voor de Alkmaarse zusters zie ook Prims, *Geschiedenis van Antwerpen* VIII/3, 251–252.

⁹⁸ Mogelijk gaat het hier om Mary Seton, één van 'de vier Marias', geen zusters, maar naamgenoten en levenslange vertrouwelingen van Maria Stuart, koningin van Schotland. Ergens na 1573 verliet zij de hofhouding van haar vorstin, sinds 1568 gevangene van Elizabeth I in Engeland. Zij stierf, oud en ziekelijk, na 1615 als non in de benedictijner abdij Saint-Pierre-des-Dames in Reims, waar een tante van koningin Maria abdis was. Rosalind K. Marshall, 'In Search of the Ladies-in-Waiting and Maids of Honour of Mary, Queen of Scots: A Prosopographical Analysis of the Female Household', in Nadine Akkerman en Birgit Houben (red.), *The Politics of Female*

vaderland verlaten en was ze non geworden in het klooster van de ongeschoeiden in Antwerpen. Ze had een slechte gezondheid en de moeder abdis van Antwerpen was zeer verheugd dat de genoemde heer haar voor zijn rekening nam. De moeder gaf haar als metgezellen zuster Clara de los Angeles, waarvan al eerder melding is gemaakt, en zuster Barbora de la Cruz. De drie nonnen kwamen op 20 juli met de biechtvader aan in Rouaan, in het huis van de genoemde ridder. De biechtvader beijverde zich om ze alledrie in het klooster van de ongeschoeiden in deze stad te krijgen, maar omdat die van Rouaan behoorden tot de reformatie van de heilige zuster Coletta, weigerden ze deze pelgrims op te nemen omdat ze andere gebruiken en ceremoniën hadden. Daarop besloten de onzen om niet in Frankrijk te blijven, want de nonnen van dat koninkrijk waren *coletanas*, hoewel het ook ongeschoeiden waren.⁹⁹ Het lijkt erop dat het een bevel van God was, want in dezelfde tijd kwamen daar zes nonnen van Alkmaar aan die veel moeite hadden gehad in Duinkerke. Het was hun bedoeling geweest om naar St. Omaars te gaan, maar God had besloten dat ze naar Rouaan moesten gaan. Toen de biechtvader en de nonnen hen zagen, haalden ze deze nonnen van boord. Met behulp van enkele vrome lieden gingen ze allemaal naar het huis van de vrome Engelse heer. Ze waren zeer verheugd om elkaar weer allemaal samen terug te zien op katholieke bodem. Ze hadden een grote behoefte om die avond en de volgende dag te bidden tot God opdat hij hen zou verlichten over wat ze moesten doen. De biechtvader, een zeer spiritueel man van veel gebeden, begreep dat God die kleine en bescheiden familie zou gaan helpen om onder zijn leiding in Spanje te gaan leven. Ze gingen samen naar Le Havre waar ze veel bekende katholieke Nederlandse dames vonden, die gevlucht waren voor de storm van de ketters in Antwerpen.

De nonnen kozen als hoofd en vicares van deze gemeenschap moeder-zuster Clara de los Angeles, een dappere en voorzichtige religieuze en kwamen overeen om naar Spanje te gaan. De edele heer Juan de Quintanadueñas¹⁰⁰ bood aan ze naar Biskaje te brengen en de nonnen gingen samen met de biechtvader en zijn kameraad en nog een serieuze geestelijke van de orde van de heilige Augustinus aan boord van een goed schip.

Op 21 september van hetzelfde jaar kwamen ze aan in de haven van Santander in Spanje. Daar verbleven ze enkele dagen. Begin oktober kwamen ze aan in Bilbao in Biskaje waar ze veel liefdadigheid ontvingen, hoewel ze toch nog enkele zaken no-

Households. *Ladies-in-Waiting across Early Modern Europe*, Leiden 2014, 209-229.

⁹⁹ Zie de bijdrage van Joke Spaans, p. 101.

¹⁰⁰ De latere priester Juan de Quintanadueñas (1564-1634) was een telg uit een koopmansgeslacht uit Burgos, geboren in Rouaan. Zijn familieleden waren actief in de lange-afstandshandel, van Sevilla tot aan Brugge. Juan begunstigde later de orde van de karmelieten van Theresia van Ávila. De nonnen waren op 20 juli 1581 aangekomen in Rouaan waarna Juan hen vergezelde tot in Lissabon. Tijdens zijn verblijf in die stad, dat duurde tot de volgende lente, leerde hij Filips II en Albrecht van Oostenrijk kennen. Dat zou van grote betekenis zijn voor zijn latere activiteiten voor de karmelieten. In 1583 verbleef Quintanadueñas opnieuw drie maanden in Lissabon in het mede door hem tot stand gekomen nieuwe klooster van de ongeschoeide karmelieten. Pierre Serouet (ed.), *Quintanadueñas. Lettres de Jean de Brétigny (1556-1634)*, Leuven 1971, ix-xiii, 5.

dig hadden. Om dat probleem op te lossen verdienden ze hun eten met het werk van hun handen, voor hen en voor de vaders. Omdat ze zagen dat er daar geen orde was waar ze in een kluis konden leven zoals bij hun professie hoorde, kwamen ze niet tot rust. Ze wisten dat Zijne katholieke Majesteit koning Filips II zich in Portugal bevond en als zijn vazallen besloten ze zijn bescherming te zoeken. Met dit doel gingen ze opnieuw aan boord en ze vertrokken daarvandaan op 5 februari 1581 nadat ze vijf maanden in Biskaje waren geweest. De inwoners van Bilbao betreurden het vertrek van de nonnen zeer en ze deden grote moeite om ze te overtuigen om te blijven, maar alles gebeurde op bevel van God, die zijn dienaressen gedurende de gehele pelgrimstocht met bewonderenswaardige voorzienigheid had geleid. Het was een klein schip, geladen met ijzer en dat maakte dat de Biskajers nog meer moeite deden om te zorgen dat ze niet aan boord gingen, vanwege het gevaar dat ze vreesden. Maar de biechtvader vertrouwde op God. Hij nam de angst bij ze weg en God verscheen twee keer toen ze op het punt stonden om te vergaan. Toen ze een dag en een nacht hadden gevaren keerde het schip vanwege een storm terug naar Santander. Toen het kalme weer terugkeerde, voeren ze bijna acht dagen op zee en omdat ze Lissabon niet konden bereiken was het nodig om twintig mijl daarvandaan te ontschepen in een havenstadje.¹⁰¹ Naast dit dorp bevond zich een klooster van de kapucijners van de heilige provincie van Arrábida. De paters namen de nonnen mee naar hun klooster en organiseerden een groot feest ter ere van hun aankomst, zingende *Te Deum laudamus*. Ze bespeelden hun vertrouwde strijkboog. Na het eten brachten ze de nonnen naar het landhuis van een dame geheten Doña Brites, die ze met veel devotie ontving en ze veel geschenken gaf.¹⁰² Met grote liefdadigheid verpleegde ze een non die bij het van boord gaan was gevallen en in groot gevaar had verkeerd. Maar God was ervan gediend dat ze in drie dagen weer beter werd, tot verwondering van allen.

XII

Hoe de Nederlandse pelgrims in Lissabon aankwamen in aanwezigheid van de katholieke Majesteit koning Filips II, en hoe ze een nieuw klooster kregen

Omdat ze niet allemaal konden lopen, gingen de biechtvader, zijn kameraad en vier nonnen op weg terwijl de andere vijf hun toevlucht namen in een huis. Te voet kwamen ze op 1 maart aan bij het klooster van Sint Franciscus van Xabregas. Ze informeerden de eerwaardige vader, broeder Antonio de Aguilar, commissaris generaal Cismontano, over hun pelgrimage en de oorzaak van hun komst.¹⁰³ De paters gaven

¹⁰¹ In de Spaanse tekst: Puerto de San Martín.

¹⁰² Vermoedelijk doña Brites de Vilhena, de echtgenote van João Mendes de Oliveira, heer van Morgado.

¹⁰³ Ángel Fernández Collado, *Gregorio XIII y Felipe II en la nunciatura de Felipe Segá (1577-1581)*, Toledo 1991, 330.

de vier nonnen te eten en ze gaven ze veel geschenken. Daarna namen ze ze mee naar het klooster van Madre de Dios, waar ze onderdak kregen in het verblijf van de lekenzusters die de nonnen bedienen.

De biechtvader en zijn kameraad gingen naar Zijne Majesteit en vertelden hem over de vernietiging van het vermaarde klooster van de ongeschoeiden van de heilige Clara in Antwerpen, waarvan zowel Zijne Majesteit als zijn vader Karel V zeer devote aanhangers waren. Ze vertelden hoe bijna tweehonderd nonnen verbannen waren uit die staten van Neder-Duitsland, op zoek naar een klooster ergens in de christenheid, en van land naar land trokken. En omdat hij hun biechtvader was heeft hij, toen hij enkele nonnen van dat klooster was tegengekomen in Frankrijk en ze zo verlaten vond, meegenomen tot hier om ze onder hoede van Zijne katholieke Majesteit te brengen. Toen de allergenadigste koning deze nieuwstijdingen hoorde, kreeg hij tranen in zijn ogen. Hij vroeg waar de nonnen waren. De vader zei dat er vier in Madre de Dios waren en dat er vijf twintig mijl verderop waren achtergebleven. Daarop gaf Zijne Majesteit bevel om ze te gaan ophalen met de nodige rijdieren waar ze op terugkwamen en ze werden allemaal opgenomen in de huizen van de Madre de Dios. Daar hadden ze onderdak gedurende tien maanden, met veel liefdadigheid. De doorluchtige keizerin was in die tijd nog niet aangekomen in Portugal. Wel leefde in die tijd de hertog van Alva in Lissabon¹⁰⁴ en ook hij was zeer devoot ten opzichte van deze nonnen, en er waren ook andere heren. Toen de nonnen teruggetrokken leefden in de Madre de Dios, kwam de doorluchtige keizerin naar Lissabon en in de maand mei kwam ze de ongeschoeide moeders bezoeken van het genoemde klooster en ook de Nederlandse pelgrims. Die deden haar een zeer nederig verzoek om een plek te krijgen waar ze zich helemaal terug konden trekken, een kluis. Zij hadden als hun advocaat de doorluchtige prinses, haar dochter Margarita, die bewogen door genade beloofde ze te helpen, zowel daarin als in andere zaken. Die belofte heeft ze grotendeels vervuld want dankzij haar tussenkomst en die van haar moeder de doorluchtige keizerin beval Zijne Majesteit dat ze de plek van Nuestra Señora de la Gloria gereed zouden maken om daar te kunnen verblijven en te leven. Ze werden opgenomen in de provincie van de Algarves om onder hun gehoorzaamheid te leven, erkend als daadwerkelijke dochters van de heilige vader Sint Franciscus en van de heilige Clara, met de observantie en inachtneming van de eerste regel. De geestelijke hield een verkiezing tussen de nonnen om een abdis te kiezen. Gekozen werd moeder-zuster Clara de los Angeles.

In deze tijd kwam uit Vlaanderen een andere geestelijke, dat was de moeder-zuster Cathalina del Spiritu Sancto, op bevel van Zijne Majesteit en als gunst voor haar vader Don Luis Carrillo. Hij kreeg een tegemoetkoming in de kosten om haar uit het gevaar te halen waarin het klooster van Hoogstraten zich bevond, want haar vader

¹⁰⁴ Na zijn veldtocht in Portugal was Fernando Álvarez de Toledo, de derde hertog van Alva, naar Lissabon gekomen. In de herfst van 1582 werd hij ziek. Hij overleed er op 12 december 1582. In deze tijd had de hertog de beroemde dominicaan fray Luis de Granada als zijn biechtvader. William S. Maltby, *Alba. A biography of Fernando Álvarez de Toledo, third duke of Alba, 1507-1582*, Berkeley 1983, 304-305.

was gouverneur van dat graafschap in naam van Zijne Majesteit.¹⁰⁵ De ketters waren druk bezig om er binnen te komen om zijn dochter gevangen te nemen en zo een groot losgeld te kunnen vragen. Ze werd in goed gezelschap meegenomen en kwam op 4 oktober van hetzelfde jaar 1582 aan in Lissabon. Op bevel van de koning en de keizerin sloot ze aan bij de genoemde nonnen vanwege het feit dat ze de Spaanse taal sprak en kon dienen als tolk voor de nonnen en om ze te helpen een nieuw klooster te stichten. Ze deed eerst professie van de eerste regel en dit zonder een jaar op proef te wachten, op bevel van de vader generalissimo broeder Francisco Gonzaga, want ze had professie gedaan in een klooster van de heilige Clara, van een zeer grote observantie en uit dezelfde provincie van Brabant. En zo waren er nu tien nonnen.

Toen de plek van Nuestra Señora de la Gloria goed was uitgerust om deze nonnen in te sluiten, gaf Zijne Majesteit het bevel om de tien religieuzen in de koetsen van de keizerin naar het paleis te brengen, waar ze met aanzienlijke goedheid werden ontvangen door de keizerlijke Majesteit, en door haar dochter de prinses die erop aandrongen dat ze aan hun tafel zouden eten en in hun gezelschap. De katholieke Majesteit kwam later binnen waar zij zich bevonden en sprak met allemaal. En hij vroeg ze allemaal via de tolk naar hun naam en waar ze vandaan kwamen en uit welk klooster ze kwamen. Hij toonde veel medeleven voor de doorstane gebeurtenissen voordat ze bij hem waren aangekomen. Hij beloofde ze te beschermen en te onderhouden met zijn aalmoezen zoals hij tot dan toe had gedaan.

Dezelfde namiddag werden de tien religieuzen in de koetsen van de keizerin van het paleis naar het klooster van de annunciaten gebracht. Vandaar organiseerde men een processie met de musici van de koninklijke kapel, tot aan de plek van het klooster. Ze werden te voet vergezeld door Hare Majesteit de keizerin en door de doorluchtige kardinaal aartshertog Albrecht¹⁰⁶ met de doorluchtige prinses Margarita, vergezeld door de hofdames. Eenmaal binnengekomen in het klooster kondigde de heer bisschop Jorge de Ataíde, de hofkapelaan van Zijne Majesteit,¹⁰⁷ af dat het voortaan een onschendbare kluis was en gaf hij de nonnen zijn zegen.

Daarna vertrok de bisschop met de koninklijke personen en de nonnen bleven God lovend achter, dat hij ze zo begunstigde door ze nu rust te geven na zoveel pelgrimages.

Eenmaal teruggetrokken in het genoemde klooster gaf Zijne Majesteit toestemming om een nieuwe novice te ontvangen, een adellijke Nederlandse jongedame die nu zuster Anna de la Gloria heet. Zij ontving het habijt op 8 januari 1583 en deed een jaar later professie, zeer tot troost van de nonnen voor de betoonde wil van Zijne Majesteit om het klooster te ondersteunen door toestemming te geven om novicen

¹⁰⁵ Over Luis Carrillo, zie de bijdrage van Raymond Fagel, p. 112-117.

¹⁰⁶ Aartshertog Albrecht van Oostenrijk (1559-1621), zoon van keizer Maximiliaan II van Oostenrijk en Infanta Maria van Spanje, was van 1583-1593 onderkoning van Portugal, en van 1596 tot zijn dood, als echtgenoot van Isabella Clara Eugenia van Spanje (1566-1633), de dochter van Filips II, landvoogd van de Zuidelijke of Spaanse Nederlanden. Zie de bijdrage van Raymond Fagel, p. 124-125 en zijn portret afb. 6, p. 134.

¹⁰⁷ Jorge de Ataíde, bisschop van Viseu (ca. 1535-1611).

te ontvangen.

In hetzelfde jaar 1583, aan de vooravond van de heilige Simon en Judas kwamen er uit Vlaanderen nog negen religieuzen uit hetzelfde klooster van Alkmaar, samen met twee novicen. De doorluchtige aartshertog Albrecht, gouverneur van dit koninkrijk in naam van Zijne Majesteit, beval om ze alle elf in dit klooster te laten intreden, zodat er nu als bewoners negentien nonnen met professie en drie novicen waren.

Deze religieuzen bleven bijna vier jaar op de plek van de Nuestra Señora de la Gloria. Het was echter een ongezonde plek en daarom gaf Zijne Majesteit bevel om ze te verplaatsen naar de plek waar ze nu zijn, in Alcântara, genaamd Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit.

Naderhand kwamen er nog twee nonnen uit Vlaanderen, één uit Haarlem en een andere uit Amsterdam, die met grote tevredenheid werden ontvangen want tot nu toe hadden ze in afzondering geleefd bij hun bloedverwanten.¹⁰⁸

De namen van alle zusters met professie die uit Neder-Duitsland naar dit klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit zijn gekomen, zijn de volgende:

Moeder-zuster Clara de los Angeles
 Zuster Anna de S. Gabriel
 Zuster Margarita de las Llagas
 Zuster Maria de la Cruz Ingleza
 Zuster Barbora de la Cruz
 Zuster Juana de la Cruz
 Zuster Gertrudis de Iesu
 Zuster Clara de S. Francisco
 Zuster Isabel de los Santos
 Zuster Cathalina del Spiritu Santo

De nonnen die daarna kwamen zijn de volgende:

Zuster Juana de la Trinidad (uiterst waardig van eeuwige herinnering)
 Zuster Maria de la Madre de Dios
 Zuster Maria de S. Ieronymo
 Zuster Juana de S. Miguel
 Zuster Dorothea de la Concepcion
 Zuster Coronira de los Angeles
 Zuster Anna de Iesus
 Zuster Antonia de la Presentacion
 Zuster Isabel Baptista

¹⁰⁸ Het klooster in Alcântara genoot dus kennelijk enige bekendheid in de Republiek. Ook enkele kloppen uit de vergadering In den Hoek in Haarlem waren graag ingetreden in het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit. Plaatsing in het klooster was echter het exclusieve privilege van de koning, die het klooster ook financierde. Tryn Jans Oly, *Levens der Maechden*, 3 dln in handschrift, III, 47r-48r, transcriptie op CD in Spaans, *De Levens der Maechden*. Zie afb. 7, p. 135.

Zuster Isabel de S. Bernardo

Zuster Agada de S. Joseph

Al de bovengenoemden kwamen uit Vlaanderen als nonnen met professie. Met hen kwamen de volgende novicen die al in Vlaanderen waren ontvangen:

Zuster Maria de la Quietacion

Zuster Clara de S. Antonio

En zuster Anna de la Gloria was de eerste novice geboren in Portugal en ontvangen door de buitengewone gunst van Zijne Majesteit. Dat God deze bescheiden familie mag ontvangen in zijn genade, en met veel dank voor zijn glorie.

XIII

Over de vreselijke vervolgingen en aanvallen waar de religieuzen van het klooster van Hoogstraten onder hebben moeten lijden, vooral de auteur als bewoonster van dit klooster

Er is al getoond welke moeilijkheden en stormen de Nederlandse religieuzen die professie hadden gedaan in verschillende kloosters in Holland van de orde van onze moeder de heilige Clara hebben doorstaan. Het heeft God behaagd om ze naar dit koninkrijk van Portugal te halen en te helpen in dit klooster van Alcântara onder bescherming van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit. Bij deze gelegenheid kan ik niet vergeten en ook niet nalaten om op te schrijven, welk een grote kracht en deugd de nonnen uit het heilige klooster van Hoogstraten hebben getoond in deze tijden. Ik moet het doen, zowel uit verplichting voor de eerste melk waar ze mij mee hebben opgevoed, als om niet ondankbaar te zijn voor de grote barmhartigheid waar God me mee heeft bewaard en me op miraculeuze wijze voor vele grote gevaren heeft beschermd waarin ik me daar bevond en voor mijn vlucht. Ik dank dit allemaal, behalve aan de genade van God, aan de grote voorzichtigheid die men had om me op diverse manieren te beschermen, vooral door de zeer doorvoelde gebeden en tranen. Als de glorieuze vader Sint Bonaventura ten tijde van zijn professie grote angst had dat hij voor de majesteit van God beschuldigd zou worden van ondankbaarheid en van zijn grote schuld als hij de dodelijke ziekte onbesproken zou laten waar hij als kind door gebed van zijn moeder aan was ontkomen,¹⁰⁹ hoe kan ik dan zwijgen over de gevaren voor mijn leven, mijn eer en mijn ziel waarin ik me heb bevonden, op zo'n jonge leeftijd en zo krachtig vervolgd door zovele en zo wrede vijanden. Zelfs nu ik oud ben beef ik als deze gedachten door me heengaan. Daarom

¹⁰⁹ Deze korte biografische aantekening van de kerkvader Bonaventura is te vinden in zijn *Legenda Maior*, Proloog, 3, 3, en, in iets andere bewoordingen, maar met dezelfde strekking in zijn *Legenda Minor* VII, 8, 2-3.

volg ik de doctrine die de engel Rafaël aan de beide Tobiassen gaf, dat ze publiekelijk voor alle overlevenden moesten biechten *Coram omnibus viventibus*. Alle gunsten en genade die God aan de vader had gedaan door hem te genezen van zijn blindheid, aan de zoon die hij uit de bek van de vis had gered en in goede gezondheid naar het huis van zijn vader had gebracht, als een lange pelgrimage.¹¹⁰ Ik wil voor de glorie van God uitgebreid verwijzen naar de afmattende gevaren die onze gemeenschappelijke vijand voor me had voorbereid door zijn helse dienaren de ketters, waar hij me zo barmhartig met bewonderenswaardige voorzienigheid voor heeft gered toen ik bewoner was van het genoemde klooster. De voorvallen zijn de volgende:

Allereerst kwam er in dit gebied een duivels leger met zwarte soldaten.¹¹¹ Zeer ordeloos en brutaal gingen ze onze kerk binnen met de gedachte die kapot te maken. Een kolonel ging via een trap achter het hoofdaltaar naar boven. De trap had drie pilaren met ieder een groot en aanzienlijk beeld. In het midden die van de moeder van God, zeer mooi en prachtig. Aan de ene kant stond onze vader Sint Franciscus en aan de andere onze moeder de heilige Clara. De ketter pakte onze vader Sint Franciscus vast om hem naar beneden te gooien terwijl de soldaten hard schreeuwden: ‘Gooi dat afgodsbeeld hiernaartoe!’ Maar toen toonde God zijn grote goddelijke kracht want de kolonel veranderde opeens in een ander mens en hij werd zo van binnen geraakt dat terwijl zijn manschappen nog woedender schreeuwden dat hij het beeld naar beneden in stukken moest gooien, hij daarentegen schreeuwde dat ze de kerk moesten verlaten. Er heerste een grote verwarring met aan de ene kant de kolonel boven die schreeuwde dat ze moesten weggaan, en aan de andere kant de mensen die schreeuwden dat het beeld gebroken moest worden. Uiteindelijk ging de kolonel bevend met het beeld in zijn armen naar beneden, met zijn mond lelijk schreef getrokken, met schuim in zijn mond en met ogen zo groot dat je er bang van werd. Daardoor vluchtten veel van zijn soldaten terwijl anderen bleven om te kijken hoe dit zou aflopen. Er waren enkele katholieken aanwezig die God dankten voor dit wonder. Toen de ketter beneden was aangekomen plaatste hij het beeld met eerbied op het altaar en schreeuwde dat hij iedereen vervloekte die deze plek kwaad zou berokkenen en dat wie dat wel deed zijn brutaliteit duur betaald zou zien. Iets daarna kreeg zijn gezicht weer zijn oude blik. Vol berouw sloot hij de kerk met zijn eigen handen en verzekerde de toegang met stenen en vastgespijkerde planken zodat zijn mensen de kerk niet zouden ingaan om die kwaad te doen.

Daarna kwam er een nog slechter leger dat schrik en angst aanjoeg in de hele streek. Het was de hugenoot Nicasio Mirhuys met zesduizend man te paard en nog eens zoveel mannen te voet, afkomstig uit een zeker deel van Frankrijk. Het waren woeste en wrede mannen die God niet vreesden en mannen en vrouwen niet respec-

¹¹⁰ Een verwijzing naar het apocriefe bijbelboek Tobit, 12: 6.

¹¹¹ Vermoedelijk in zwart gekleed, maar de verbinding tussen duivels en zwart is ongetwijfeld bewust gemaakt. Over de beeldenstormen in Hoogstraten is weinig bekend, zie Sander Wassing, ‘Hoogstraten, de Beeldenstorm (1566) en Alva’s Raad van Beroerten. Nieuw licht op een donkere episode uit de geschiedenis van Hoogstraten’, in: *Erfgoed Hoogstraten, Jaarboek 7*.

teerden. Uit angst verstopten alle getrouwde en ongetrouwde vrouwen zich, sommigen in kelders, anderen op de zolders van het kasteel. Het klooster van de nonnen bleef verlaten achter, overgeleverd aan de genade van God. De vijf mannelijke geestelijken verborgen zich in het kasteel. Enkele aan ons verbonden mensen gaven ons het advies om te vluchten, zodat ze ons geen schande zouden aandoen, maar dit was niet mogelijk, want de plek was volledig omsingeld. We deden wat we konden om ons klooster te verzekeren met hout en stenen, zowel de deuren als de tourniquet,¹¹² zodat we alleen nog door een jongen bediend konden worden via een geheim gat. Die sprak dan met de portier-zusters om ons op de hoogte te brengen van wat er buiten gebeurde. Gedurende zeven dagen en zeven nachten waren we uiterst stil en baden we onze getijden in het geheim zonder de klok te luiden, zonder vuur te maken, zonder licht, zodat niemand zou merken dat er zich binnen levende mensen bevonden. Gedurende die dag gingen we niet naar bed en sliepen we niet. We bleven allemaal samen zitten en wie kon sliep eventjes kort. Er was geen eten behalve een enkel stuk brood. Al ons vertrouwen was in God alleen en in de barmhartigheid van de Maagd, Onze-Lieve-Vrouwe van de Kroon, de patrones van het klooster. Soms vroegen de hugenoten wat voor gebouw het was en of er mensen woonden, maar God wilde dat niemand bereid was om hierop te antwoorden, behalve dat een geprivilegieerde heer, die niemand geweld kon aandoen, verklaarde dat er op dat moment niemand aanwezig was. Men kon de buitenlanders die uit verre streken kwamen hiervan eenvoudig overtuigen. Alleen enkele nieuwsgierigen liepen om de muur heen, luisterend of ze binnen mensen hoorden. Uiteindelijk probeerden enkelen om met een ladder over de hele hoge muur te komen. Gedurende een hele nacht liepen ze als blinden rond om het op diverse plekken te proberen. Het leek erop dat ze op een bepaalde plek konden binnenkomen, waar niet echt een deel van de ommuring was maar meer een tussenmuur om de kluis beter te beschermen. Toen ze daarop klommen beval God dat de ladder viel met degenen die probeerden op de muur te klimmen. Die raakten daardoor lelijk gewond door het gesteente en de bakstenen die op hen vielen. En zo konden ze nog niet binnenkomen want voor hen bevond zich nog een tweede muur. De volgende ochtend klonken de trompetten waaruit men kon begrijpen dat het leger weer vertrok. We gaven God veel dank omdat hij ons had beschermd en ze ons geen kwaad hadden berokkend, afgezien van de grote schrik en de angsten die we hadden doorstaan. De vrouwen kwamen uit hun kelders waar ze zich hadden verborgen en ze kwamen ons gelukwensen. Onze vaders kwamen om voor ons de mis te lezen en wij zongen, zeer gelukkig en tevreden *Te Deum laudamus*. Omdat deze plaats er één was waar veel mensen doorheen kwamen op doorreis, volgde er na het ene gevaar weer een volgende. In de maand april, na het Paasfeest van de wederopstanding en al bijna met Hemelvaart, toen de nonnen wat onoplettend waren geworden voor nieuwe aanvallen die hun zouden kunnen overkomen, verscheen er rond drie à vier uur in de nacht een compagnie ketters,

112 De draaischijf waardoor goederen het klooster in en uit gebracht werden.

afkomstig uit de streek. Zij braken de poorten en de ramen van het klooster en kwamen met veel herrie binnen. Dat wekte de nonnen die zich vlak daarvoor hadden teruggetrokken na de metten. Ze stonden op om te zien wat er aan de hand was en ze gingen naar het koor waar ze tegen de soldaten aanliepen, gewapend met hun haakbussen en getrokken zwaarden. Hun schrik en angst valt zonder problemen goed voor te stellen. De biechtvader haastte zich om het allerheiligst sacrament veilig te stellen. Hij kwam de kerk binnen en de nonnen deden de bovendeur open om het leven van hun biechtvader te redden want de soldaten waren hem aan het zoeken. Hij kwam met het allerheiligst sacrament aan bij het tabernakel. Het was zeer uitzonderlijk, en de genade van God, dat wij hem langs zeventien of achttien soldaten zagen gaan die al in het koor waren. De koster deed de deur van de sacristie bij het koor open waarop de biechtvader naar binnen ging. God verblindde de ogen van de ketters zo dat die hem niet zagen. Daarna kwamen er meer soldaten het koor binnen en ze keken allemaal naar de deur van de sacristie. De moeder-vicaris ging met haar rug tegen de deur staan om die te verdedigen zodat de soldaten die deur niet open zouden doen. Die stelden dat zij weg moest gaan bij de deur en trokken aan haar armen, maar ze konden haar niet in beweging krijgen. Toen plaatste een soldaat zijn haakbus tegen haar borst en stak zijn vuur aan. Toen zei de goede moeder op geruststellende toon dat hij mocht schieten in de naam van Jezus. Zij verlangde te sterven voor God. Haar gelaat kreeg een lijkkleke kleur hoewel ze bleef glimlachen. Ik stond er tegenover met de andere nonnen, kijkend naar haar. En met pijn in mijn ziel schreeuwde ik hardop: 'Jezus en Maria, kom te hulp!' Toen de soldaat dit hoorde trok hij zijn hand met de haakbus terug en kwam rennend naar de nonnen om te vragen wie er had geschreeuwd. Ik knielde en de nonnen bedekten me met hun gewaden. In de tijd dat dit gebeurde, had de biechtvader tijd genoeg gehad om via een ophaaltrap de vliering op te klimmen en het luik achter zich dicht te doen. Toen iedereen de sacristie binnenging was de pater niet meer te vinden en kon men het allerheiligst sacrament niet onteren. Deze soldaten stalen alles wat ze konden dragen van de schamele goederen van het klooster. De abdis beval dat zes oude nonnen steeds bij haar moesten blijven terwijl de anderen bij het altaar van Onze-Lieve-Vrouwe moesten blijven, zonder daar weg te gaan. Ze moesten doodstil blijven, zonder een woord te spreken tegen de ketters. Dit was onze grote redding want door bij elkaar te blijven hebben ze ons nooit enige onwellevendheid aangedaan.

Terwijl de soldaten aan het plunderen waren, verscheen er een duivelse en barbaarse man die de nonnen die allemaal geknield waren begon te bekijken. Met een woedende blik vroeg hij wat voor mensen we waren omdat we niet spraken en onze gezichten niet lieten zien. Een non die als taak had om te spreken antwoordde: 'Vriend, dit zijn dienaressen van God die voor jullie bidden'. De barbaar antwoordde: 'En welk gebed is dat dan? Dat de duivel ons hale?' Terwijl hij dit vol woede zei, haalde hij een klein Moors mes tevoorschijn dat iedereen schrik aanjoeg. Maar we bleven kalm en stilzwijgend wachtten we af op wie van ons de klap terecht zou komen. Bij het uit de schede halen van het mes had hij echter zijn hand verwond en er

kwam veel bloed uit de wond. Ongeduldig stak hij het mes tussen het altaar van de Maagd en de muur, zo krachtig dat niemand het er ooit nog uit heeft kunnen trekken. De non veegde met een linnen doek het bloed op en verbond zijn hand er mee. Daarna ging hij met de anderen verder alles rovend wat ze maar konden. Maar vanaf dat moment waren we voorzichtiger met het verbergen van onze armzalige goederen.

Wat me het meeste verdriet heeft aangedaan is de wrede vervolging die Don Alonso¹¹³ me heeft aangedaan. Die was ten tijde van de hertog van Alva in opstand gekomen tegen Zijne Majesteit. De hertog probeerde hem op bevel van de koning gevangen te nemen en het waren aartsvijanden van elkaar. Hij beraamde meerdere verraderlijke plannen om mijn vader te pakken te krijgen, eerst in Breda en later in Zevenbergen. De derde keer gebeurde dit in de herberg van Lichte waar God hem op wonderbaarlijke wijze wist te redden. Deze vijand had zijn verblijfplaats in Herentals, niet ver van dit klooster. De hele Kempen betaalde hem tribuut en ons klooster betaalde hem iedere maand vier florijnen, dat wil zeggen twee dukaten, die we verdienden met onze handen. Hij was kolonel van drie kornetten cavalerie en had er zijn beroep van gemaakt om overvallen te plegen en te stelen en de dorpelingen zo tot grote rampspoed te brengen. Wie de contributie niet op tijd betaalde moest dat met bloed bekopen. Van enkele slechte mannen wist hij dat ik mij in dit klooster bevond en hij besloot de haat die hij tegen mijn vader had, bot te vieren op een arme non. Hij beloofde een grote beloning aan degene die me hem in handen zou geven.

Heel vroeg op een ochtend in augustus, tussen vier en vijf uur, kwam hij aan met honderd ruiters. Ik stond op wacht en hoorde de herrie dicht bij het klooster. De nonnen waren aan het rusten. Ik maakte ze zachtjes wakker en opdat ze niet zouden schrikken van de herrie zei ik tegen ze dat ze niet bang moesten zijn (ik niet wetende, dat het om mij ging) en ze stonden snel op. Toen hoorden ze de wapens en de paarden voor de eerste poort van het klooster en hoe ze begonnen die open te breken. Don Alonso zei tegen enkele inwoners van de stad dat hij niemand kwaad kwam doen, maar alleen een non uit het klooster kwam halen. God stond aan mijn zijde, want terwijl zij bezig waren om de poort open te breken verscheen er onverwachts een compagnie soldaten die de malcontenten (ontevredenen) worden genoemd. Als herkenningstekenen droegen ze koorden om de nek waardoor ze ook de heren van de paternosters¹¹⁴ werden genoemd. Ze kwamen met veel Spanjaarden uit het leger van de prins van Parma. Toen de troepen op elkaar botsten begon er vlakbij het klooster een bloedige veldslag waarbij aan beide kanten veel doden vielen. Don

¹¹³ Kapitein Alonso López, zie de bijdrage van Raymond Fagel, p. 118-120.

¹¹⁴ Een paternoster is een snoer gebedskralen. Paternosterknechten was de spotnaam voor een groep katholieke edelen onder leiding van Emanuel Filibert van Lalaing die de Spaanse koning steunde tegen de radicaliserende Calvinisten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden, Gustaaf Janssens, *Brabant in het verweer. Loyale oppositie tegen Spanje's bewind in de Nederlanden van Alva tot Farnese 1567-1578*, Kortrijk-Heule 1989, 368-380, 420-422; de spotnaam bij H.A. Enno van Gelder, *Revolutionnaire Reformatie. De vestiging van de Gereformeerde Kerk in de Nederlandse gewesten, gedurende de eerste jaren van de Opstand tegen Filips II, 1575-1585*, Amsterdam 1943, 45-79.

Alonso raakte gewond en ze doodden zijn paard voor de poort van het klooster. Hij bleef echter lange tijd te voet doorvechten, doorweekt van het bloed. Velen achtervolgden hem om hem gevangen te nemen maar omdat deze veldslag tussen de huizen plaatsvond wisten ze hem te verbergen. Na vier dagen werd bekend gemaakt dat hij was overleden, maar zijn vrienden hadden hem zwaargewond meegenomen naar Herentals. De katholieken hadden de overwinning behaald.

Enkele dagen later overkwam me weer iets, waarvan gezegd wordt dat het op bevel van Don Alonso gebeurde. Er kwamen vier compagnieën ruiters naar Hoogstraten. Een kolonel liet ze verblijven in ons klooster met grote beloftes om ons te beschermen tegen de overige soldaten. Hij ging de kluis binnen en omdat die kort daarvoor kapot was gemaakt kon men dat niet tegenhouden. Hij wilde niet het koor binnengaan, waar wij ons als gebruikelijk bevonden en beval de moeder abdis om de nonnen naar beneden te laten komen. Omdat ze hem niet kon weerstaan, uit angst dat ons dan ergere dingen zouden overkomen, liet ze ons door twee nonnen weten dat we allemaal naar het werkhuis moesten komen. We gehoorzaamden terwijl we ons bij God aanbevelen. Daar stonden we allemaal bij elkaar, met onze gezichten half verborgen. Hij had enkele zeer goed geklede ridders bij zich en hij bezat zelf ook een fraaie gestalte. Hij groette iedereen uiterst hoffelijk en voor mij aangekomen stopte hij en keek me langzaam aan terwijl iemand een signaal gaf. Hij vroeg me of ik Spaans was en ik antwoordde dat ik Spanje nooit had gezien. Hij zei me met hem naar de poort te gaan want daar was iemand die me wilde spreken. Ik begreep zijn kwade bedoelingen niet, want zijn woorden waren zo verhullend dat we ons van geen kwaad bewust waren. Iemand van buiten waarschuwde de nonnen echter in het geheim dat hij was gekomen om me mee te nemen. Hij wilde dat ik naar de poort ging, maar ik zei als excuus dat ik als jonge vrouw niet gewoon was om daar naartoe te gaan. Dat deden alleen de abdis en de portiers. Hij pakte me beleefd bij mijn habijt en zei dat ik moest gaan lopen. Ik hield me stevig vast aan een altaar en de nonnen gingen om me heen staan. Toen ontdekte hij het verraad en stuurde vier soldaten op me af om me voor hen uit te voeren, door de kluis naar het poortgebouw, zonder dat ik me kon verzetten. De nonnen volgden me terwijl ze hard richting hemel riepen, God smekend om mij te bevrijden. Toen ik mijzelf zo weggevoerd zag, trok mijn bloed weg en viel ik flauw. God verhoorde de gebeden van mijn goede moeders, want toen ik bij de poort kwam was er veel herrie van buiten. Een andere kolonel wilde ook met geweld het klooster in en de wachters van binnen deden alles om ze tegen te houden. De twee kolonels vertrouwden elkaar niet en grepen naar het zwaard. Degene van binnen zei tegen de nonnen: 'Bewaar dit meisje voor me, ik kom straks terug.' De soldaten die me mee hadden genomen gaven me aan de nonnen en zij namen me mee als een dood lichaam. Toen de kolonel naar buiten ging was er veel bloedvergieten in het poortgebouw. Er kwamen mannen van buiten aan die de nonnen wilden verdedigen en om de poort te beveiligen die half opengebroken was. Er volgde een grote opstoot in de stad tegen de Franse soldaten omdat ze de nonnen uit het klooster wilden halen. Ook de familieleden van de ande-

re nonnen kwamen erbij en probeerden ze in hun huizen in veiligheid te brengen. God had echter voorzien in de komst van de prins van Parma in deze streek zodat we daarna weer veilig waren. Maar omdat we niet wisten wanneer Zijne Excellentie zich uit deze streek zou moeten terugtrekken en vrezend voor nog meer gevaar dan daarvoor in geval van zijn afwezigheid, besloot de moeder abdis om de vader provinciaal te schrijven dat hij rekening moest houden met dit klooster en dat hij moest laten weten wat er met mij moest gebeuren. Hij antwoordde dat alles er slecht voor stond en dat hij niet kon helpen omdat hij op weg was naar Rome. Maar hij beval dat ik in veiligheid moest worden gebracht, zeggende dat het niet aan vrienden zou ontbreken die me konden helpen.

Het verblijf van de prins van Parma in deze streek duurde maar enkele dagen en toen hij met zijn mannen was weggetrokken passeerden er vele legers. In juni kwam er een leger van dertienduizend ruiters en nog eens zovelen te voet, die veel schade aanrichtten. Het begijnhof werd platgegooid zoals ze vlak daarvoor in Mechelen hadden gedaan.¹¹⁵ Men vreesde dat ze hetzelfde wilden doen met ons klooster. In de stad verbleef een belangrijk persoon, ik weet niet of het een kolonel was of een admiraal van de vloot. Hij was een naast familielid van de generaal. Het was een robuuste en gemene man. Hij brak opnieuw onze kluis open die net enigszins gerepareerd was. Hij gooide onze tourniquet op de grond zodat iedereen binnen kon komen. Hij ging met zijn mannen naar binnen wanneer hij maar wilde. Wij bleven altijd heel voorzichtig bij elkaar. Op een dag kwam hij binnen om de nonnen te zien. De vijanden hadden me verraden door te zeggen dat ik de dochter was van een Spanjaard en onder hen was dat iemand die zeer gehaat werd. Hij was aardig tegen me, maar ik vreesde voor mijn leven en beval mijzelf aan bij God. Mijn goede medezusters huilden uit vrees voor het gevaar vanwege bepaalde bewegingen die ik maakte. Hij ging eten in de stad in de herberg waar de generaal van de vloot verbleef en waar ook veel edelen zich bevonden. Terwijl ze samen aten spraken ze veel over mijn arme persoon en vloekten daarbij veel op mijn vader en op de kolonels Mondragón en Verdugo.¹¹⁶ Ze zwoeren dat ze zich op mij zouden wreken en verheugden zich op deze mogelijkheid om de Spanjaarden te beledigen. De eigenaar van deze herberg, en zijn vrouw en kinderen, waren grote vrienden van mijn vader en van dit klooster. Zij kwamen naar ons toe om te vertellen over de kwade bedoelingen van deze lieden die hadden gezworen om mij nog dezelfde dag publiekelijk op het plein ten toon te stellen. Het was van belang om me zo snel mogelijk in veiligheid te brengen. Dit leger van de prins van Oranje bestond uit alle slechte naties van de wereld, Engelsen, Schotten,

¹¹⁵ Het begijnhof van Mechelen werd voor de tweede keer verwoest (de eerste keer was in 1572), in februari 1578. Het puin werd gebruikt voor de versterking van de fortificaties van de stad, David, *Geschiedenis van de stad en heerlijkheid Mechelen*, 325.

¹¹⁶ Cristóbal de Mondragón (1514-1596) en Francisco de Verdugo (1537-1595) waren Spaanse kolonels van Waalse troepen in dienst van Filips II. Zij waren al voor het uitbreken van de Opstand actief in de Nederlanden en getrouwd met vrouwen uit de Nederlandse adel. Mondragón is vooral bekend door de overgave van Middelburg en de inname van Zierikzee, terwijl Verdugo lange tijd fungeerde als gouverneur van Friesland.

Duitsers en Denen, ketters gestuurd door de koningin van Engeland tegen de prins van Parma die zich op Maastricht had teruggetrokken.

Een vrome dame bood me haar huis aan om me in te verbergen en liet dat weten aan de moeder abdis en aan de nonnen, die vol ontroering moesten huilen. Hierbij werd ik getroost door twee goede nonnen, één oud en één jong, die aanboden om me te vergezellen. Ik kon mezelf er niet toe brengen om te vertrekken, maar de nood was zo urgent dat de moeder abdis het me beval te doen uit gehoorzaamheid. Vier getrouwde mannen die me wilden begeleiden maakten haast, want het was al twee uur in de middag en die heren generaal en admiraal waren aan tafel aan het spelen. Af en toe zeiden ze: 'We gaan naar het klooster'. Ze verkleedden me in burger en mijn hart barstte van de pijn. Er was geen geheime weg om langs te vertrekken dus we moesten dwars door het leger. God weet hoe groot de angsten in mijn ziel waren. De omhelzingen en de tranen van mijn geliefde zusters, en de laatste zegening door mijn abdis, deden mijn maag omkeren. Ik werd gedwongen om gehaast te vertrekken met mijn gezellin aan wie ik veel verschuldigd ben omdat ze het gemak van haar familieleden liet varen. Een andere goede oude volgde ons op een afstand. Toen we ons in de straat bevonden waar zich een grote menigte soldaten bevond, sommigen in het blauw en anderen in het rood, gedroegen ze zich allemaal zeer galant en keken ze allemaal naar ons. Ons hart viel stil en we konden bijna niet meer ademen. De mannen liepen sneller dan wij konden lopen. De Duitse soldaten zeiden tegen elkaar dat we nonnen waren uit dat klooster en dat ze ons zouden pakken. Anderen zeiden weer van niet en dat we mensen waren die van buiten kwamen met onze echtgenoten. Mijn angst en huivering was zo groot dat ik twee keer viel en niet meer kon lopen. De mannen zeiden tegen ons: 'Verzamel je krachten, want anders verlies je hier je eer, en je leven'. We kwamen met grote moeite aan bij het huis van die dame die Angela heet. Dat was heel goed voor ons. Ze zat buiten bij de deur met een kind aan de borst om te doen alsof er niets aan de hand was. Zonder te bewegen en zonder beleefdheden gingen we met de vier mannen haar huis binnen. Zij vertrokken later via een geheime weg. De dame nam ons mee door een donkere gang achter haar huis naar een klein schuurtje dat niet groter was dan vijf palmen¹¹⁷ in het vierkant en waar ze gewoonlijk biggetjes hield. Ze bedekte de plek met planken en stro om niet gezien te worden. Er zat een gat in van een palm lang dat ons enig zicht bood. Het was een zeer verborgen plek, dicht bij de hoofdkerk. Daar bleven wij, de drie nonnen, gedurende vijf dagen en nachten, zo verlaten als je maar kunt voorstellen, vol angst en vrees dat we gevangen genomen zouden worden. Of verbrand, want rondom lag er volop stro en vlakbij liepen de soldaten met brandende lonten. Toen we twee uur op deze plek hadden gezeten, gingen de genoemde heren naar het klooster en bevalen dat ik voor ze moest verschijnen. De nonnen antwoordden dat ik was vertrokken en dat ze niet wisten waar ik was. De admiraal sloeg van woede hard met zijn handen en vervloekte de abdis. Hij dreigde haar te doden als ik niet zou te-

117 Een palm is ongeveer 20 centimeter.

rugkomen. Er waren enkele soldaten die hem zeiden dat ze nonnen binnen hadden zien gaan in het huis dat van Angela was. De admiraal stuurde vier haakbusschutters om aan die dame te zeggen dat ze de nonnen moest overhandigen, want anders zouden ze haar huis vernietigen. Zij antwoordde dat het waar was dat ze haar huis waren binnengegaan om daarna via een achterdeur naar de velden te vertrekken. Ze renden naar de deur en gingen in de velden naar ze op zoek. Nadat ze een halve mijl hadden gelopen kwamen ze op een driesprong en omdat het vreemdelingen waren wisten ze niet waar ze naartoe moesten gaan. Ze keerden terug en zeiden dat we niet waren gevonden. De nonnen in het klooster hadden veel te lijden. De moeder abdis stuurde me een geheime boodschap dat als het mogelijk was terug te keren naar het klooster dat ik dat dan moest doen. Want ze was bang dat ze me zouden grijpen en dan zou het slechter met me aflopen, want ze gingen van huis tot huis. Ik wist niet meer wat ik moest doen. Aan de ene kant was er het gevaar van terugkeren en aan de andere kant was er het niet gehoorzamen aan wat mijn abdis me opdroeg. Maar juist toen ik niet verwachtte dat iemand me raad kon geven, kwamen er in het geheim twee geestelijken die me troostten en zeiden dat ik onder geen beding uit de verstopplek moest komen, want er waren spionnen die ons zouden grijpen voordat we het klooster zouden kunnen bereiken. Dit stelde ons gerust. Toen het bijna negen uur in de avond was gingen de heiligschennende ketters de hoofdkerk van de heilige Catharina in om de altaren en de beelden te breken. Ze maakten de hele nacht enorm veel lawaai tot zeven uur in de ochtend. Omdat de plek waar wij zaten zo dichtbij was, konden we horen wat ze zeiden en deden, tegen God en zijn heiligen. Het brak ons hart.

Dit is de trieste en beklagenswaardige toestand waarin de gezegende religieuzen van dat klooster zich destijds bevonden. Het is schrikken hoe ze in leven zijn gebleven, hoe ze niet zijn gestorven van pure angst en vrees, zo verslagen als ze waren en blootgesteld aan zulke gevaren die elkaar steeds maar weer opvolgden gedurende zoveel lange dagen van strijd. Toen de apostelen zich op zee bevonden, met Christus bij hen in de boot, en er een storm losbarstte met krachtige winden en met golven die over de boot heensloegen, maakten ze, verkleumd van de kou, Christus wakker, die lag te slapen en zeiden tegen hem: *Domine salva nos perimus*. De Heer berispte ze met *Quid timidi estis?* Welke angst is dat van jullie en hoe komt het dat jullie zo weinig geloof bezitten? Ze hadden daar weinig van getoond, terwijl ze hadden meegemaakt hoezeer Christus de Heer was van de zee, van al wat leeft, van leven en dood, door de vele wonderen die ze hem hadden zien doen. En desondanks vreesden ze dat de boot kon vergaan omdat hij sliep en hadden hem daarom wakker gemaakt terwijl hij daar binnen was.¹¹⁸ Hier, waar zoveel en zulke grote legers van ketterse soldaten rondliepen, sommigen te paard en anderen te voet, zodat ze de aarde bedekten en de lucht lieten trillen door het voortdurende tromgeroffel en de vele schoten, en waar ze vrij waren om de kerken en de kloosters aan te vallen, wat konden de arme non-

118 Here help ons, wij vergaan – Wat vrezen jullie? Mt. 8: 23-27.

nen die in dat klooster zaten doen? Zonder enige bescherming leefden ze gedurende een jaar als schapen in het veld, blootgesteld aan de wolven en een ontelbare hoeveelheid wilde beesten die vol woede rond hun klooster liepen om ze te verslinden terwijl hun herder naar het zich deed aanzien in diepe slaap verzonken lag. Waarom huilden ze niet? Waarom schreeuwden ze niet om Christus, hun Bruidegom, wakker te maken? De waarheid is dat de ketters niet bezig waren om de nonnen te doden zoals ze met de broeders deden die door hun prediking weerstand aan hen boden en die hun kwaadaardige ketterijen bestreden. Met de missen en de sacramenten onderhielden ze de redding van de zielen die onze sterfelijke vijanden door de duivel te dienen wilden verderven en mee wilden nemen naar de hel. Het zou voordeliger zijn geweest voor deze nonnen om in één keer te sterven dan keer op keer te moeten lijden onder de aanvallen. Ze vernietigden hun kluis en gingen er binnen met zwaarden, lansen en haakbussen. En als het alleen om de dood van de lichamen was gegaan, deed hun Bruidegom Christus alsof hij sliep terwijl de vijanden zoveel heiligschennis begingen, maar gaf hij hun zoveel interne kracht dat ze de strijd aanbonden met de dood en dat ze aangeraden werd om hun leven te verliezen voor het geloof. Hij was vooral voorzichtig met de liefde voor de zo in gevaar zijnde maagdelijke zuiverheid, te midden van zulke brutale en onbeschaamde lieden, vijanden van de deugd. En terwijl ze hier allemaal voor moesten zorgen en voor zichzelf moesten vrezen, was ik hun bron van grootste angst. Zij werden gestraft voor het gerucht dat door het land ging dat zich tussen hen een dochter van een Spanjaard bevond en wel van zulk een man dat wie me ook te pakken zou krijgen er van uit mocht gaan dat hij een groot losgeld voor mij zou kunnen krijgen. Hoe zou mijn leven zijn geweest als ze me zoals ze wilden alleen in hun macht hadden gekregen, weggehaald bij mijn moeders en zusters, door mensen die leven zonder wet of gezag, mensen die hun geluk vinden in voedsel voor hun vieze begeertes, mensen zonder enige schaamte, die waar anderen schaamte hebben als ze iets slechts doen, zij alleen schaamte hebben als ze nagelaten hebben om kwaad te doen. Maar veel lof voor u mijn uiterst geliefde Jezus, herder, en onze redder, die mocht u zich slapende hebt gehouden zodat de poorten en de kluis van het klooster konden worden gebroken, en de armzalige goederen van het klooster werden geroofd, er wel voor heeft gezorgd dat uw bruiden intact bleven. Als arm vervolgd en overvallen schepseltje van u bent u altijd voor mij wakker gebleven op zovele gevaarlijke momenten, toen de vijanden al tevreden waren omdat ze me te pakken hadden gekregen. U heeft altijd hun helse pogingen gefrustreerd en me met uw barmhartigheid beschermd totdat u me heeft gebracht naar dit vredige oord binnen de christenheid tussen uw katholieken van het koninkrijk Portugal, onder de bescherming van uw allerheiligste Moeder, en mijn Vrouwe, in wier genade ik leef, vertrouwend op de bescherming die ze me altijd heeft gegeven en zal geven totdat ik in uw glorie wordt opgenomen. Amen.

Memoriaal en barmhartige smeekbedes van de auteur aan de moeders en zusters van dit heilige klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit

Zeer geliefde zusters van mij, het heeft onze Heer behaagd dat ik alleen zou achterblijven, want al onze moeders die als nonnen met professie uit Vlaanderen waren gekomen, zijn al naar de hemel gegaan. En ik weet niet wanneer de dag of het uur zal komen waarin ik geroepen zal worden. Ik vraag en smeeke allervurigst dat we nooit het voorbeeld van de heilige en nederige eenvoud en ongekunsteldheid, en de totale onderdanigheid vergeten waarmee onze genoemde moeders onder ons hebben geleefd als kleine meisjes, ondanks hun hoge leeftijd. Ze hielden van naar het koor gaan en van het gemeenschappelijke leven, zelfs als dat eigenlijk te zwaar voor ze was. En hoewel ze leden onder een slechte gezondheid, gehoorzaamden ze stipt aan alles, zo ontbloot van een eigen wil, zo onthecht van alles zonder ook maar iets te gebruiken dat niet de goedkeuring van de abdis had. Zelfs binnen het klooster gaven of ontvingen ze niet zomaar een naald, geen prentje om te schilderen of te verluchten, zonder het aan de abdis te vragen. Dit was de manier van opvoeding waarmee onze moeders en voorouders uit Vlaanderen waren gekomen en zij hebben die geplant en voortgezet in dit klooster tot aan hun gelukkige dood. Wij zitten vast aan deze voorbeelden met alle eenvoud en doeltreffendheid en nooit zullen we grens, maat of maatregel stellen aan wat we als professie hebben gesteld. Niet navragen of nieuwsgierig onderzoeken tot waar we de hand kunnen uitstrekken, of de voet, zonder gevaar om een dodelijke zonde te begaan, want we hebben echt alles opgeofferd in de gelofte van heilige armoede zonder eigen bezit en in de gelofte van de heilige en absolute gehoorzaamheid hebben we afgezien van onze eigen wil. We begaan geen heiligschennis met wat we aan God hebben geschonken. Laten we in herinnering brengen wat de heilige paus Gregorius zegt in enkele lessen in het brevarium: *ille jolus illicita non comittit, qui novit etiam à licitis abstinere*. Dat om niet in doodzondes te vervallen het verstandig is om zich zelfs te onthouden van de geoorloofde zaken. Dwaze maagden zijn tevreden met alleen maar genoeg olie in de lamp om het vuur te laten branden en die zullen in tijden van grote nood met gedoofde lampen zitten. De voorzichtigen, die ook hun echtgenoten tevreden stellen, zijn diegenen die de lampen met olie gevuld hebben maar er tegelijkertijd ook voor zorgen dat ze de voorraadkruik vol hebben.¹¹⁹ Zo zien we hoe noodzakelijk het is om met deze voorzichtigheid te leven voor degene die Christus tevreden wil stellen en hoezeer hij lijdt onder de onvoorzichtigheid van de zijnen, zelfs in kleine zaken. Daarom wil ik hier een waardige zaak laten aantekenen die plaats heeft gevonden in het klooster van onze orde in Hoogstraten waar ik ben opgegroeid.

¹¹⁹ Verwijzing naar de gelijkenis van de dwaze en de wijze maagden, Mt. 25: 1-13.

Er bevond zich in dat klooster een moeder die gedurende vele jaren abdis was, want zij was daar samen met enkele anderen uit het klooster van Trier gekomen om in Hoogstraten een religieuze gemeenschap te stichten en te beginnen. Ze was van zeer hoge geboorte, de dochter van een hertog en een grote heer, en zij was allerheiligst en zeer spiritueel en contemplatief.¹²⁰ Vaak verkeerde zij tijdens de gebeden in extase. Toen ze al oud was vroeg ze de prelaat om afstand te mogen doen van haar functie. Daarin werd toegestemd. Toen werd een religieuze die zij had opgevoed, gekozen als abdis. De heilige oude moeder had een zuster die in het klooster van Trier leefde en daar hield ze veel van. Ieder jaar stuurden ze berichten naar elkaar zoals ook de anderen die daar vandaan waren gekomen berichten naar hun vriendinnen stuurden. Dat ging allemaal samen, in één keer. En omdat ze zich heel oud voelde, wilde ze een laatste afscheidsgroet sturen met een Veronica, een medaille van de ongeveer 25, die de paus haar had gestuurd uit Rome toen ze nog abdis was geweest, met veel genade en vergiffenis van zonden. Maar om de gebruiken van het klooster te volgen, want ze was nu een gewone onderdaan, wilde ze dat niet doen zonder de bijzondere toestemming van de nieuwe abdis, die er helemaal niet voor was dat men die medailles buiten het klooster zou brengen. De heilige oude voelde dit bij de moeder abdis aan en wilde er verder niet meer over spreken. Enigszins bedroefd trok ze zich terug en klaagde tegen een non over wat er met de moeder abdis was gebeurd met betrekking tot de Veronica. De non vertrouwde op haar vriendschap met de abdis en troostte haar door te zeggen: 'Wees hier niet verdrietig om, geef die Veronica maar hier met je brief en ik zal toestemming krijgen van de moeder abdis om het te mogen versturen naar je zuster in Trier met de boodschappen die de andere nonnen daar naartoe sturen'. De oude gaf haar de Veronica en de non stuurde die naar haar zuster, maar zonder dit tegen de moeder abdis te vertellen zoals haar was opgedragen. De oude sprak er ook niet meer over. Er gingen twee of drie jaar voorbij en toen stierf de heilige oude. Na haar dood werd ze diverse keren door de nonnen in haar slaapkamer gezien en sommigen die haar zagen vroegen haar of ze iets wilde en dan gaf ze als antwoord alleen één woord (Veronica) om daarna te verdwijnen. Die verschijningen duurden enige tijd en ze werd gezien, soms door de één, soms door de ander, zonder iemand angst of schrik te bezorgen. Af en toe ging ze naar de cel van een non en tilde ze het schuifluik open. En als haar gevraagd werd of ze wat wilde, dan zei ze niet meer dan het gebruikelijke (Veronica). Uiteindelijk, op een dag toen iedereen met toestemming van de moeder abdis bij elkaar was om zich spiritueel te vermaken, zei een non dat ze ernaar verlangde om iets te zeggen ten overstaan van allen hoewel iedereen het als een droom en een verzinsel hield.

Ze kwamen allemaal luisteren en toen zei ze: 'Ik ben onze oude overleden moeder al diverse keren tegengekomen in de slaapkamer en dan zegt ze "Veronica" en verdwijnt dan weer'. Nadat zij dit had gezegd, lieten vele andere nonnen ook weten dat

¹²⁰ Het klooster van Hoogstraten is in 1489/90 gesticht met behulp van nonnen uit Trier. Het was gebruikelijk dat het assisterende klooster ook de abdis van de nieuwe stichting leverde. Haar naam lijkt niet overgeleverd te zijn, Roggen, *De clarissenorde*, 161-169.

hun hetzelfde was overkomen. Bij sommigen tilde ze het schuifluik van de kloostercel op en nadat ze het bewuste woord (Veronica) had gezegd verdween ze weer. Toen herinnerde men zich weer wat er tijdens het leven van de oude gebeurd was met de Veronica. De non die zich had belast met het vragen van toestemming van de moeder abdis om het naar haar zuster te sturen, verklaarde toen met veel spijt het geheim achter dat ene woord. De moeder abdis en alle nonnen waren verbijsterd door de zaak en de abdis beval die non om de volgende dag haar schuld te bekennen over wat ze had gedaan in het kapittel en dat ze haar verdiende straf zou krijgen. In het kapittel werd ze door de moeder abdis zwaar gekapitteld voor de onbezonnenheid waarmee ze het had gedaan, zo tegen de gebruiken van de religie en zonder toestemming. Zij was schuldig aan het gedwongen ronddwalen van haar goede moeder. De non onderging haar straf zeer nederig en de goede oude verscheen daarna nooit meer. Men denkt dat ze toen vrij was.

Voor ons mensen lijkt de schuld in deze zaak geheel te liggen bij die non die haar woord niet had gehouden en dat die goede oude moeder niet of nauwelijks schuld had aan het zonder toestemming sturen van de Veronica tot buiten het klooster, omdat ze de wens had uitgesproken dat alles nauwkeurig zou gebeuren met toestemming van de abdis en dat ze de Veronica aan die non had gegeven terwijl ze die op haar woord vertrouwde en op haar vriendschap met de moeder abdis. Hier bovenop kwam nog het respect dat moreel gezien gegeven diende te worden aan de persoon van de oude zuster die zoveel jaar abdis was geweest en alle anderen had opgevoed. Men kon veronderstellen dat voor zoiets kleins als het sturen van één van de vele Veronica's uit het klooster het niet de bedoeling was geweest van de nieuwe abdis om de vrome wens tegen te gaan van die oude die haar had opgevoed. Maar de ogen van de hemelse Bruidegom zijn zo delicaat en subtiel dat wat voor ons begrip zo rechtvaardig lijkt, door hem werd gecensureerd en wel met zoveel strengheid dat hij iedereen liet beven. Dat hij deze censuur had toegepast door de genoemde verschijningen van haar die zoveel dagen rondliep in het klooster, biechtend ten overstaan van de nonnen (Veronica, Veronica), was om ons de leerstelling duidelijk te maken hoe belangrijk het is om nauwkeurig te zijn in de nederige onderwerping, armoede, onthechting en gehoorzaamheid. En om de heilige gebruiken te bewaren waarmee we zijn opgevoed, zelfs bij hele kleine zaken. God met zijn licht heeft ons altijd met open ogen in het vizier en bevestigt ons in zijn heilige liefde en dienst, tot het einde. Amen.

Epiloog door broeder Juan de las Llagas aan de katholieke lezers

Zou er iemand zo blind zijn dat die bij het lezen van de hiervoor beschreven vervolgingen, verbanningen, moorden, martelingen en honger, etc. waar zoveel goeden onder het gezag van de stinkende kettters hebben moeten lijden uitroept en zegt: *ubi est Deus [catholi]coru[m]*, waar is de God van de katholieken die dit heeft toegelaten?

Besef dat God overal direct bij aanwezig was, hoewel het voor de onwetende aardbewoners leek alsof ze in de steek gelaten waren toen ze stierven. De goede verstaander, die met open ogen kijkt naar de manier waarop de goeden ondergingen wat de slechten aan hen deden, kan er geen twijfel over hebben dat God aan de kant van de zijnen stond. Hij voorzag ze van zoveel genot en tevredenheid bij het ondergaan van de bestraffingen en martelingen, iets wat degenen die hen vervolgden nooit hebben gehad en nooit konden hebben. Hun slechte geweten bleef voortdurend knagen en martelde ze van binnen zodat ze geen rust konden vinden. Ook om ervoor te zorgen dat de enkelen die slecht kijken niet struikelen en vallen als ze zien hoe de slechten de goeden achtervolgen met zoveel onbeschaamdheid, hoe de slechten in voorspoed leven terwijl de goeden geen plek hebben waar ze naartoe kunnen en ze sterven zonder iemand die ze verdedigt. De goddelijke voorzienigheid staat de gebeurtenissen toe, die de goeden de mogelijkheid geven om de glorieuze kronen waard te zijn. Hij geeft ook enkele voorbeelden waarbij de slechten zien hoe weinig ze kunnen vertrouwen op hun voorspoed en hoezeer ze moeten vrezen dat de dood ze onverwachts zal meenemen met een ijzeren valstrik en ze voor altijd verloren zullen zijn.

Hier zou men veel ongelukkige voorbeelden kunnen geven van plotselinge en eerloze sterfgevallen die aan veel grote figuren zijn overkomen in Engeland, Schotland en Frankrijk. Om het kort te houden zal ik hier alleen verwijzen naar de auteurs van de vervolgingen en martelingen die in dit traktaat zijn beschreven:

Graaf Lodewijk, broer van de prins van Oranje, was één van de voornaamste aanstichters van de opstand in de staten van Neder-Duitsland. Tijdens de slag op de Mookerheide werd hij vernietigend verslagen en om zijn leven te redden verborg hij zich in een boerderij en tot overmaat van ramp vloog de hoeve in brand en de booswicht verbrandde levend en stierf roemloos.¹²¹

In dezelfde veldslag stierf ook een andere broer, Hendrik geheten, en in een andere veldslag in Friesland werd Adolf, de derde broer verslagen en sneuvelde.¹²²

De heer van Lumey liet zich voorstaan op de titel van graaf Van der Mark, maar met meer reden zou men hem de naam van beul kunnen geven en die van kwade minister van de prins van Oranje. Onder zijn bestuur in Holland, Zeeland en elders stierven immers honderden katholieken, religieuzen, priesters en leken een gruwelijke dood. Uiteindelijk stierf hij in Luik als gevolg van de beet van een bulldog, een grote hond uit Engeland, woest gemaakt en zonder verstand, terwijl zijn eigen dieenaar de hond vasthield.¹²³

De prins van Oranje is de allerhoogste en voornaamste leider en auteur van alle rampen en tegenspoed in Vlaanderen, want hij is degene die het volk heeft opgestookt en zelfs aangedreven om de wapens op te nemen tegen hun koning. Hij verichtte oneindig veel heiligschennis, moorden, valse eden, verraad en enorm veel kwade daden. Hij was zelfs niet tevreden met de ongelukkige dood van drie van zijn

¹²¹ Er bestaat geen duidelijkheid over de precieze dood van Lodewijk van Nassau op het slagveld.

¹²² Adolf van Nassau stierf tijdens de slag bij Heiligerlee op 23 mei 1568.

¹²³ Willem II van der Marck, heer van Lumey (Lummen) (1542-1578) is gestorven door vergiftiging.

broers en van de vele duizenden die stierven voor dezelfde zaak. Zelf was hij twee keer in levensgevaar toen er pogingen werden gedaan om zijn leven te nemen en zijn ziel te gronde te richten. Zoals farao, even halsstarrig, zorgde hij er voor niet zelf op het slagveld te verschijnen en verborg hij zich in een versterkte stad, zich veilig voelend voor het gevaar. Maar toen hij er het minst op verdacht was, werd hij achterhaald en ontving hij het loon dat hij verdiende door zijn grote zonden en hij eindigde thuis zijn kwade leven door een schot van een pistool dat ervoor zorgde dat zijn kwade ziel zijn lichaam verliet richting hel.

Het is waar dat ook de zeer dappere soldaat Balthasar Gerards, die uit ijver om God en zijn koning te dienen deze tiran heeft vermoord, niet ontsnapte aan zijn berechting, maar de goddelijke voorzienigheid deed in hem iets dat nog meer bewonderenswaardig was dan hem te behoeden voor de dood. Want door te sterven bereikte hij een zeer glorieuze naam en eeuwige roem, zowel onder de mensen als onder de engelen. Het eerste door de vermaarde daad die zo belangrijk was voor het algemeen goed, het andere door de grote geestdrift en kracht waarmee hij zoveel afschuwelijke en verfijnde martelingen wist te ondergaan, iets wat tot dan toe bijna niemand had moeten doorstaan.

Het is hier ook de plek om over Madama Charlotte te spreken, de vrouw van de prins van Oranje die eerst een non was die haar gelofte had gedaan, maar die toen ze abdis was van het klooster, afvallig werd. Ze ontdeed zich van haar habijt en trouwde met de prins nadat ze luthers geworden was en kreeg zes kinderen. Haar dood was behoorlijk beroerd, want nadat de nonnen van de heilige Clara in Antwerpen waren verjaagd wilde zij de prinses van Epinoy¹²⁴ bezoeken die ziek lag. Toen ze langs de wachters liep wilde ze niet dat ze met hun haakbussen schoten, maar voordat dit bericht was aangekomen schoten ze allemaal tegelijkertijd en dit zorgde voor grote ontsteltenis. Met pijn aan haar zij keerde ze terug naar het paleis en daar stierf ze binnen zeven dagen, terwijl ze zo onverdraaglijk stonk dat niemand bij haar op bezoek kwam.¹²⁵

Heel anders ging het bij de dood van de prinses van Epinoy die enkele dagen later stierf als goede katholiek na ontvangst van de sacramenten. Na haar dood bleef ze zo mooi als een engel en gedurende drie dagen ging iedereen naar haar kijken.

Pieter Lule, de commissaris die de nonnen had moeten overtuigen om uit hun kloosters te komen,¹²⁶ ging tien dagen nadat de nonnen van de heilige Clara waren vertrokken om zich niet te hoeven houden aan de heiligschennende wetten die waren gepubliceerd, naar Herentals. Daar kreeg hij koorts en aanvallen van razernij en toen hij op het punt stond om te sterven zag hij een leger van zwarten binnenkomen en schreeuwde het uit. 'Vrienden, help me om tegen deze zwarte mensen te vech-

¹²⁴ De katholieke Maria Christina van Lalaing (1545-1582) verdedigde in 1581 Doornik tegen het leger van Parma.

¹²⁵ Charlotte de Bourbon (1546/47-1582) zou volgens andere verhalen overleden zijn ten gevolge van de inspanningen bij het verzorgen van de gewonde Willem van Oranje.

¹²⁶ Zie hierboven, p. 49.

ten'. Hij stond woedend op en ging ze tegemoet bij de deur van zijn kamer, en zei: 'Ay, ik sterf door een steen', en viel vervolgens dood op de grond.

Wij katholieken hebben medelijden met onze broeders, zonen van onze gemeenschappelijke moeder de kerk die in die landen zo vreselijk leven, onderdrukt door de ketters. Wij doen met broederlijke liefde voor hen datgene dat de apostelen deden om zichzelf te redden toen ze over zee voeren en de Heer in slaap was gevallen toen er een grote storm losbrak. De golven sloegen over het bootje en ze dachten dat ze dood zouden gaan. Uiterst bezorgd maakten ze Christus wakker en zeiden: 'Domine, salva nos, perimus', Heer, help ons, want we vergaan.¹²⁷ Om zijn volk te straffen deed hij alsof hij sliep terwijl alle krachten van de hel losbarstten en de storm steeds sterker werd. Hetzelfde overkomt de kerk in die gebieden. De wrede golven hebben het geranseld en we maken de Heer wakker en schreeuwen om barmhartigheid: 'Saluum fac populum tuum Domine & benedic ha[e]reditati tua[e]', Heer, kom uw volk te hulp, geef nu uw zegen zodat de woeste krachten zich terugtrekken en de winden afzwakken, breek de ijdelheid van uw vijanden en maak dat uw kinderen uw genadige aanwezigheid voelen,¹²⁸ zodat ze u kunnen dienen met open vizier en voluit uw lof kunnen zingen, verander hun tranen in vreugde, dat degenen die uw dienaren hebben ingesloten zich schamen en verward raken, schenk de glorie aan uw heilige naam die geloofd dient te worden, in secula seculorum.¹²⁹ Amen

Laus deo

Licenties¹³⁰

In opdracht van de Heer Bisschop en Inquisiteur Generaal heb ik dit verslag over het begin en de stichting van het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit nagezien, samengesteld door moeder zuster Cathalina del Spiritu Sancto, en heb niets gevonden dat ingaat tegen ons geloof of de goede gebruiken, maar wel veel zeer vrome genade, ondersteuning en voorbeelden die veel waarde hebben en veel devotie en troost kunnen bieden aan de lezers. Lissabon, 12 december 1626. Gaspar Alvarez

Mag gedrukt worden. Lissabon, 15 januari 1627. De Bisschop en Inquisiteur Generaal

Ik geef toestemming om dit boek te drukken. Lissabon, 10 mei 1627. Don Gaspar do Rego da Fonseca

Dit boek mag gedrukt worden gezien de toestemmingen van zowel het Heilig als het ordinarijs Officie en mag verspreid worden zonder te worden belast door dit bureau. Te Lissabon op 11 mei 1627. D. de Mello. Araujo

¹²⁷ Mt. 8: 25.

¹²⁸ Ps. 27: 9 (Vulgata Ps. 28: 9).

¹²⁹ tot in eeuwigheid.

¹³⁰ Hier begint het voorwerk van het boek. Afgezien van de licentie van Bernardino de Sena zijn de licenties geschreven in het Portugees. We bedanken Barbara Consolini voor de vertaling van de Portugese tekst.

Ik verklaar dit gedrukte boek conform met het origineel zodat het verspreid kan worden. Lissabon, in het huis van de heilige Rochus, 28 juli 1627. Don Jorge Cabral

Dit boek wordt belast met [...] Reis papierbelasting.¹³¹

Met veel genoegen heb ik dit verslag gezien, dat U, zeer Eerwaarde, mij heeft verzocht te lezen en te censureren, samengesteld door moeder zuster Cathalina del Spiritu Sancto, dat ik waardig heb bevonden, en op de druk waarvan terecht zovele beroemde en vrome mensen hebben aangedrongen, omdat hierin zaken van zulke aard en waarden worden behandeld, dat ik die niet zonder tranen heb kunnen lezen. De auteur heeft naar mijn mening door het schrijven van dit verhaal een grote dienst aan God bewezen, zodat men nu weet hoe alle religieuzen, en in het bijzonder degenen die bij de franciscaanse familie horen, hebben moeten lijden vanwege het geloof, tijdens de furieuze storm die in onze tijd was ontstaan tegen de katholieken in de Vlaamse Staten.¹³² In dit verslag heb ik niet alleen niets kunnen vinden dat ingaat tegen ons heilig geloof of de goede gebruiken, in tegendeel juist veel dat ter ondersteuning en als voorbeeld dient voor alle gelovigen, waardoor het mij zeer waardevol lijkt [dat dit verslag] gedrukt wordt tot Gods glorie en ter ere van onze vader Sint Franciscus, wiens serafijnse orde, met zovele zonen en dochters, licht verspreidt binnen de Christenheid. Werd hier verleend in ons klooster van Sint Jozef op 2 oktober 1626. Broeder Ioão das Chagas.

Broeder Bernardino de Sena, Minister Generaal en dienaar van de hele orde van onze serafijnse vader Sint Franciscus, aan de moeder zuster Cathalina del Spiritu Sancto, abdis van ons klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit van Alcântara in deze stad van Lissabon, gezondheid en vrede in onze heer Jezus Christus. U had een verslag gemaakt over de stichting van dit klooster en daarvan nu een boek gemaakt dat we aan broeder João das Chagas hebben gegeven, vader van onze provincie van Arrábida, om het te bekijken en te beoordelen. Gezien zijn goedkeuring en in vertrouwen dat dit verslag uitermate nuttig en bruikbaar zal zijn, geven wij nu toestemming aan u om het aan te bieden aan de koninklijke raad en het te drukken, rekening houdend met alle bepalingen van het heilig concilie van Trente en de koninklijke ordonnances. Gegeven in ons klooster van Sint Franciscus in Lissabon, op 12 oktober 1626. Broeder Bernardino de Sena, Minister Generaal.¹³³

¹³¹ Bedrag niet ingevuld.

¹³² 'Estados de Flandres'.

¹³³ Deze tekst is geschreven in het Spaans, waarbij de naam van het klooster en van João das Chagas in het Spaans zijn vertaald (Juan de las Llagas).

**Aan de doorluchtige vrouwe prinses zuster Margarita de la Cruz,
van zuster Cathalina del Spiritu Sancto, zeer nederige dienaressen,
gezondheid en ware vrede en perfectie in Jezus Christus onze Heer**

De gravin van Calleta,¹³⁴ een bijzonder devote en toegewijde begustigster van ons klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit, waar deze bescheiden dienaressen van Uwe Hoogheid leven, verlangde er zeer naar om meer te weten te komen hoe en wanneer deze geestelijke pelgrims uit Vlaanderen¹³⁵ naar deze gebieden gekomen waren en ook over de vervolgingen door de ketters waar ze onder geleden hadden, samen met het martelaarschap van de broeders franciscanen die in Vlaanderen zijn gestorven voor het geloof in Christus onder de prins van Oranje. Daarom heb ik enige tijd geleden om aan haar wens te voldoen een korte samenvatting gemaakt die, toen die door diverse personen werd gelezen, opwekte tot grote devotie en bemoediging. Daarom leek het een goed idee om meer exemplaren te maken ter ere van God, onze vader Sint Franciscus en onze moeder de heilige Clara, wiens zonen en dochters in tijden van zulke zware stormen en bloedige veldslagen hun moedige inspanningen en volharding hebben getoond.¹³⁶

Vanaf het begin van het christendom is er altijd veel waarde gehecht aan de inspiratie door de Heilige Geest om levensbeschrijvingen te maken van de martelaren die stierven voor het geloof in Christus. De pausen als zijn plaatsvervangers, stelden schrijvers aan om de namen van de martelaren te verzamelen met gegevens over hun evangenschap, hun martelingen en hun dood. Ze maakten daar memorialen van om zowel de huidige als de toekomstige mensen te sterken. Om dezelfde reden viert men in de kerk de feesten van de heiligen omdat *Solemnia martyrium exhortationes martyriorum sunt, vt imitari non pigeat, quod celebrare delectat*.¹³⁷ De feesten van de martelaren

134 Deze gravin van Calleta was de echtgenote van de derde graaf van Calheta, Simão Gonçalves da Câmara, Maria (of Margarita) de Vasconcelos e Meneses. Deze familie behoorde tot de elite van het eiland Madeira maar bezat een paleis in Lissabon. Broeder Andrés de Cristo droeg in 1631 zijn bij Craesbeeck in Lissabon uitgegeven *Amores divinos y humanos* op aan de gravin. José Antonio Garí y Siuimell, *Biblioteca mercedaria ó sea escritores de la celeste, real, y militar órden de la Merced*, Barcelona 1875, 83.

135 In de tekst: 'Flandres'. De term omvat in ieder geval een veel groter deel van de Lage Landen dan het graafschap Vlaanderen en valt grotendeels samen met de gehele Lage Landen. Vaak wordt in deze tekst met 'Vlaanderen' de (franciscaanse) ordeprovincie bedoeld, niet de landsprovincie.

136 Na de hervatting van de oorlog tussen Spanje en de opstandige Nederlandse gewesten verschenen er in Spanje opnieuw geschiedenissen van de voorgaande fasen van die oorlog. Veel van deze geschriften hadden een propagandistisch karakter: zij schilderden de Spanjaarden af als helden en goede christenen, de opstandelingen daarentegen als rabauwen en ketters, zie Yolanda Rodríguez Pérez, *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen. De Nederlanden in Spaanse historische en literaire teksten (circa 1548-1673)*, Nijmegen 2003, 145-149. Zuster Cathalina's verhaal past goed in dit genre – evenals de belangstelling van hooggeplaatsten voor de productie ervan.

137 De feestdagen van de martelaren zijn een opwekking tot het martelaarschap, zodat het niet zou vervelen na te volgen, wat plezier doet om te vieren. Augustinus, *Sermo de honorandis vel contemnendis parentibus*, sermo 159A, §1 in: *Sermones in Epistolas Apostolicas*, [Corpus Christianorum, Series Latina XLI Bb], Turnhout 2016, 57. Het citaat is niet helemaal letterlijk. Waarschijnlijk las zuster Cathalina de kerkvaders niet zelf, maar kende ze hun uitspraken als citaten of uit de liturgie.

zijn vergelijkbare wekkers voor de gelovigen die in hun lijden willen lijken op die heiligen waarvan het martelaarschap gevierd wordt. Zo stelt de heilige Augustinus in de lessen die men bidt tijdens de feesten van de martelaren, zo zegt ook de heilige Chrysostomus dat de goddelijke voorzienigheid bepaald heeft om de herinnering aan de heilige martelaren met regelmaat plechtig te vieren: *vt & illis debitus honor dicetur & nobis virtutis exempla favente Christo monstrentur*.¹³⁸ Door de eer en de devotie waarmee hun martelaarschap wordt gevierd, begrijpen we met hoeveel stralende glorie zij vereerd worden in de hemel. Met zulke vertoningen en voorbeelden worden onze geesten aangestoken om hun deugden, kracht en inspanningen na te leven en te vechten tegen de vijand die om diverse redenen de strijd met ons allen aangaat, sommigen als een woeste leeuw, anderen als een kwade draak, totdat we de eindoverwinning behalen en we met dezelfde heiligen kunnen triomferen in het paradijs.

Zoals de genade van God in de oude tijden heeft gewerkt om beroemde en belangrijke overwinningen te behalen door de heiligen die hij toen had uitgekozen, en waarvan de herinnering zeer levendig is gebleven in de kerk van God tot op de dag van vandaag, zo is het niet rechtvaardig dat door onze nalatigheid de herinnering bij de mensen verdwijnt aan wat onze Heer in onze tijden op bewonderenswaardige wijze heeft doen gebeuren. Door zijn uiterst wijze oordeel stond hij toe dat de slechten de bovenhand kregen en zulke wrede vervolgingen uitvoerden tegen de goeden dat die niet wisten hoe ze hun leven moesten redden. Toch triomfeerde toen het habijt van Sint Franciscus op zo heroïsche wijze dat de heilige schapen, terwijl ze omringd waren door grote legers, door leeuwen en woeste wolven, niet door dreigementen of door marteling ook maar een klein beetje van hun ijver verloren en stierven voor de verdediging van de katholieke kerk. Toen onze Heer dat bekende wonder deed waarbij hij vijfduizend man voedde met vijf broden en twee vissen, stuurde hij zijn apostelen: *Colligite qua superaverunt fragmenta ne pereant*.¹³⁹ Een nog bewonderenswaardiger en glorieuzer wonder was het om uit de zwakte van de sterfelijke mens zoveel kracht en bewonderenswaardige overwinningen te boeken, dan uit dat kleine beetje substantie van de paar broden genoeg voedsel te maken voor duizenden mensen. Het strekt ook tot veel meer eer en lof voor God, tot tevredenheid en vermaak van de heilige engelen en de hovelingen van de hemel, om overwinnaars te maken van schepsels van zwak vlees, tegen de dood, tegen het bondgenootschap van hel en wereld, dan om de lichamelijke honger van velen te hebben overwonnen in korte tijd en met weinig voedsel. Daarom is het goed en rechtvaardig bij zulke wonderen: *colligantur fragmenta ne pereant*.¹⁴⁰ Martelaarschap en andere bewonderenswaardige overwinningen moeten ijverig worden verzameld, beschreven

¹³⁸ Opdat hun eer bewezen wordt, en ons tegelijk de voorbeelden van deugd, om Christus wil, getoond worden. Chrysostomus hield zijn preken over de martelaren in het Grieks. Zuster Cathalina kende deze uitspraak waarschijnlijk via het *Breviarium Romanum*, *Commune plurimorum Martyrum* (II Nocturne).

¹³⁹ Verzamel nu de overgebleven brokken, zodat er niets verloren gaat, Joh. 6: 12. De vertaling van de Latijnse bijbelcitaten in de tekst van Cathalina volgt die van de Willibrordvertaling (1995).

¹⁴⁰ Dat de overgebleven brokken verzameld worden, zodat er niets verloren gaat (zie noot 139 hierboven).

en gepubliceerd, tot in de kleinste details. Het gaat over de glorieuze strijd die mannen en vrouwen hebben geleverd, die overal verteld moet worden zodat men weet dat de kerk ook vandaag de dag nog echte martelaren kent, die in het verlangen naar het geloof en de bescherming van de deugd, het leven verachten en alles wat er op aarde bestaat ter zelfverrijking, en in plaats daarvan de hemel versieren en met hun voorbeeld de toekomstige mensen weten te sterken.

Onze vader en oude broeder Juan de las Llagas heeft me veel morele steun en hulp geboden bij het maken van dit werkje. Hij is al vele jaren provinciaal van de provincie van Arrábida en de algemene vaders van de orde vinden zijn ondersteuning bij belangrijke zaken zeer waardevol en hij heeft veel gedaan voor de eenheid van de orde. Omdat hij tot de Vlaamse¹⁴¹ natie behoort hebben de prelaten van de orde hem vanaf het begin opgedragen om deze religieuze pelgrims te helpen bij de bijzondere zaken die zich af en toe voordeden. Hij nam ook de biecht af van degenen die het *romance*¹⁴² niet machtig waren. Hij wilde niet bij ons verblijven en accepteerde het ook niet om onze algemene biechtvader te worden. Hij was namelijk van mening dat het beter was voor ons om voor al onze noden onderdanig te zijn aan Portugese vaders. Met behulp van deze vader heb ik me met nieuwe energie gewijd aan dit kleine werkje dat ik u nu in alle nederigheid aanbied, gelegen aan de voeten van Uwe Hoogheid, vertrouwend in de grote goedertierenheid en godsvrucht waarmee u ons altijd heeft begunstigd sinds de tijd dat we van land naar land werden opgejaagd.

Ik denk dat dit relaas Uwe Hoogheid bijzonder in de smaak zal vallen, zowel omdat het betrekking heeft op het heilig habijt van Sint Franciscus die u door uw doorluchtige persoon met zoveel devotie heeft willen eren, maar ook om te zien hoeveel vruchten het bescheiden zaadje heeft opgeleverd dat met de bescherming en begunstiging door Uwe Hoogheid hier is gezaaid, toen door uw tussenkomst en die van de doorluchtige Majesteit de keizerin, uw moeder, in heilige en gelukzalige herinnering, in deze streek en stad van Lissabon het klooster is gesticht van de arme Vlaamse pelgrims. Die kwamen namelijk allemaal uit verschillende kloosters in Vlaanderen en zij plantten in dit nieuwe klooster een religie met heilige gewoontes die ze hadden geleerd in de kloosters van Vlaanderen.¹⁴³ Ze waren allemaal van de eerste regel, uiterst observant. Hierdoor lijkt deze stichting een tuin vol zuivere bloemen van goedheid en met van alles het beste, en heiliger dan er daar waren. Alles heeft zo goed wortel geschoten en staat zo stevig door de ervaringen van zovele jaren. En dat kan ik met zekerheid zeggen want ik heb het geluk om al zoveel jaar samen met hen te leven.

Uwe Hoogheid wacht in de hemel een grote beloning wanneer de Heer zijn schat-

¹⁴¹ Zoals Vlaanderen (Flandres) heeft de term 'flamenco' eveneens een brede betekenis. In het Spaans en Portugees gaat het dan om alle inwoners van de Lage Landen.

¹⁴² De Romaanse taal, in deze tijd omvat dit begrip zowel Portugees als Spaans.

¹⁴³ Een groot deel van de nonnen die in 1582 het klooster in Alcântara betrokken kwam uit Alkmaar, maar dus niet allen. Het verhaal van de vlucht van de Alkmaarse clarissen dient zuster Cathalina als voorbeeld van de verschikkingen die alle vluchtende nonnen hadden ondervonden.

kist zal openen om de schitterende diensten te belonen die men voor hem heeft gedaan en nog doet. Onze metgezellen en stichters van dit klooster die al naar de hemel zijn gegaan en die me hier alleen hebben achtergelaten, en degenen die hier tegenwoordig leven, en die hier opgroeien in een heilig leven, in de hemel en op aarde, zullen nooit de grote verplichting vergeten die we schuldig zijn aan onze geliefde vrouw en tedere moeder, die deze bescheiden pelgrims altijd met zoveel voorzichtigheid te hulp is geschoten in tijden van nood. Ik smeeek Christus om de gebeden te aanhoren die wij doorlopend uitspreken voor het leven en de gezondheid van uwe doorluchtige persoon en voor het wereldlijke en spirituele welzijn van de katholieke Majesteit van de koning, onze heer, en van zijn gehele huis.

**Proloog door Broeder Juan de las Llagas, vader van de provincie van Arrábida,
aan de vrome lezer: Gegroet in de Heer**

De duivel had als vijand van de eer van God en van de redding van de mensheid, de ketters, zowel lutheranen als calvinisten, in Neder-Duitsland aangezet om de geestelijken te vervolgen met de gruwelen die God hun in zijn enorme wijsheid toestond. Ze namen sommigen gevangen en doodden ze terwijl anderen werden verbannen. De kloosters en de kerken werden ontheiligd, de altaren kapot gemaakt, de heilige beelden gebroken en alles gestolen wat er zich in bevond. En hier heeft het kwaad het niet bij gelaten. Ze gingen binnen in het heiligdom van God tot in het heiligste der heiligen, met heiligschennende vermetelheid, en onthulden voor de ongewijde blikken van de wereld de heilige maagden die met hun eed van eeuwige insluiting waren voorbehouden en verzegeld voor de hemelse Bruidegom. De heilige tuinen vol met fruitbomen vol kostelijke vruchten, met hennabloemen en nardusplanten, met aloë, myrrhe en omnibus primis unguentis,¹⁴⁴ waar het goddelijk Lam en zijn engelen gebruikelijk verbleven en genoten van hun heerlijkheden. Daarvan was nu de muur die dit omheinde afgebroken. Degenen die met veel voorzichtigheid waren afgesloten zodat niemand bij hen kon binnenkomen en niemand ze kon zien, waren nu zichtbaar gemaakt voor mensen en beesten. De heilige nonnen die met hun gehoorzaamheid aan hun heilige regel als schitterende sterren vast aan de hemel stonden, werden nu schaamteloos uit hun standplaatsen op de grond gegooid. Zij waren afgedekte en verzegelde bronnen die met hun gebed, contemplatie en gezang dag en nacht alleen God lieten drinken van hun water, maar nu werd afgenomen wat hen bedekte en werden ze in het openbaar te kijk gezet en gestoord door de wereld die ze niet de tijd gaf om met God, voor wie zij alleenlijk bestemd waren, in verbinding te staan.

In deze tijd hoorden we niet dat deze religieuze maagden tot martelaren werden gemaakt, want de hooghartige duivel wilde niet het risico lopen om dezelfde schande over zich heen te krijgen als in de oude tijden, toen vrouwen door het bloed dat ze vergoten en met de martelingen die ze voor Christus ondergingen, hem met grote dapperheid en inspanning hadden overwonnen en ze in alle glorie en triomf waren opgegaan naar de hemel en zo een bewonderenswaardig schouwspel hadden opgeleverd voor God, de engelen en de mensen. De duivel wilde niet dat de van nature verlegen en zwakke schepsels opnieuw zo over hem zouden triomferen en hij door hen gehoond zou worden, zodat hij zijn plan veranderde. Hij

¹⁴⁴ De fijnste geurige kruiden, uit Hgl. 4: 14.

bewaarde voor de broeders, die als mannen verwacht werden om dapperder te zijn, zijn tanden en nagels als van een leeuw, zijn martelingen, het rad, het vuur en de galg. De nonnen werden als vrouwen op een andere manier aangepakt, in de gedaante van een slang, zoals hij dat in het Paradijs had gedaan met de eerste vrouw, onze gemeenschappelijke moeder Eva. Met grote brutaliteit en schaamteloosheid werden wetten en edicten afgekondigd waarmee de deugd en de geest in de ban werden gedaan en alleen het vlees werd gediend en aanbeden. De kluis, de afzondering, de boetedoening, de goddelijke diensten en zelfs het religieuze habijt en alles wat in de kloosters werd gebruikt voor de dienst van God werd uitgeroeid. De nonnen moesten zich in alles aanpassen aan de andere vrouwen die in de wereld leefden. Ze moesten de deuren open hebben, om ze te kunnen spreken en te kunnen zien en zij moesten zelf ook uitgaan en spreken. De duivel liet deze wetten door zijn dienaren afkondigen in de kloosters van de nonnen zodat ze allemaal afvalligen werden, werelds, los van hun gelofte.

Zijn hebzucht naar hun zielen maakte dat hij graag hun lichamen vergiffenis gaf. Maar het is aan Christus, hun zeer geliefde Bruidegom, te danken dat ze zoveel geestkracht verkregen dat hij tevergeefs zijn listen op hen losliet. Door hun daden kunnen we aannemen dat ze de terreur en de aanvallen van de leeuw met evenveel zielskracht hebben overwonnen als mannen dat zouden doen. De aangeboden vrijheden en de beloften konden hen niet verzwakken en ze bleven standvastig en onbeweeglijk. Ze sloten hun ogen voor wat de wereld te bieden had en boden aan om voor Christus te sterven, hun enige liefde.

Heel uitzonderlijk hierin handelden de ongelukkige religieuzen van de eerste regel van de heilige Clara die er in die gebieden waren. In de kloosters waar zij leefden waren zij altijd uiterst gehoorzaam gebleven. In vredestijd hadden ze geen noodzaak gevonden om mee te doen met de hervorming van de heilige zuster Coletta.¹⁴⁵ In de tijd van de vervolging, toen ze uit hun kloosters werden gegooid, bleven ze ook uiterst gehoorzaam. Ze hoorden de goddeloze ordonnanties en wetten aan die over hen werden afgekondigd, dat je niet als religieuzen mocht leven maar alleen als wereldse vrouwen. Ze imiteerden de tortelduiven (die altijd het symbool van de kuisheid zijn geweest omdat ze nooit meer dan één partner hebben en als ze die verliezen laten ze geen andere toe. Ze gaan dan nooit meer op een groene en bloeiende tak zitten, maar altijd op een dorre en in voortdurende droefheid jammerend vervolgen ze hun leven) en zagen af van de geneugten van hun zoete vaderland en wat ze van hun ouders en familieleden konden verwachten, om uit liefde voor hun Bruidegom op pelgrimage de wereld in te trekken, ondanks de pijn en de angst voor hun zielen vanwege de professie van insluiting en hun maagdelijke schaamte. Ze zochten naar de meest nabije gebieden waar ze wisten dat er kloosters waren. Maar als ze daar rust vonden, kwam de vijand hen onmiddellijk achtervolgen. De vervolgingen vermenigvuldigden zich, van het ene gebied naar het volgende totdat ze op vier plaatsen naar buiten waren gejaagd. Daarom besloten enkelen om over zee te reizen en met behulp van enkele gelovige katholieken kwamen ze aan in dit koninkrijk van Portugal en dankzij de gunsten van koning Filips II, van glorieuze herinnering, hebben ze onderdak gevonden in het klooster dat Zijne Majesteit voor hen had laten maken in de nabijheid van Lissabon, op een halve mijl afstand.

Zonder enige twijfel was hun komst naar dit koninkrijk te danken aan de uitzonderlijke voorzienigheid van God onze Heer. Niet alleen omdat zij nu in een zo katholiek land konden uitrusten van de voortdurende aanvallen en de op elkaar opvolgende verbanningen, van zoveel stormen en tegenspoed die ze gedurende vele jaren hadden ondergaan in hun vaderland, maar ook omdat zo dit koninkrijk en

145 Zie voor deze en andere hervormingen de bijdrage van Joke Spaans, p. 91-93.

de inwoners ervan, door de barmhartige gastvrijheid die ze hun toonden, begunstigd werden door uitzonderlijke lofprijzingen van de hemel, zowel tijdens hun leven als voor de eeuwigheid.

Sint Augustinus heeft gezegd, en het is bij iedereen bekend, dat de profeet Elias ten tijde van de grote hongersnood en droogte waarbij God hem vele dagen op wonderbaarlijke wijze in de woestijn had onderhouden door middel van raven die hem iedere dag eten brachten, naar het huis van de weduwe van Sarepta werd gestuurd zodat zij hem zou onderhouden. Hij ging niet omdat God hem niet langer kon onderhouden waar hij daarvoor was geweest, maar om die weduwe te begunstigen zodat zij iets kon doen dat zoveel lofprijzing zou verdienen en een oplossing zou bieden voor haar eigen huishouden. Zij geloofde namelijk niet dat ze nog lang zou leven omdat ze in deze tijd van wrede hongersnood niets had om zich mee in leven te houden. Toen ze de heilige profeet onderdak in haar huis had geboden, had ze vanaf dat moment middelen om zich in leven te houden in overvloed. Onze Heer was zo dankbaar voor de getoonde gastvrijheid aan de heilige profeet dat hij haar niet alleen liet opnemen in de heilige geschiedenis van het Oude Testament, maar ook dat hij eenmaal naar de aarde gekomen als mens, door zijn heilige mond hierover predikte zodat het voor eeuwigdurende herinnering zou worden opgeschreven in het heilig evangelie, om te tonen hoe goed ze in de hemel beloond zou worden.¹⁴⁶ Hetzelfde kan het katholieke koninkrijk van Portugal verwachten voor de ontvangst en het onderhoud in haar midden met zoveel barmhartigheid en devotie van deze arme nonnen en pelgrims, zo gediensdig aan God. De heilige schrift verwijst naar de hoer Rachab, bewoonster van de stad van Jericho, die de spionnen die in opdracht van God waren gekomen om het beloofde land te onderzoeken om zo de informatie daarover door te geven aan de kinderen van Israël die dit land moesten gaan veroveren, te verbergen in haar huis, en zo te redden van de dood. Door deze goede werken bereikte ze niet alleen dat ze levend kon ontsnappen aan de massamoord die de kinderen van Israël in naam van God pleegden in deze stad na de verovering, maar ze verdiende het ook om deel uit te maken van de stamboom van Jezus Christus onze redder die er voor koos zich in haar vlees te kleden toen hij mens werd, geboren uit haar afstammelingen.¹⁴⁷

Het is vooral goed om te denken aan de grote belofte die dezelfde Heer ons heeft gedaan in het evangelie: *Qui suscepit unu[m] parvulum in nomine meo me suscipit*,¹⁴⁸ en dat op de dag des oordeels de gastvrijheid aan de minste en de armste christenen beloond zal worden alsof het verleend was aan zijn eigen persoon. Hierdoor zien we duidelijk met welke genadige ogen onze Heer vanuit de hemel kijkt naar het goede dat men heeft gedaan voor personen die zo dicht bij Christus staan en zo toegewijd aan zijn heilige dienst, zoals deze religieuze maagden met een zo volmaakt geloof, die van de eerste regel van de heilige Clara, die hier naar toe kwamen, keer op keer op de vlucht vanwege hun heilig geloof en om hun heilige en religieuze leven te redden waarvan ze gelofte hadden gedaan.

Sint Jan de Evangelist, de geliefde apostel van Jezus, beveelt in een van zijn brieven uiterst nadrukkelijk aan om met uitzonderlijke naastenliefde juist die personen te ontvangen die uit ijver voor het hei-

¹⁴⁶ Het verhaal van de profeet Elia die eerst in de woestijn door de raven werd gevoed, en later door een wonder ervoor zorgde dat het meel en de olie in het huishouden van de weduwe van Sarepta (Sarfath) niet oprakten, is te vinden in I Kon. 17 (in de Vulgata III Kon. 17). De verwijzing is naar Augustinus, 'Sermo de eo quid scriptum est ne tardes converti ad Deum neque differas de die in diem', *Sermones de Vetere Testamento* 39, §5 [Corpus Christianorum, Series Latina XLI], Turnhout 1961, 491. In het Nieuwe Testament verwijst Jezus naar deze geschiedenis in Lk. 4: 25-26.

¹⁴⁷ Zie Joz. 2 en 6. Volgens het geslachtsregister in Mt. 1: 5 is Rachab een voormoeder van Jezus. Ook elders wordt zij met ere genoemd.

¹⁴⁸ En wie één zo'n kind bij zich ontvangt in mijn naam, ontvangt Mij, Mt. 18: 5.

lige geloof van Christus en zijn heilige dienst lijden onder vervolging en verbanning, debemus huiusmodi suscipere, vt cooperatores simus veritatis.¹⁴⁹

De manier waarop deze heilige religieuzen naar dit koninkrijk kwamen en wat ze hebben geleden onder de kettters, hun vervolgers, zal men zien in de geschiedenis die hier wordt aangeboden. Het is goed nauwkeurig te kijken naar de bijzonderheden ervan om te begrijpen wat voor grote dienst men verrichtte en verricht aan Christus met de ontvangst die men hun heeft gegeven in deze landen en door de naastenliefde waar ze voortdurend mee geholpen worden. We zijn ook verplicht om veel dank te geven aan God voor de uitzonderlijke genade waarmee onze landen van Hispania, en ons Portugal in het bijzonder, worden gespaard van zulke vreselijke stormen die de Christenheid elders ondergaat en om zoals gebruikelijk in de heilige moederkerk te verzoeken in smeekbedes: Vt conservare digneris, te rogamus audi nos.¹⁵⁰ En dat onze katholieke koningen voorspoed mogen kennen in de oorlogen tegen zulke valse en schadelijke vijanden van het christelijk geloof.

Onvolkomenheid is heel gewoon in de wereld en het mishaaft God zeer dat men de genade niet gedurende lange tijd achter elkaar weet te waarderen, wanneer de mensen zich vastgrijpen aan de genade alsof het eeuwigdurend zou zijn en daarbij de afhankelijkheid van God verwaarlozen. Alsof hun ijver en hun eigen krachten volstaan om de genade te bewaren. De mens is gezegend met de rede en dat zou ze moeten verplichten om altijd met hun zintuigen op de voorzienigheid van God gericht te zijn, want van hem komt alles. De mens imiteert de wezens zonder rede, die als ze de eikel onder de boom vinden zich niet afvragen waar die vandaan is gekomen, behalve als ze hem echt zagen vallen. Hier klaagde David over: Oculos suos statue[ren]t ut declinare in terra.¹⁵¹

Om deze kortzichtigheid op te lossen, en om ons wakker te maken zodat we naar de hemel kijken en we ons herinneren van wie we de lichamelijke en geestelijke bezittingen hebben ontvangen, is het een bevel en de voorzienigheid van God dat we dezelfde gunsten verliezen wanneer we er niet dankbaar voor kunnen zijn en dat er zoveel verschillen bestaan: Homo natus de muliere brevi vi[vens] te[m] pore, repletus multis mi[s]erijs, & nunqua[m] in eode[m] statu permanet.¹⁵² De wereld is een dal vol ellende en de enkele goede zaken die er zijn, zijn voorafspiegelingen van nieuwe ellende. Als een rijke man de armoede ziet van zijn buurman toont dit hem dat hij zich niet moet laten misleiden door zijn rijkdom. Want morgen zal hij arm zijn. En als hij gezond is en bij de burens zijn er zieken, dan zal hun ziekte een waarschuwing voor hem zijn dat hij niet vertrouwt op de gezondheid die hij bezit. Dezelfde verschillen, en nog grotere, doen zich voor bij de spirituele bezittingen: Septies in die cadit iustus.¹⁵³ De apostel Paulus waarschuwt ons allen: qui stat, videat ne cadat.¹⁵⁴ Wie had de heilige Petrus kunnen overtuigen dat hij zo diep zou vallen om Christus te loochenen toen hij in zijn heilige

¹⁴⁹ Het is onze plicht zulke mensen te ontvangen en zo mee te werken aan de verspreiding van de waarheid, III Joh. 1: 8.

¹⁵⁰ Strofe uit de litanie van alle heiligen, hier verkort geciteerd: (De priester bidt:) Wil in uw ontferming [de heilige kerk regeren en] behoeden, (de gemeente antwoordt:) wij bidden u, verhoor ons.

¹⁵¹ Ze hebben het op mijn ondergang gemunt (letterlijker: Ze hebben hun ogen (op mij) gericht, om (mij) op de grond te werpen), Ps. 17: 11 (in de Vulgata Ps. 16).

¹⁵² De bedoelde bijbeltekst is hier verkort weergegeven en enigszins verhaspeld, mogelijk omdat Juan de las Llagas uit het hoofd citeert. Een mens, kind van een vrouw, beperkt van dagen, overstelpd door zorgen, [een bloem die bloeit en verwelkt, vluchtig als een schaduw,] onbestendig, Job 14: 1.

¹⁵³ De rechtvaardige valt zevenmaal, Spr. 24: 16.

¹⁵⁴ Wie meent te staan moet oppassen dat hij niet valt, I Kor. 10: 12.

gezelschap verkeerde. Het leek hem dat geen gevangenis of dood hem schade zou berokkenen, zo dacht hij destijds.¹⁵⁵ Hij begreep pas later dat daarom dezelfde Christus ons leert om uit te kijken, om te leven met angst, te bidden tot God die in ons zijn genade bewaart, want als hij zijn hand terugtrekt is alles verloren, *vigilate & orate ne intretis in te[n]tatione[m]*.¹⁵⁶ In het gebed heeft hij ons leren zeggen, *pane[m] nostr[um] quotidianu[m] da nobis hodie*.¹⁵⁷ Want de gunsten en bezittingen die God ons geeft zijn niet voor eeuwig maar gegeven onder voorbehoud en om ze te behouden is het nodig dat hij ze behoudt en ze ons opnieuw geeft. Dat als deze voortdurende toediening zou stoppen ieder schepsel, hoe volmaakt of voortreffelijk ook, in niets zou wederkeren tot de hemels met hun onverdorvenheid, zoals de engelen met hun zo voortreffelijke wezen, zoals Sint Augustinus zegt.¹⁵⁸

In de oude tijden heeft onze Heer Spanje gestraft met de komst van de Moren, hij heeft ons begunstigd door ze te verjagen en op dit moment genieten we van grote rust en kalmte, te danken aan de goedertierenheid van God.¹⁵⁹ We zien de andere provincies, onze burenen, lijden onder de storm van de ketterijen, we stellen ons nederig op en vrezen en uit ons hart verzoeken we met David: *Respice in me & misere mei, quia unicus & pauper sum ego*.¹⁶⁰ *ne avertas faci[em] tuam a me, & similis ero descendentibus in lacum*.¹⁶¹ We zijn arm en zwak. Onze redding is er geheel aan te danken dat u voortdurend op ons toeziet met de ogen van uw barmhartigheid. Door ons te scheiden, zij die er zijn zullen vallen, die leven zullen sterven. In mensen van vlees bestaat geen deugd, christelijkheid, of ander goed, dan wanneer u dat met uw goddelijke hand bewaart.

God zij dank dat u deze koninkrijken heeft voorzien van zulke goede hulp voor hun bewaring als de heilige inquisitie die deze met uw genade bewaart en laat bloeien in glorie en vrede en met rust voor hun kerk.

De vrouwelijke auteur van deze geschiedenis is moeder zuster Cathalina del Spiritu Sancto, die als non met professie van de heilige Clara van de reformatie van paus Urbanus in het klooster van Hoogstraten leefde, een stad in Brabant.¹⁶² Zij werd daar zeer vervolgd omdat ze de dochter was van een Spaanse edelman geheten Don Luis Carrillo, gouverneur van dat graafschap.¹⁶³ Haar vervolgers en vijanden waren niet alleen de ketteren vanwege de algemene haat die ze hebben tegen alle religieuzen, maar ook een Spaanse edelman, kapitein van drie compagnieën ruiters die zich ten tijde van de hertog van Alva tegen de koning van Spanje had gekeerd en gemene zaak had gemaakt met de rebellen en nu de prins van Oranje volgde. Deze Don Luis Carrillo, de vader van deze non, had orders van de hertog van Alva om hem gevangen te nemen, maar toen de verrader hier achter kwam besloot hij zich te wreken op diens dochter, die non was in het voornoemde klooster. Hij beloofde een grote beloning aan een ieder die haar zou vinden. Zonder enige scrupules legde hij een eed af dat het niet was om haar kwaad te doen,

¹⁵⁵ Verwijzing naar de episode waar Jezus zijn discipelen voorspelt dat zij hem allemaal in de steek zouden laten, waarop Petrus vurig betuigt dat hij dat nooit zou doen, Mt. 26: 20-35.

¹⁵⁶ Blijf wakker en bid dat jullie in de beproeving niet bezwijken, Mt. 26: 41.

¹⁵⁷ Bede uit het Onze Vader: Geef ons vandaag het nodige brood, Lc. 11: 3.

¹⁵⁸ Vrij naar Augustinus, *Sermo de oratione dominica*, sermo 57, §7 in: *Sermones in Matthaeum*, [Corpus Christianorum, Series Latina XLI Aa], Turnhout 2008, 183-184.

¹⁵⁹ Dit is een verwijzing naar de uitzetting van de Moriscos in 1609.

¹⁶⁰ Wend u tot mij, ontferm u over mij, want ik ben hulpeloos, ik ben alleen, Ps. 25: 16 (in de Vulgata Ps. 24).

¹⁶¹ Wend toch Uw gelaat niet van mij af, of ik ben als dood en begraven, Ps. 143: 7 (in de Vulgata Ps. 142).

¹⁶² Zie voor de verschillende clarissenregels de bijdrage van Joke Spaans in deze bundel, p. 91-93.

¹⁶³ Zie hiervoor de bijdrage van Raymond Fagel, p. 118-121.

of het klooster, want hoewel hij een vijand van de Spanjaarden was, was hij katholiek. Hij wilde alleen haar vader de voet dwars zetten door wie hij zich vervolgd voelde en ook om zo twee of drie edelen die in handen waren van de doorluchtige prins van Parma los te kunnen krijgen. De geestelijken die begrepen in welk gevaar de moeder verkeerde haalden haar uit het klooster en haar vader vroeg aan Zijne Majesteit om haar naar Spanje te laten komen op koninklijke kosten. Uit waardering voor de diensten van de vader besloot de koning positief en ze werd gehaald op een manier die paste bij haar status, in goed gezelschap. Ze kwam aan in Lissabon waar Zijne Majesteit verbleef en op zijn bevel werd ze toegevoegd aan de Vlaamse moeders die daar al waren en die haar graag bij zich wilden hebben, zoals men zal zien in het laatste hoofdstuk.

BIJDRAGEN

Nonnen op drift

Nederlandse clarissen en de Opstand

JOKE SPAANS

In haar *Relación*, de geschiedenis van Nederlandse nonnen die, op de vlucht voor de opstandige ‘geuzen’, een nieuw thuis vonden in het Portugese Alcântara, vertelt zuster Cathalina del Spiritu Sancto (Catharina van de Heilige Geest) een tweevoudig verhaal van verschrikkingen.¹ Het is allereerst een verslag over de veelbewogen zwerftocht van een groepje nonnen uit Alkmaar – via Haarlem naar Amsterdam, vervolgens naar Antwerpen en Mechelen, en uiteindelijk over Rouaan naar Portugal, waar ze een nieuw klooster kregen om hun contemplatieve levenswijze in te hervatten. Het is ook het verhaal van haar eigen, zo mogelijk nog hachelijker vlucht uit haar klooster in Hoogstraten bij Antwerpen. Zij werd daar niet alleen belaagd door plunderende soldaten en ketterse nieuwe machthebbers, maar bovendien door een gevaarlijke hoge militair in het Staatse leger, een persoonlijk vijand van haar vader die haar wilde ontvoeren om hem een hoog losgeld te kunnen afpersen.² Het lukte haar op wonderbaarlijke wijze om aan al die gevaren te ontkomen. Zij eindigde haar leven als abdis van het nieuwe clarissenklooster in Lissabon waarin ook de Alkmaarse zusters een toevlucht hadden gevonden. De *Relación* van zuster Cathalina biedt daarmee een ongewoon veelzijdig, grensoverschrijdend en rijk perspectief op een chaotische periode waarin Nederlandse kloosterlingen voor grote problemen en ingrijpende keuzes gesteld werden, zo ze niet al acuut bedreigd waren.

Over de lotgevallen van religieuzen tijdens de Opstand is niet bijster veel bekend. Toch ging het om aanzienlijke aantallen mensen – vooral vrouwen. Elke Nederlandse stad van enige betekenis had een aantal monastieke stichtingen, binnen en vlak buiten de stadsmuren. Alkmaar had er vijf, maar de grotere Hollandse steden vaak aanzienlijk meer: Gouda herbergde elf kloosters, Leiden zeventien, en Amsterdam twintig. Vrouwenkloosters maakten overal veruit het grootste deel uit.³ Na de Op-

¹ De tekst wordt besproken in Nieves Baranda, ‘Beyond Political Boundaries. Religion as Nation in Early Modern Spain’, in: Amelia Sanz, Francesca Scott, Suzan van Dijk (red.), *Women telling Nations*, Amsterdam 2014, 63–83; Darcy Donahue, ‘Foundation Narratives’, in: Nieves Baranda and Anne J. Cruz, *The Routledge Research Companion to Early Modern Spanish Women Writers*, Londen 2018, 299–314, aldaar 306–308.

² Zie de bijdrage van Raymond Fagel, p. 118–121.

³ Een goed overzicht biedt de Interactieve kloosterkaart Nederland: <http://geoplaza.vu.nl/cms/maps/235-kloosterkaart>. Deze aantallen genoemd in Bert Roest, ‘De clarissen in de Noordelijke Nederlanden’, in: Hildo van Engen en Gerrit Verhoeven (red.), *Monastiek observantisme en Moderne Devotie in de Noordelijke Nederlanden*, Hilversum 2008, 43–68, aldaar 59.

stand zijn al die kloosters vrij geruisloos verdwenen. Het nieuwe gereformeerde bestuur verklaarde de stichtingen overbodig en onwenselijk, en trok gebouwen en revenuen aan zich. Kloosters buiten de steden werden vaak simpelweg gesloopt en het bouw materiaal gebruikt voor publieke werken. In de steden werden naast de oude parochiekerken vaak ook de kloosterkapellen die ruim genoeg waren voor de gereformeerde eredienst, zoals de op volksprediking ingerichte kerken van de franciscanen, dominicanen en augustijnen, in gebruik gegeven aan de nieuw opgerichte gereformeerde gemeenten. Bruikbare bouwdelen kregen een wereldlijke bestemming – soms in lijn met de oorspronkelijke vrome bestemming in de vorm van gast- en weeshuizen en scholen, maar vaak ook als geschutgieterij, arsenaal, paardenstal of opslagplaats.⁴ In het verslag van Cathalina lezen we hoe het clarissenklooster in Antwerpen werd omgebouwd tot woonhuizen. Wat overbleef werd zonder veel scrupules afgebroken. De grond waarop overtollig geworden kloostergebouwen gestaan hadden werd bouwrijp gemaakt voor woonhuizen en er werden nieuwe straten geroid door de tuinen.⁵ In het geval van Alkmaar werd het klooster meteen in 1572 afgebroken en de stenen gebruikt voor een nieuwe omwalling van de stad die een jaar later al haar diensten moest bewijzen tijdens het beleg. In 2015 zijn er voor het eerst resten van het klooster gevonden door de archeologische dienst van de stad.⁶

Maar wat gebeurde er met de monniken en nonnen, de broeders en de zusters? In het verleden is er misschien wat te gemakkelijk vanuit gegaan dat zij hun opgeheven kloosters verlieten, en ‘in de wereld’ een broodwinning vonden en een gezin stichtten. De oudere kerkgeschiedschrijving beschouwde de katholieke kerk aan het begin van de zestiende eeuw als een vermolmd instituut, waarin vooral het kloosterleven in verval was geraakt. In de eerste helft van de zestiende eeuw vinden we ook uit de Nederlanden inderdaad berichten over kloosterlingen die hun roeping wilden verlaten – en wie naar invloed van kerkhervorming vanuit het lutherse Duitsland op het latere gereformeerde Nederland zocht waren dat even zoveel tekenen aan de wand.⁷ Inmiddels is het beeld van het laatmiddeleeuwse en

4 Over de lotgevallen van kerkelijk bezit W.B.S. Boeles, *De geestelijke goederen in de provincie Groningen*, Groningen 1860; L.J. van Apeldoorn, *De kerkelijke goederen in Friesland*, 2 dln., Leeuwarden 1915; Adriana Johanna Maris, *De reformatie der geestelijke en kerkelijke goederen in Gelderland*, 's-Gravenhage 1939; D.G. Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen onder het canonieke, het gereformeerde en het neutrale recht*, Utrecht 1905; F. van Beeck Calkoen, *Onderzoek naar den Rechtsstoestand der Geestelijke en Kerkelijke Goederen in Holland na de Reformatie*, Amsterdam 1910; zie ook W. van Beuningen, *Het geestelijk kantoor van Delft*, Arnhem 1870.

5 Zie b.v. Fred van Lieburg, *Heilige plaatsen in een Hollandse stad. Duizend jaar religieuze gebouwen op het Eiland van Dordrecht* [Jaarboek Oud-Dordrecht 2011], Dordrecht 2012, 70–113; Joke Spaans, ‘Een herinnerd religieus landschap: vroegmodern Amsterdam’, in: Liesbeth Geevers en Violet Soen (red.), *Sacrale ruimte in de vroegmoderne Nederlanden*, Jaarboek van de Vlaams-Nederlandse Vereniging voor Nieuwe Geschiedenis Nieuwe Tijdingen. Over vroegmoderne geschiedenis 1 (2017) 129–154.

6 Zie voor de ligging van het klooster noot 26 bij de vertaling.

7 Herman Selderhuis (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, Kampen 2006, 227–228; voor weggelopen nonnen: Alastair Duke, *Reformation and Revolt in the Low Countries*, Londen 1990, 9–10, 47–48; Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*, Oxford 1995, 77–78, ook I.H. van Eeghen (ed.), *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz (Gualtherus Jacobi Masius) prior van Stein. Amsterdam 1572–1578 en Montfoort 1578–1579, Groningen 1959, 175–176, 182.*

vroeg-zestiende-eeuwse christendom ingrijpend bijgesteld. In plaats van stilstand en verval zien historici juist alom de wens tot vernieuwing, in de kerk als instituut en in de vroomheid van religieuzen en van ontwikkelde stedelingen. In vrijwel alle oude monastieke ordes werden in de vijftiende eeuw kloosters hervormd en tot een scherpere observantie van hun oorspronkelijke leefregel gebracht. In de zestiende eeuw kwam het enthousiasme voor de kloosterlijke levenswijze in katholieke landen nog sterker naar voren. Naast een blijvende aantrekkingskracht van bestaande kloosters werden daar vele nieuwe orden en congregaties gesticht, vaak actief in apostolaat en missie, onderwijs en zorg.⁸ Dat maakt het onwaarschijnlijk dat religieuzen in de Nederlanden de religie even terloops verlaten hebben als het nieuwe bewind hun gebouwen vernietigde. We weten evenwel vaak niet hoe het kloosterlingen in de opstandige Nederlandse gewesten is vergaan. De clarissen die de hoofdpersonen zijn in de *Relación* van zuster Cathalina bieden de mogelijkheid om die blinde vlek wat nader in te vullen.

Clarissen

De Nederlandse clarissen waren het product van een bloeiende religieuze cultuur. In het midden van de zestiende eeuw waren de Nederlandse provincies, zoals gezegd, dicht bezet met kloosters. Naast de al oudere middeleeuwse abdijen die doorgaans op het platteland te vinden waren, werden in de latere middeleeuwen tal van nieuwe huizen juist in de steden gesticht. Behalve religieus vuur kwam er bij de stichting van een klooster ook veel praktische organisatie kijken, waarbij verschillende partijen het met elkaar eens moesten worden, en vooral: de financiering van de nieuwe stichting rond moesten krijgen. Nonnen die, zoals de Alkmaarse clarissen, moesten vluchten voor oorlogsgeweld en elders een nieuw bestaan wilden opbouwen moesten helemaal van voren af aan beginnen. Een impressie van de geschiedenis van de eerste stichtingen van de clarissen in de Nederlanden, tegen de achtergrond van de opeenvolgende hervormingsbewegingen, geeft een indruk van de problemen waarmee zij zich geconfronteerd zagen.

Vooraf vanaf het laatste kwart van de veertiende eeuw was het kloosterleven enorm populair geworden onder de vrouwelijke bevolking van de sterk verstedelijkte Nederlanden. Liever dan aan te kloppen bij de bestaande kloosters begonnen vrome vrouwen informele gemeenschappen, zoals die van de Zusters van het Gemene Leven, een schepping van de in de IJsselsteden en het Rijnland ontstane beweging die bekend staat als de Moderne Devotie. In kleine groepjes betrokken zij gewone woonhuizen waarin ze een gezamenlijke religieuze levenswijze aannamen. Kuisheid, eenvoud en gebed stonden centraal. Zij werkten voor de kost, en brachten hun verdiensten in ten behoeve van de gemeenschap. Zij waren dus niet geheel van

8 Voor een algemene indruk R. Po-chia Hsia, *The World of Catholic Renewal 1540-1770*, Cambridge 1998.

de wereld afgesloten, maar hun levenswijze was intensiever dan die van de vrouwen in de al bestaande begijnhoven.⁹

Van kerkelijke zijde was er weerstand tegen vrouwen die wel ‘religieus’ leefden, maar zonder geloften, kloosterslot en een kerkelijk erkende orderegel. Van hun kant lijken veel van deze devote vrouwengemeenschappen de striktere discipline en de daaraan verbonden erkenning ook verwelkomd te hebben. In hoog tempo namen zij bestaande leefregels aan en ‘verkloosterden’ zij. Het overgrote deel nam een klassieke zogeheten ‘derde orderegel’ aan, die van Augustinus of, vaker nog, die van Franciscus. Daarmee werden de zusters tertiariissen: kloosterlingen die wel bindende geloften aflegden, maar niet volledig van de wereld waren afgescheiden achter het kloosterslot. Tertiariissen werkten voor de kost, in beroepen die hun kloosterideaal en de daaraan verbonden liturgische verplichtingen niet te veel in de weg zaten: onderwijs, ziekenzorg en bovenal textielarbeid. Ze baden ook voor de kost: stedelingen schonken de religieuzen aalmoezen omdat zij heil verwachtten van de missen die in de kloosters, vaak op bestelling, werden opgedragen en van hun biddende aanwezigheid in het algemeen. Dat leverde vaak spanningen op met de lokale economie, die niet onbeperkt aalmoezen kon verschaffen en waarbinnen het werk van de kloosterlingen, vanwege allerlei belastingvoordelen die zij als religieuzen genoten, als oneerlijke concurrentie werd gezien.

Omdat de afhankelijkheid van liefdadigheid en van werk toch enig grenscontact noodzakelijk maakte konden niet alle nonnen een volledig contemplatief leven leiden. Dat was alleen weggelegd voor de zogeheten ‘koornonnen’, zij die gehouden waren de volledige liturgische cyclus van de getijden te bidden – acht liturgische diensten, verspreid over het hele etmaal. Daarnaast telde elk klooster een aantal zogeheten ‘dienstzusters’ die verantwoordelijk waren voor de praktische kant van het kloosterhuishouden, en voor de af en toe toch nodige contacten met de buitenwereld. Zij waren wel gebonden aan de kloostergeloften, en daarmee volwaardige leden van de gemeenschap, maar waren vrijgesteld van de volledige liturgische taken van de koorzusters. Daarnaast konden in een klooster ook zogeheten ‘donaten’ intreden of worden opgenomen. Zij legden geen geloften af, maar verbonden zich via een contract aan het klooster. Donaten waren waarschijnlijk in veel gevallen vrouwen voor wie het klooster allereerst een beschutte woonomgeving vormde.¹⁰

Overigens lieten de meeste vrouwenkloosters het in de praktijk niet volledig op de liefdadigheid van de gelovigen aankomen. Het was vrij gebruikelijk dat meisjes die als tertiariis intraden een substantiële gift of ‘bruidsschat’ meebrachten waarvan het klooster ten eeuwigden dage het vruchtgebruik zou genieten. Het klooster mocht dat niet eisen: dat gold als simonie, het kopen van geestelijke voorrechten, en dat was onder de kerkelijke wetgeving verboden. Een kloostergemeenschap kon

⁹ Historici spreken in dit verband wel van een ‘tweede religieuze vrouwenbeweging’ in de veertiende eeuw, na die van de twaalfde eeuw waaruit de begijnen waren voortgekomen. Een goed overzicht in Madelon van Luijk, *Bruiden van Christus. De tweede religieuze vrouwenbeweging in Leiden en Zwolle 1380-1580*, Zutphen 2004.

¹⁰ Van Luijk, *Bruiden van Christus*, 17-56.

ook onbemiddelde meisjes met een sterke roeping opnemen. Maar het heeft er alle schijn van dat deze giften nodig waren om de nonnen een redelijk bestaan te garanderen. Ook in de tertiariissenkloosters lijken veel nonnen uit adellijke en patricische, of toch tenminste gegoede, families afkomstig geweest te zijn. Doorgaans waren de dienstzusters van eenvoudiger afkomst, en bestond hun 'bruidsschat' allereerst uit hun werkkraft.¹¹

Om economische redenen probeerden stadsbesturen het aantal tertiariissenkloosters en de aantallen kloosterlingen binnen de perken te houden. Dat lukte doorgaans maar matig, omdat de religieuze vrouwenbeweging anderzijds ook veel steun had onder de stedelijke elite en de gewone bevolking.¹² Zo bleek er in de tweede helft van de vijftiende eeuw, onder invloed van de eerder genoemde observantiebeweging, toch ruimte in die al ruimschoots van kloosters voorziene steden voor een nieuw kloostertype, dat van het besloten clarissenklooster. Het contemplatieve kloosterleven, achter een kloosterslot, volledig onthecht van de wereld om zich geheel te kunnen wijden aan de dienst aan God genoot een hoog aanzien. Vorsten en hoge edelen ontleenden prestige aan het stichten en begunstigen van dergelijke kloosters. Patricische en welgestelde burgerfamilies in de steden konden eer inleggen met een dochter die er non werd. Het leven was er zwaar, gestructureerd rond het getijdengebed en onder een streng regime van vasten en versterving, maar voor religieuzen woog dit op tegen de hoge status van de contemplatieve non. Het was bij de clarissen niet ongebruikelijk dat novicen een klooster kozen ver van de woonplaats van hun familie, om de banden met 'de wereld' nog vollediger te verbreken. Slechts een minderheid van de vele Nederlandse tertiariissenhuizen kon zich echter omvormen tot een besloten klooster. Bij het begin van de Opstand in de Nederlanden telden de Noordelijke Nederlanden ruim 130 huizen van tertiariissen, maar slechts tien clarissenkloosters.¹³

Hoe contemplatiever de levenswijze, hoe meer er geregeld moest worden rond het levensonderhoud van de religieuzen. Ook contemplatieve kloosterlingen dienden enig handwerk te verrichten, om geestelijk en lichamelijk gezond te blijven, maar daarmee zichzelf bedruipen was praktisch onmogelijk. Franciscanen en hun vrouwelijke tak, de clarissen, streefden, in de voetstappen van St. Franciscus en St. Clara, een leven in 'heilige armoede' na. Daaronder viel niet alleen persoonlijke bezitsloosheid: zij wezen ook bezit op naam van hun klooster af. Parochies en abdijen bezaten in die tijd een complex aan onroerend goed, geschonken door vorsten en rijke begunstigers, en regelmatig aangevuld met de 'bruidsschatten' van nieuw intredende monniken en nonnen. Zij financierden het onderhoud van hun geestelijken en gebouwen en de kosten van de eredienst uit de pachten, huren en renten daarvan. Liefdadige stichtingen financierden zo eveneens hun doelstellingen. Franciscanen

¹¹ Van Luijk, *Bruiden van Christus*, 76-80.

¹² Bas de Melker, 'Burgers en devotie 1340-1520', in: Marijke Carasso Kok (red.), *Geschiedenis van Amsterdam*, 5 dln. Amsterdam 2004-2007, 1: Een stad uit het niets, 251-311, spec. 271-292.

¹³ Roest, 'De clarissen', 58.

wezen ook deze vorm van bezit principieel af en leefden van aalmoezen. Dat leverde problemen op voor de clarissen, omdat bedelen buiten het klooster voor vrouwen ongewenst was. In het ideale geval leefden clarissen van kleine vrijwillige giften die de gelovigen hun dagelijks schonken opdat zijzelf zich volledig konden wijden aan de dienst aan God in gebed en meditatie. Voorwaarde voor de door hen gekozen levenswijze was echter een klooster om in te wonen.

Voor de stichting van een besloten clarissenklooster was toestemming nodig van de paus en medewerking van de plaatselijke stedelijke overheid. Beide stelden eisen aan de levensvatbaarheid van de nieuw te vormen instelling. Kerkelijke goedkeuring werd alleen verleend wanneer solide garanties aanwezig waren, niet alleen dat de nieuwe gemeenschap stipt zou leven volgens de regel, maar ook dat haar materiële behoeften duurzaam gedekt waren. Doorgaans schonken plaatselijke weldoeners het gebouw, maar de nonnen moesten er ook van op aan kunnen dat de aalmoezen van de plaatselijke bevolking rijkelijk genoeg zouden zijn voor hun bescheiden persoonlijke behoeften en een passende aankleding van de liturgie. Mogelijk werden de plaatselijke begunstigers, die zich ingezet hadden voor de stichting van het klooster, de zogeheten 'geestelijke vaders' en 'moeders', ook geacht garant te staan voor substantiële bijdragen mocht het klooster in moeilijkheden komen. Stedelijke magistraten hadden ook een stem in het kapittel: de morele verplichting van liefdadigheid jegens religieuzen mocht geen al te zware belasting gaan vormen voor de burgerij. Om deze delicate onderhandelingen te vergemakkelijken stelden kerkelijke en politieke overheden ook hier doorgaans een limiet aan het aantal nonnen dat in het nieuwe klooster mocht gaan wonen. Pas wanneer alle neuzen dezelfde kant op stonden, kon een klooster plechtig worden geopend en de nonnen met feestelijk ceremonieel worden ingesloten achter het kloosterslot. De omwonende stadsbevolking kon vanaf dat moment haar aalmoezen schenken in het vertrouwen dat het gebed van de nonnen de gemeenschap ten goede zou komen. Dat gebeurde via een draaiend kastje dat het onmogelijk maakte dat gevers en ontvangers elkaar zouden zien, het tourniquet.

De eerste clarissenkloosters waren al betrekkelijk kort na de dood van St. Clara (†1253) ontstaan, eerst in Italië, maar al heel snel ook in de Nederlanden. Brugge was de eerste stad waar zich clarissen vestigden, maar al snel volgden andere Vlaamse en Brabantse steden. Precieze stichtingsdata zijn voor die vroege periode niet meer na te gaan.¹⁴ De vroege geschiedenis van de clarissenorde is chaotisch, maar moet hier in korte trekken toch geschetst worden, omdat daaruit de verscheidenheid in gebruiken in de verschillende streken van Europa, waarmee ook de hoofdpersonen van zuster Cathalina's *Relación* op hun vlucht naar het zuiden te maken kregen, opgehelderd kan worden. Aanvankelijk was er een aanzienlijke verscheidenheid in leefwijzen in clarissenkloosters. Paus Urbanus IV (r. 1261-1264) probeerde daar eenheid

¹⁴ Voor een overzicht over de ontstaansgeschiedenis van alle Nederlandse clarissenkloosters zie Heribert R. Roggen, *De Clarissenorde in de Nederlanden*, St.-Truiden 1995; hier en daar gecorrigeerd in Roest, 'De clarissen'.

in te brengen door in 1263 een uniforme regel voor te schrijven, die echter niet erg aansloot bij het armoede-ideaal zoals St. Franciscus en St. Clara dat ruim een eeuw eerder verwoord en voorgeleefd hadden. Onder de regel van Urbanus diende een clarissenklooster land te bezitten voor een stevige financiële basis en hoefden ook individuele nonnen niet af te zien van aards bezit. Dat betekent bepaald niet dat alle kloosters van zogeheten ‘rijke claren’ uit die tijd broeiesten van decadentie waren. Maar onder vorstelijke patronage konden zo op verschillende plaatsen ‘koninklijke’ clarissenkloosters ontstaan, begunstigd door het vorstenhuis. Zulke koninklijke kloosters waren ook te vinden in Madrid en Lissabon. Leden van de vorstelijke familie traden er als nonnen in en adellijke weduwen trokken zich er terug uit het hofleven om zich in hun laatste levensjaren aan de religie te wijden zonder al te veel concessies te hoeven doen aan hun adellijke levensstijl.¹⁵

De striktere naleving van de franciscaanse armoede, zoals die in de meeste kloosters in de Nederlanden, maar ook in grote delen van Frankrijk, bij het begin van de Opstand gebruikelijk was, zou pas vanaf de latere veertiende eeuw ingang vinden. Ook de invoering van die striktere observantie was geen uniforme ontwikkeling. Kerkpolitieke verhoudingen tijdens het Westers Schisma in de kerk (1378-1417), opkomende vrees voor ketterse en zelfs demonische invloeden onder vrouwelijke mystici en devote vrouwen die leefden zonder kloosterregel, en economisch-demografische omstandigheden zoals de groei van de steden vormden even zovele aanleidingen voor uiteenlopende kloosterlijke hervormingsbewegingen. Met steun van de Bourgondische hertogen gaf de van geboorte Brugse Nicolette Boëillet (1381-1447), die bekendheid zou verwerven als St. Coletta, vorm aan de naar haar vernoemde colettijnse hervorming van zowel clarissen als franciscanen.¹⁶

In de Noord-Nederlandse gewesten en het Rijnland leverde de Moderne Devotie de inspiratie voor een striktere observantie – en voor de omvorming van enkele van de zeer vele tertiarijshuizen tot besloten clarissenkloosters. Telkens wanneer een huis toestemming kreeg een besloten clarissenklooster te worden, werden uit een al bestaand besloten klooster twee of drie nonnen daarheen afgevaardigd om de zusters te leiden bij het invoeren van de observante levenswijze. Een van deze nonnen uit het ‘moederklooster’ werd abdis van het ‘dochterklooster’. Zo kwamen de clarissenkloosters van Wamel (bij Tiel, 1461) Veere (1478), Delft (1483), Gouda (1490), Boxtel (1512), en Amsterdam (1513) tot stand. Daarnaast ontstonden op enkele plaatsen ook kloosters die direct al de eerste regel van St. Clara volgden, zo in Haarlem (1471), Brielle (1483), en Alkmaar (1509).¹⁷ Toen de Opstand losbarstte waren die stichtin-

¹⁵ Voor dergelijke koninklijke kloosters in Frankrijk, Spanje, Italië, op de Balkan en in Scandinavië zie Bert Roest, *Order and Disorder. The Foundation and Reform*, Leiden 2013, 73, 151-153. Zie de bijdrage van Raymond Fagel, p. 121-124.

¹⁶ Joan Mueller, ‘Colette of Corbie and the “Privilege of Poverty”’, in: Joan Mueller en Nancy Bradley Warren, *A Companion to Colette of Corbie* [Brill’s Companions to the Christian Tradition, vol. 66], Leiden 2016, 101-129.

¹⁷ Specifiek over de omvorming van tertiarijshuizen naar clarissen in de Nederlanden: Roest, *Order and Disorder*, 176-225.

gen dus nog betrekkelijk jong. Hoewel een nauwere aansluiting op de oorspronkelijke idealen van de ordestichters breed gedragen werd, bleef ook de pauselijk goedgekeurde levenswijze van de 'rijke claren' bestaan. De 'clarissenorde' was dus nooit eenvormig, maar omvatte 'families' van stichtingen die leefden volgens verschillende interpretaties van het clarissenbestaan. Deze diversificatie zou zich in latere eeuwen nog verder doorzetten.

Opstand

Dit bloeiende kloosterleven verdween vrijwel geheel tijdens de Nederlandse Opstand, een gewelddadige burgeroorlog waarin met name katholieke geestelijken en religieuzen het zwaar te verduren kregen. In de Nederlandse gewesten kwamen vooral protestantse onderdanen in opstand tegen koning Filips II van Spanje, hun wettige landsheer, vanwege zijn onpopulaire bestuur en strenge kettervervolgning. De adel die deze gewesten traditioneel bestuurde zag zich bovendien achtergesteld bij de bureaucraten die het bestuursapparaat bemanden. In 1566 had een deel van de adel een sturende rol gespeeld in de Beeldenstorm, een aaneenschakeling van verwoestingen van kerken en kloosters, vanuit Vlaanderen tot in Groningen, een uitdaging aan de koning en een teken dat sommige Nederlanders letterlijk bereid waren heilige huisjes omver te halen om hun standpunten gehoord te krijgen. De opstandige beweging werd hardhandig onderdrukt door geregelde Spaanse troepen onder leiding van de ervaren Spaanse commandant en bestuurder Fernando Álvarez de Toledo, hertog van Alva. Onder zijn bewind werden de aanstichters en uitvoerders van de Beeldenstorm veroordeeld tot doodstraffen, verbanningen en executies (vaak bij verstek), en bovendien de ketterijplakkaten met hernieuwde kracht uitgevoerd.

De opstandige edelen lieten dat niet over hun kant gaan. Zij namen legerbenden in dienst, voornamelijk bestaande uit huursoldaten, om de koning te dwingen hun een grotere rol in het landsbestuur te gunnen, en meer rekening te houden met de gebruiken en verworven privileges van de steden en gewesten in de Nederlanden. Aan het hoofd van de opstandelingen stond Willem van Nassau, prins van Oranje, een hoog edelman van Duitse geboorte. Hij was luthers opgevoed en had als hofeling aan het hof van keizer Karel V in Brussel als katholiek geleefd. De invasies onder zijn leiding leidden tot de heffing van impopulaire belastingen, die de verhoudingen nog verder op scherp stelden. Toen in 1572, na een aantal militaire nederlagen, de Opstand in de noordelijke gewesten haar eerste successen behaalde, was Oranje nominaal hoofd van ongeregelde legertjes van 'geuzen', die voor een aanzienlijk deel bestonden uit calvinisten die een paar jaar eerder gevlucht waren voor de komst van Alva en in de tussentijd als balling in de naburige buitenland hadden geleefd.¹⁸

¹⁸ De meest recente inzichten over de Opstand in Anton van der Lem, *De Opstand in de Nederlanden 1568-1648. De Tachtigjarige Oorlog in woord en beeld*, Nijmegen 2014 en op <https://dutchrevolt.leiden.edu>. Henk van Nierop heeft de oudere, vaak vrij afstandelijke geschiedschrijving over de Opstand getransformeerd door aandacht op te

Geuzentroepen namen stad na stad in ‘voor de Prins’, en dwongen voor hun calvinistische geloofsgenoten het recht af hun godsdienst in de aldus ‘bevrijde’ steden openbaar te mogen belijden. Ook in Vlaanderen en Brabant sloten steden zich bij de Opstand aan. Oranje stuurde aan op een vorm van ‘religievrede’, waaronder voor katholieken en protestanten vrije uitoefening van hun religie gegarandeerd zou zijn. In Holland en Zeeland werd echter al in 1573 de katholieke eredienst helemaal verboden. De komst van de geuzen ging vaak gepaard met nieuwe beeldbrekerijen en plunderingen van kerken en kloosters. Geestelijken waren vogelvrij. Sommige geuzenleiders waren echte papenvreters, die uit opgekropte woede en frustratie over het straffe bewind van Alva, maar ook met kennelijk genoeg, geestelijken vernederden, martelden en vermoordden. Vooral de kloosters van franciscanen lijken voorwerp van volkswoede en vernielzucht te zijn geweest. Franciscanen hadden als volkspredikers hun stem verheven tegen de ketterij. Zij zouden ook een grote rol gespeeld hebben in de vervolging van ketters en werden, meer dan andere orden, verdacht van steun aan het koninklijk gezag, en van het verbergen van verraders en spionnen.¹⁹ Berucht werd de legeraanvoerder Willem van der Marck, heer van Lumey, die een reeks van geestelijken van het leven beroofde, met als bekendste slachtoffers de negentien geestelijken die hij op 19 juni 1572 in Gorcum liet ophangen in een turfschuur. Maar hij was bepaald niet de enige. Overal waar het gezag van koningsgezinde besturen moest wijken voor dat van de opstandelingen waren priesters, monniken en nonnen doelwit van plunderende en brandschattende soldaten. Vooral pastoors en kosteren, kanunniken en kloosteroversten waren opgejaagd wild, omdat zij het beheer hadden gevoerd over de kerkelijke goederen die een aanzienlijke waarde vertegenwoordigden.²⁰

Geuzensoldaten waren erop gebrand kerkelijk bezit in handen te krijgen – voor de zaak van de Opstand of voor eigen gebruik. Oorlog is duur en de betaling van de opstandige troepen was ongeregeld en gebrekkig. Plundering van katholieke instellingen loste hun financiële problemen snel en grondig op. Kerken en kloosters bezaten immers eigendomsbewijzen van onroerend goed waaruit jaarlijkse inkomsten getrokken konden worden, kostbare objecten voor de liturgie, en vaak ook een voorraad contant geld en mondvoorraad, alles ten dienste van een cultus en religieuze levenswijze die zij als protestanten als afgoderij beschouwden. Zuster Cathalina beschrijft herhaaldelijk en beeldend hoe het de overvallers van kerken en kloosters allereerst te doen was om geld en om goederen die snel te gelde gemaakt konden wor-

eisen voor de gevolgen voor de bevolking in *Het Verraad van het Noorderkwartier. Oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand*, Amsterdam 1999. Zie ook Luc Panhuysen en René van Stipriaan, *Ooggetuigen van de Tachtigjarige Oorlog. Van de eerste ruzie tot het laatste kanonschot*, Amsterdam 2018.

¹⁹ Zie bijvoorbeeld *Informatie by den Schout van Delft genomen ... anno 1567, raeckende de Beelde-stormery aldaer des jaers te voeren*, Delft 1677 (Kn 11558a), waarin deze verdenkingen worden genoemd als verklaring voor het geweld tegen de franciscanen en clarissen.

²⁰ Voor geweld jegens kloosterlingen in de jaren 1572-1573: H.A. Enno van Gelder, *Revolutionnaire Reformatie. De vestiging van de Gereformeerde Kerk in de Nederlandse gewesten, gedurende de eerste jaren van de Opstand tegen Filips II, 1575-1585*, Amsterdam 1943, 17-33; Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt*, Harmondsworth 1979, 126-168.

den. Wie hinderlijk tussenbeide kwam kreeg klappen. Kosteren en kloosteroversten die zij er – vaak terecht – van verdachten dat zij wisten waar kerkelijke rijkdommen verstopt waren, werden net zolang mishandeld tot zij hun geheimen prijsgaven – of bezweken.²¹

De Statenvergaderingen en de prins van Oranje zagen de noodzaak de bestaande politieke en kerkelijke structuren te behouden om daarop hun nieuwe bewind te kunnen grondvesten. De top van het nieuwe gereformeerde bewind was daarom niet uit op vernietiging van de kerkelijke infrastructuur, in tegendeel. Het confisqueerde kerkelijke fondsen en kloosterbezittingen, en bestemde de inkomsten daaruit in principe voor het onderhoud van de gereformeerde kerk, voor onderwijs en armenzorg, en voor de ‘goede zaak’: de oorlogvoering tegen Filips II. Het betaalde ook de leden van opgeheven kloostergemeenschappen een pensioen uit – levenslang, of totdat zij trouwden en een burgerlijk bestaan opbouwden. Die laatste optie werd kloosterlingen nadrukkelijk voorgehouden, maar lang niet allen gingen daarop in. Zo konden velen een semi-religieuze levenswijze voortzetten. Sommigen namen welbewust afstand van het contemplatieve leven en kozen voor een religieus leven ‘in de wereld’, al dan niet gezamenlijk in begijnhoven en vergaderingen van zogeheten kloppen.²² Sommige contemplatieven konden hun bestaan goeddeels voortzetten in een deel van hun voormalig klooster, kregen vervangende woonruimte, of trokken in bij familie. Het waren echter sterfhuizen, want zij mochten geen novicen meer aannemen. Van een kloosterslot was geen sprake meer, en met het verlies van de kloosterkapellen werden de dagelijkse kerkelijke vieringen en het voorgeschreven getijdengebed vrijwel onmogelijk. Voorwaarde voor het ontvangen van een pensioen was ook, dat zij het nieuwe bewind zouden erkennen.²³ Maar in de chaotische jaren 1572-1573 was er nog niet overal een soepel functionerend civiel bestuur dat de overdracht van de eigendommen van kerken en kloosters in geregelde banen kon leiden. De aanvoerders van de geuzenbendes waren krijgsheren, die andere belangen en interesses hadden dan het opbouwen van een onafhankelijke calvinistische Republiek.

Op de vlucht

Veel kloosterlingen wachtten de komst van de geuzensoldaten niet af. Ook in de besloten vrouwenkloosters drongen berichten van het dreigende gevaar door. Het

²¹ Voor voorbeelden van Noord-Nederlandse katholieke geestelijken die om deze reden werden omgebracht, Van Eeghen, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz*, 47, n. 2 (Jasper Arnoldi); Joke Spaans, *De Levens der Maechden. Het verhaal van een religieuze vrouwengemeenschap in de zeventiende eeuw*, Hilversum 2012, 108 (Justus de Kartaizer).

²² Dit pensioen werd beschouwd als hun rechtmatige erfenis: zij hadden hun ‘bruidsschat’ ingebracht bij intrede. Zo bijvoorbeeld het plakkaat van 2 maart 1575, Nicolaas Wiltens en Paulus Scheltens, *Kerkelyk Plakaat-Boek, Behelzende de Plakaaten, Ordonnantien, ende Resolutien over de Kerkelyke Zaken*, 5 delen, Den Haag 1722-1807, I, 213-215. Voor de kloppen zie Spaans, *De Levens der Maechden*.

²³ Zie hiervoor de inleiding in Van Eeghen, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz*, xvii-xxi.

Alkmaarse clarissenklooster stond net buiten de stadspoort. Toen de stad op 21 juni 1572 door geuzenvendels onder leiding van Diederik Sonoy werd opgeëist en ingenomen, werden de zusters gewaarschuwd door medeburgers die hun ook hulp boden om te vluchten. De Alkmaarse clarissen vertrokken bij nacht en ontij gezamenlijk op karren naar Haarlem, dat op het punt stond 'geus' te worden, en waar ze dus niet konden blijven. Snel werden ze doorgestuurd naar het op dat moment nog koningsgetrouwe en katholieke Amsterdam. Sonoy had een reputatie die nauwelijks voor die van Lumey onderdeed. Zijn mannen hadden op de dag dat ze de stad bezetten vijf Alkmaarse franciscanen gevangen genomen en hen voor de keus gesteld calvinist te worden of te sterven. Korte tijd later werden ze gedood. Een zesde, die aanvankelijk ontkomen was, werd later alsnog gevangen en in de buurt van Ransdorp opgehangen. Ze zijn de geschiedenis ingegaan als de martelaren van Alkmaar. Ook zuster Cathalina vermeldt hun martelaarschap.²⁴ Wat zij niet vermeldt is dat niet alle Alkmaarse clarissen de stad verlieten. We weten niet hoeveel nonnen het klooster oorspronkelijk telde. Een deel dook echter onder bij familie en vrienden en accepteerde een pensioen uit hun kloostergoederen. In 1600 leefden er nog drie in de stad. Hun klooster werd afgebroken om plaats te maken voor in alle haast opgeworpen nieuwe verdedigingswerken.²⁵

De nonnen die vluchtten vonden aanvankelijk een goed heenkomen in Amsterdam dat tot 1578 een koningsgezinde en katholieke enclave zou blijven in het door opstandelingen veroverde gebied. Zij waren daar niet de enigen. Het dagboek van Wouter Jacobsz. Maes, prior van een klooster van reguliere kanunniken in Gouda, en zelf ook een vluchteling in Amsterdam, geeft de indruk van de grote ontreddering onder de kloosterlingen in het land en van de chaotische toestand in de stad. Hijzelf verbleef er eerst als logé bij een medepriester van zijn orde, en later als biechtvader van een Amsterdams tertiariissenklooster, tot aan de Alteratie van 1578. Gedurende die tijd noteerde hij het dagelijks nieuws, de geruchten over de situatie in het land, en zijn eigen observaties in zijn toevluchtsoord. Zo lichtte een nicht, zelf kloosterlinge, die kort na hem eveneens naar Amsterdam kwam, hem in over de situatie in Gouda: bij kloosters en katholieke families waren soldaten ingekwartierd, de mensen moesten zware schattingen betalen, niemand was zijn eigendom zeker, en de katholieke eredienst was opgeschort.²⁶ In april 1573, een jaar na de inname van Den Briel, was naar zijn indruk de katholieke religie zo goed als verwoest in heel Holland en Zeeland. Amsterdam vormde met Weesp een katholiek eiland in een zee van ketterij, en evenzo stond het met Middelburg en Goes in Zeeland.

²⁴ De Alkmaarse franciscanen behoorden al snel tot de canon van katholieke martelaars, zie b.v. Petrus Opmeer, *Historia martyrum Batavicum, sive defectionis a fide maiorum Hollandiae initia*, (1e druk 1625), 2e druk, Keulen, 1684, 15-17.

²⁵ Diederik Aten, Jan Drewes, Joop Kila en Harry de Raad (red.), *Geschiedenis van Alkmaar*, Zwolle 2007, 129; Cunibert Sloots, 'De Clarissen in Nederland,' *Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden* (= BGPMN) 15 (1954) 325-346, aldaar 332-333.

²⁶ Van Eeghen, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz*, 10-12.

Overal waren geestelijken op drift. Het vrouwenklooster van zijn orde in Zierikzee was verstrooid, de deken naar Leuven, de zusters ieder haars weegs. Van een reeks Hollandse steden en dorpen waren de pastoors gevlucht naar Utrecht, dat ook nog katholiek was. Amsterdam werd overstroomd door vluchtelingen. Pastoors en kloosteroversten uit het Noorderkwartier, uit Leiden, Haarlem en Gouda, en monniken uit kloosters uit de wijde omtrek, maar ook uit het onbeschermd buiten de stadswal gelegen kartuizerklooster hadden zich, evenals Maes zelf, in de stad in veiligheid gebracht. Maes kon zo dertien kloosters, van mannen en vrouwen, noemen die geheel verwoest waren, waaronder dat van de clarissen van Alkmaar.²⁷ Mannelijke kloosterlingen waren inmiddels grotendeels weggestuurd. Ze waren berooid aangekomen, en er waren grenzen aan de hoeveelheid mensen die de stad kon voeden. Monniken werden geacht wel elders onderdak te kunnen vinden. De kwetsbaarder nonnen mochten in Amsterdam blijven – het waren er zoveel dat hij ze niet allemaal kende. Ze zochten allereerst onderdak bij de Amsterdamse huizen van de orde waartoe ze behoorden. Zo kwamen uit Hoorn zusters van de derde orde van St. Franciscus naar het Agnietenklooster. Allemaal vertelden ze schrikbarende verhalen over smaad, handastelijkheden en geweld, tot zelfs verkrachtingen door de geuzensoldaten.²⁸

De clarissen van Alkmaar, die een hoofdrol spelen in het relaas van hun Brabantse medezuster Cathalina, noemt broeder Wouter Jacobsz niet. Hij was pas eind augustus 1572 aangekomen in Amsterdam. De Alkmaarse zusters waren al in juni 1572, toen 28 vrouw sterk, ontvangen achter het kloosterslot van de clarissen aan de Heiligeweg. Zeven Haarlemse clarissen kwamen daar ook naartoe, maar vertrokken in de zomer van 1573 weer naar hun eigen klooster, nadat op 12 juli de stad voor de Spaanse belegeraars gevallen was, en het katholicisme er werd hersteld. In augustus namen dertien Goudse clarissen hun plaats in, die in kleine groepjes hun eigen klooster ontvlucht waren. Zij konden in Amsterdam hun kloosterlijke roeping in het kloosterslot voortzetten. Twaalf anderen waren naar Utrecht gevlucht, maar bezweken daar een voor een aan de geleden ontberingen.²⁹ Ook de Alkmaarse abdis en acht zusters overleden in Amsterdam. In de kloosters heerste armoede. In de gaandeweg steeds nauwer omsingelde stad was de liefdadigheid van de stadsbevolking niet voldoende om de eigen en de gevluchte religieuzen te kunnen onderhouden. Het Amsterdamse klooster werd gesubsidieerd door de Amsterdamse vroedschap en de Spaanse landvoogd.³⁰ Toen Amsterdam zich in 1578 gedwongen aansloot bij de opstand vertrokken de negentien overlevende Alkmaarse clarissen naar Antwerpen.

Zoals in Alkmaar namen ook in andere clarissenkloosters de abdissen de leiding en beslisten hoe zij hun gemeenschappen in veiligheid konden brengen. Voor kloosters in Zuid-Holland en Zeeland waren Antwerpen, Mechelen en Brussel in Brabant

²⁷ Van Eeghen, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz*, 223–225.

²⁸ Van Eeghen, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz*, 204–205.

²⁹ Van Eeghen, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz*, 286–288, 293–294, 296, 320, 322–323, 235–236.

³⁰ Roest, 'Clarissen in de Noordelijke Nederlanden', 64.

en Keulen en Kleef in het Rijnland populaire bestemmingen. Bij voorkeur vluchtten de nonnen naar huizen van hun orde, en waarschijnlijk ook naar steden waar ze familie of vrienden hadden. Van de clarissen van Veere arriveerden er 24, inclusief de abdis, in juli 1572 in Antwerpen. Vaker reisden ze in kleine groepjes, zo onopvallend mogelijk, langs verschillende routes, en vaak ook met verschillende bestemmingen. Zo ontkwamen ze aan de aandacht van spotzieke, roofzuchtige en handtastelijke soldaten. Voordat vluchtelingen in een ander klooster konden worden opgenomen was echter opnieuw toestemming nodig van kerkelijke en wereldlijke autoriteiten. Vier Delftse clarissen die in Antwerpen arriveerden werden bij aankomst in de stad op last van de heer van Champagny, Frédéric Perrenot, de gouverneur van de stad, stevig aan de tand gevoeld over de redenen waarom zij hun klooster verlaten hadden.³¹ Volgens de kloosterregels mocht dat alleen bij uiterste noodzaak en met toestemming van de eigen overste. Uiteraard gebruikte de gouverneur hen ook als informanten, en liet hij hen vertellen over de situatie in Holland. De Delftse zusters waren jonge vrouwen die allen uit Brabant afkomstig waren, uit Antwerpen, Leuven en Mechelen. Zij vertelden dat zij van de prins van Oranje wel in hun klooster hadden mogen blijven, maar zonder de katholieke eredienst, zonder regel en zonder slot, waarop zij besloten hadden het klooster en de stad te verlaten. De abdis had hen in groepjes van drie of vier naar verschillende kloosters in Brabant gestuurd. Ze reisden met wereldse kleding over hun habijten. De abdis had hen voorzien van een paspoort en een betrouwbare mannelijke begeleider die vervoer had geregeld op schuiten en wagens, zo onopvallend mogelijk. Waarschijnlijk was hij ook voorzien geweest van een flinke zak met geld om militaire wachtposten, waarvan ze er verschillende passeerden, te kunnen omkopen. Zij waren zo zonder al te veel moeilijkheden via Rotterdam, Dordrecht, Oudenbosch en Breda naar Antwerpen gekomen.

Ook de steden in Brabant en Vlaanderen waren echter niet veilig. Oranje had ook hier een religievrede ingesteld, maar naarmate de Opstand zich ontwikkelde tot een alles ontwrichtende burgeroorlog had hij vaak niet het nodige overwicht om die te kunnen handhaven. De calvinistische invloed was vanaf het begin van de troebelen in het zuiden van de Nederlanden het sterkst geweest. Hier hadden aanhangers van de nieuwe leer, gesteund vanuit Frankrijk en Genève, zich het eerst openlijk gemanifesteerd: rond 1560 eerst in *chanteries*, waarbij groepen calvinisten onder de bescherming van het nachtelijk duister de verboden psalmen zongen, later in de openlijke hagenpreken en de beeldenstorm die vanuit het zuiden ook naar de noordelijke gewesten waren overgeslagen.³² Toch kregen de opstandelingen na de val van Den Briel in april 1572 in het noorden als eerste voet aan de grond. De hoge adel in Vlaanderen en Brabant en de centrale regeringsorganen in Brussel handhaafden

³¹ Een verslag van dit verhoor is gepubliceerd in J. van Vloten, 'De beeldenstorm te Delft, in april 1573', *Studiën en bijdragen op 't gebied der historische theologie* 3 (1876) 185-189. Champagny was de broer van kardinaal Granvelle, die zelf niet in de Nederlanden was.

³² Charlie R. Steen, *A Chronicle of Conflict: Tournai, 1559-1567*, Utrecht 1985, 23-38; J. Scheerder, *De Beeldenstorm*, Bussum 1974.

vooral nog het koninklijk bestuur. Dat bestuur wankelde in 1575, toen onbetaalde muitende soldaten Brabant onveilig maakten en Brussel bedreigden. In 1576 plunderden Spaanse troepen de stad Antwerpen. Aan het eind van datzelfde jaar sloten de Nederlandse gewesten zich aaneen in de Pacificatie van Gent, met als doel de buitenlandse troepen uit het land te verdrijven. De fictie van trouw aan koning Filips II hielden zij vooralsnog in stand en zij erkenden de nieuwe landvoogd Don Juan van Oostenrijk. Toen deze echter in 1577 onverhoeds Namen overrompelde was hun geduld op.

In de steden Brussel, Gent, Antwerpen en Brugge grepen gewapende lokale elites de macht. In alle steden werden door Oranje religievredes afgekondigd die de calvinisten ruimte toebedeelden voor hun erediensten. Doorgaans werden aanvaankelijk de gewijde parochiekerken aan de katholieken gelaten en moesten zij het doen met gildehallen en schoolgebouwen, maar daarmee stelden zij zich niet lang tevreden. Met steun van geuzentropen en lokale schutterijen versterkten zij hun positie meer en meer. Koningsgezinde magistraten werden weggezuiverd, en de opstandige elementen riepen uiteindelijk calvinistische stadsrepublieken uit waarin alleen hun godsdienst recht van bestaan had. Hierbij herhaalden zich de beeldbrekerijen en de verwoesting van kloosters die vanaf 1572 door de noordelijke provincies geraasd waren.³³

Zuster Cathalina beschrijft deze periode, beginnend bij het vertrek van Don Juan uit Brussel 'naar Namen' als een machtsgreep van de onbetrouwbare prins van Oranje, die wel deed alsof hij handelde uit naam van de koning en de katholieken allerlei beloften deed, maar zich in zijn handelen deed kennen als een rebel en een ketter. Ze geeft weinig aandacht aan de politieke verwickelingen, maar gaat vooral in op het leed en onrecht dat katholieke, meer specifiek: franciscaanse geestelijken en religieuzen werd aangedaan, in Brussel, maar ook op een reeks van andere plaatsen. In de eerdere hoofdstukken van haar *Relación* had ze dat ook voor de noordelijke gewesten gedaan. Opvallend genoeg noemt zij daarbij alleen vrome mannen, predikers, kloosterlingen en kosteren, die hun verzet tegen dit alles met de dood moesten bekopen en zo martelaren voor het geloof werden. Voor deze verhalen baseerde zij zich waarschijnlijk op Latijnse collecties van franciscaanse martelaarsgeschiedenissen die circuleerden binnen de orde en die ook in Portugal tot haar beschikking stonden.

Tegen deze achtergrond van martelaarschap, schetst zij dan vervolgens de lotgevallen van de negentien Alkmaarse clarissen die in 1578 Amsterdam verlieten onder leiding van hun vicares. Zij arriveerden in Antwerpen toen daar de religievrede heerste. Hoewel hun tocht door opstandig gebied voerde, lijken ze weinig hinder ondervonden te hebben. Het betalen van smeergeld zal daartoe hebben bijgedragen. Het Antwerpse klooster van hun orde kon hen echter niet allemaal herbergen. Tien nonnen reisden, na een emotioneel afscheid van hun zusters, door naar Mechelen, dat zelfs nog geheel katholiek was. Tot 1580 ging alles goed, maar in de zomer

33 Judith Pollmann, *Catholic Identity and the Revolt of the Netherlands, 1520-1635*, Oxford 2011, 105-124.

van dat jaar werd Mechelen getroffen door de Engelse Furie. Verraad van binnenuit bracht de stad in handen van Engelse calvinistische troepen die er een bloedbad aanrichtten. Ook het Mechelse clarissenklooster werd niet gespaard. Het klooster telde op dat moment ongeveer 50 nonnen, waaronder vluchtelingen uit een reeks van Hollandse steden.³⁴

De gevolgen van de Furie voor de Mechelse clarissen worden in het relaas van zuster Cathalina enigszins chaotisch beschreven, en waarschijnlijk stemt dat volledig overeen met de werkelijke situatie van het moment. Het klooster werd door de geuzen opengebroken en het kloosterleven er onmogelijk gemaakt. Er werd geplunderd en de nonnen werden lastiggevallen. Wie wilde vertrekken mocht gaan, maar niet zonder daarvoor losgeld betaald te hebben. Omdat clarissen nu eenmaal geen bezit hadden, bedelde de abdis geld bij elkaar bij welgestelde burgers die het klooster welgezinnd waren. Een groot aantal bereikte op de een of andere manier Antwerpen, maar vermoedelijk zijn niet alle nonnen daarheen vertrokken. Zieken en bejaarden moesten achterblijven, en mogelijk hebben ook zusters, al dan niet met goedkeuring van de abdis, elders onderdak gevonden. Het Antwerpse clarissenklooster ontving de verdrevenen met vreugde, maar waarschijnlijk toch ook met enige bekommernis, want de situatie in de Scheldestad was inmiddels ook onzeker. De nonnen van het Mechelse klooster werden al snel doorgestuurd. Zij reisden door naar Keulen (waar ze niet welkom waren) en vervolgens naar Luik. In 1585 konden ze vandaar terugkeren en het Mechelse klooster weer opbouwen.³⁵

In de zomer van 1581 werd in Antwerpen, in de nasleep van de overgang van Groningen en stadhouder Rennenberg naar de zijde van de koning, de katholieke religie 'bij provisie' geschorst. Misvieringen werden verboden, en alle vormen van katholieke religiositeit zoveel mogelijk uit het publieke leven verbannen. Alleen dopen, trouwen, ziekenbezoek en het begraven van de doden in gewijde aarde bleef toegestaan, mits 'sonder ceremonien'.³⁶ Ook het kloosterleven, of wat daar nog van over was, werd onmogelijk gemaakt. De franciscanen hadden al veel eerder in mei 1578 de stad moeten verlaten, evenals de jezuïeten. Bijna een jaar later hadden de inwoners van de vrouwenkloosters te horen gekregen dat een leven volgens hun kloosterregel en achter het kloosterslot in tegenspraak was met de godsdienstvrijheid die onder de religievrede aan alle inwoners was gegarandeerd. Hun kloosters moesten 'open staan', en mochten geen novicen meer aannemen. De nonnen behielden levenslang hun levensonderhoud uit de goederen van hun klooster, maar kregen nadrukkelijk de optie met behoud van hun inkomsten uit te treden.³⁷ In 1581 trok een commissie van het nu geheel calvinistische stadsbestuur de besloten vrouwen-

³⁴ Pieter Bor, *Oorspronck, begin ende vervolgh der Nederlantsche Oorlogen*, 5 dln., Leiden en Amsterdam 1621-1634, II, boek 14, fol. 192-193r; Hilde Debacker, *Het Arme Clarenklooster te Mechelen*, 3 dln., Licentiaatsverhandeling Theologische Faculteit Leuven 1977, I, 14-15.

³⁵ Debacker, *Het Arme Clarenklooster*, 21-26.

³⁶ Bor, *Oorspronck, begin ende vervolgh der Nederlantsche Oorlogen*, II, boek 16, fol. 35r.

³⁷ Floris Prims, *De groote cultuurstrijd*, I, *De religievrede 1578-1581*, Antwerpen 1943, 53-54; 215-224.

kloosters langs, om hun goederen te inventariseren, nonnen te bewegen te trouwen of in ieder geval buiten het klooster te gaan wonen wanneer ze daartoe de gelegenheid hadden. De kloostergebouwen werden voor de stad in beslag genomen, maar nonnen die nergens anders terecht konden mochten een deel ervan blijven gebruiken mits ze zich schikten onder de regels van het calvinistisch bestuur. De abdis van de clarissen vroeg drie dagen bedenktijd. Het grootste deel van de clarissen besloot af te reizen naar hun moederklooster in Trier, anderen naar Keulen, Koblenz, en St. Omaars, maar nonnen die te oud of te ziek waren om die reis te maken bleven in een deel van het gebouw achter.³⁸

Op dat moment waren de 'vreemde' kloosterlingen die in Antwerpen hun toevlucht hadden gezocht al uit het klooster gezet, omdat de bevolking al die noodlijdende religieuzen niet kon onderhouden.³⁹ Zuster Cathalina beschrijft hoe zij verdeeld werden over de huizen van welgestelde Antwerpse families onder de hoede van vrome dames. Opnieuw raakten de clarissen elkaar kwijt en moesten op de een of andere manier een veiliger heenkomen zien te vinden. Een ongenoemde Engelse heer bood aan de Engelse biechtvader die al die tijd in het klooster had gewoond, een ziekelijke Engelse non,⁴⁰ en twee Alkmaarse clarissen uit het Antwerpse klooster mee te nemen naar Rouaan. Het lijkt een verkenningsmissie geweest te zijn, die niet de gewenste uitkomst had. De Franse clarissen volgden de regel van St. Colette en de Nederlandse vluchtelingen zouden dus hun eigen leefregels moesten opgeven of zich aanpassen. Terwijl zij daarover nog in onderhandeling waren arriveerden er nog zes Alkmaarse clarissen, die via Duinkerke op weg waren geweest naar St. Omaars. Ter plekke werd besloten dat ze onder bescherming van hun Engelse begeleiders gezamenlijk verder zouden reizen naar Spanje.

Zuster Clara de los Angeles (van de Engelen), mogelijk afkomstig uit het klooster van Alkmaar en waarschijnlijk Antwerpse van geboorte, werd gekozen als vicares van het reisgezelschap. Via verschillende stopplaatsen in Spanje bereikten ze in het najaar van 1581 uiteindelijk Lissabon. In 1586 betrokken zij het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit in Alcântara dat hun nieuwe tehuis zou worden. Clara de los Angeles werd daar de eerste abdis. Zuster Cathalina noemt in haar *Relación* alleen de kloosternamen van de nonnen die daar uiteindelijk hun intrek konden nemen in hun nieuwe klooster. Het waren er aanvankelijk tien, en later kwamen er nog eens dertien, elf geprofeste nonnen en twee novicen die in Antwerpen waren ingetreden. Onder hen waren, volgens zuster Cathalina, ook een Haarlemse en een Amsterdamse. Ze kwamen dus niet allemaal uit het klooster van Alkmaar. Ze waren wel allemaal 'flamengas', en zullen vergelijkbare ervaringen achter de rug hebben gehad, waardoor de gemeenschap zich waarschijnlijk wel kon identificeren met het

³⁸ Stephanus Schoutens, *Geschiedenis van het voormalig klooster der Arme Clarissen te Antwerpen*, Antwerpen 1900, 117. Onder hen waren Cecilia en Barbara Herlemans, clarissen van Alkmaar; Floris Prims, *De groote cultuurstrijd*, II, *De christelijke republiek 1581-1585*, Antwerpen 1943, 21-28, 47.

³⁹ Roggen, *De clarissenorde in de Nederlanden*, 124.

⁴⁰ Zie voor een mogelijke identificatie noot 98 bij de vertaling van de *Relación*.

verhaal van de vlucht uit Alkmaar, in het heetste jaar van de Opstand 1572. In werkelijkheid werden de oorspronkelijke kloostergemeenschappen in de loop van deze chaotische jaren vergaand uit elkaar gescheurd. Ook in andere kloosters van de orde zijn Alkmaarse nonnen terechtgekomen, twee in Bergen (Henegouwen), en ook een onbekend aantal in Keulen.⁴¹

Een nieuw klooster

Vluchtende nonnen waren geen typisch Nederlands verschijnsel. In het klooster van Mechelen bevonden zich, in de periode waarin de Alkmaarse vluchtelingen daar aankwamen, nog enkele nonnen die al tientallen jaren voor de Nederlandse Opstand uit Denemarken waren gevlucht, toen daar de Reformatie werd ingevoerd. De clarissen van Genève waren in 1535, toen de calvinisten hun het kloosterbestaan onmogelijk maakten, gevlucht naar Annecy⁴² en in de jaren na de ontbinding van de kloosters onder Hendrik VIII van Engeland in 1534 nam een groot aantal kloosterlingen over het Kanaal de wijk naar de Nederlanden. Sommigen keerden terug onder de regering van de katholieke Mary Tudor, maar moesten opnieuw vertrekken na de troonsbestijging van Elizabeth I. En niet alleen de overgang van katholieke gebieden naar een vorm van protestantisme leidde tot het gedwongen vertrek van religieuzen: in Oost-Europa vluchtten kloosterlingen ook voor de oprukkende islamitische Ottomanen.⁴³

Gevluchte nonnen beschouwden hun vlucht in eerste instantie altijd als tijdelijk. Bij intrede hadden ze moeten beloven hun leven lang te blijven in het klooster waarin ze waren ingetreden, tenzij hun oversten het anders beschikten. Kloostergemeenschappen hadden in ruil voor giften vaak de verplichting op zich genomen te bidden voor de zielen van hun weldoeners. Datzelfde deden ze uiteraard voor overleden leden van de eigen gemeenschap die bij het klooster begraven waren. Dat alles bond hen aan de fysieke locatie van hun klooster.⁴⁴ Toen Brabant en Vlaanderen in 1585 door de hertog van Parma voor de koning werden heroverd en de calvinistische stadsrepublicken krachtadig gerekatholiseerd werden, keerden dan ook vele gevluchte kloosterlingen terug. Zij kregen doorgaans hun oteigende en deels ver-

41 Bergen: Diederik Aten e.a. (red.), *Geschiedenis van Alkmaar*, Zwolle 2007, 129; Sloots, 'De Clarissen in Nederland,' 333; Keulen: Roggen, *De clarissenorde in de Nederlanden*, 207; Willibrord Lampen, 'De Clarissen van Alkmaar en Vere (sic) in het noodjaar en daarna', *BGPMN* 4 (1952-1953) 329-341, aldaar 339.

42 Ook een Geneefse claris schreef een verslag van de vernietiging van het kloosterleven en de vlucht van haar gemeenschap. Dit verscheen in druk als *Le Levain du Calvinisme, ou commencement de l'heresie de Genève*, Chambéry 1611. Moderne uitgaven: Helmut Feld (red.), *Jeanne de Jussie. Petite chronique*. Einleitung, Edition, Kommentar, Mainz 1996; Carrie F. Claus (vert. en red.), *The Short Chronicle. A Poor Clare's Account of the Reformation in Geneva*, Chicago 2006. Met dank aan Christine Kooi die ons op deze bron wees.

43 Over migrerende clarissen: Roest, *Order and Disorder*, 347-356. Zie ook afb. 8, p. 136.

44 Ryan Sayre Patricio, 'The Spiritual Significance of Property and Place in Monastic Resistance to the Reformation', *German History* 35 (2017) 187-205.

woeste kloosters terug en zetten zich aan de herbouw en herinrichting ervan, vaak in een fraaiere, barokke stijl. Cathalina beschrijft in haar verslag hoe dit proces bij het clarissenklooster in Antwerpen verliep.

Voor kloosterlingen uit gebieden die protestants zouden worden en blijven was terugkeer geen optie. Van Engelse gevluchte nonnen weten we dat desondanks de hoop op terugkeer hardnekkig was. Mede met het oog op herstel van hun eigen kloosters bleven zij bij voorkeur bij elkaar en handhaafden ze in den vreemde hun 'nationale' identiteit. Aanvankelijk vonden de vluchtelingen her en der een onderkomen in bestaande kloosters, zoals ook hun zusters uit Holland en Zeeland, maar vanaf het einde van de zestiende eeuw stichtten dochters van aanzienlijke Engelse katholieke families op het vasteland eigen, Engelse vrouwenkloosters. Abdisen werden benoemd vanwege de goede contacten waarmee ze de vitaliteit van het klooster konden dienen en bij het aannemen van novicen werd economisch en sociaal kapitaal nadrukkelijk meegewogen. Zij werden bediend door Engelse priesters. Ondanks mogelijke taalproblemen werd af en toe een uitzondering gemaakt voor lokale postulanten die het klooster goede diensten konden verlenen, zelfs als toekomstige abdis. Alleen zo waren deze nieuwe stichtingen mogelijk. Zij vereisten immers een aanzienlijk startkapitaal en solide patronagenetwerken die het voortbestaan van het nieuwe klooster duurzaam konden garanderen.⁴⁵

Samen met de ook in de katholieke Zuidelijke Nederlanden gestichte Engelse priesterseminaries richtten deze kloosterlingen zich op missie en rekatholisering van hun vaderland. De nonnen in de besloten kloosters baden hier vurig voor, maar steunden de katholieke zaak ook op andere, meer praktische, en soms ook op het eerste gezicht erg onkloosterlijke manieren. Zij dreven soms scholen voor meisjes die in het katholieke geloof werden opgevoed, met het oog op het stichten van een katholiek gezin in Engeland of intrede in een klooster op het vasteland. Maar vanwege hun goede contacten met de dissidente katholieke elite in het vaderland groeiden sommige kloosters ook uit tot vaste knooppunten in een netwerk van politieke correspondentie en intrige, waarin gevluchte priesters, dissidente katholieken in Engeland zelf, spionnen van katholieke mogendheden en Engelse katholieke kooplieden en intellectuelen die zich niet onder protestants bewind wilden schikken en op het vasteland een nieuw bestaan opbouwden elkaar vonden. De Engelse overheid hield deze kloosters dan ook nauwlettend in de gaten, omdat zij een gevaar vormden voor het protestantse bewind. Meisjes en vrouwen die het Kanaal wilden oversteken

⁴⁵ Er is veel onderzoek gedaan naar Engelse gevluchte nonnen, zij het vooral naar de vanaf 1609 op het Continent gestichte Engelse kloosters: Peter Guilday, *The English Catholic Refugees on the Continent 1558-1795*, Londen 1914. Recenter: Claire Walker, *Gender and Politics in Early Modern Europe. English Convents in France and the Low Countries*, Basingstoke 2003; Caroline Bowden en James E. Kelly, *The English Convents in Exile, 1600-1800. Communities, Culture and Identity*, Farnham 2013; zie ook het inventarisatieproject *Who were the Nuns* (<https://wtn.history.qmul.ac.uk/search/howto.html>). Een bijzondere rol heeft daarbij het birgittinessenklooster Syon, dat na omzwervingen door de Nederlanden, Frankrijk en Portugal in Engeland is teruggekeerd en nog steeds bestaat, E.A. Jones en Alexandra Walsham (eds.), *Syon Abbey and Its Books. Reading, Writing and Religion, c. 1400-1700*, Woodbridge 2010.

voor scholing, familiebezoek of intrede werden regelmatig onderschept.⁴⁶

Over die Engelse nonnen weten we betrekkelijk veel. Over de lotgevallen van Noord-Nederlandse nonnen die de gereformeerd geworden Republiek ontvlucht waren zijn we minder goed ingelicht. Vrouwenkloosters zijn voor de vroegmoderne tijd bovendien minder uitgebreid bestudeerd dan mannenkloosters.⁴⁷ Van de Noord-Nederlandse kloosters zijn de archieven vaak grotendeels verdwenen. We kennen meestal zelfs geen namen van de nonnen. Zij die alle verschikkingen overleefden raakten uiteindelijk grotendeels verspreid over kloosters buiten de Republiek. Een aantal van hen was waarschijnlijk ook geboortig van elders, zoals al bleek bij de Delftse clarissen die in 1573 in Antwerpen asiel zochten. Zoals een aantal kloosterlingen in het noorden een pensioen aanvaardde en hun religieuze leven zo goed en zo kwaad als het kon alleen of in kleinere groepjes voortzette, gesteund door hun lokale netwerk van familie en vrienden, zo konden uit de Republiek gevluchte nonnen met relaties in Brabant of Vlaanderen ook daar terugvallen op steun en patronage. Anders dan de Engelse nonnen hoefden zij geen taalbarrière te overwinnen als zij terecht konden in kloosters van hun orde.⁴⁸

Toch slaagden een paar groepen erin om met een aantal nonnen bij elkaar te blijven en elders de kern van een nieuw, eigen klooster te vormen. Een groep uit Den Briel arriveerde in 1580 onder leiding van haar abdis in Keulen, en zou uiteindelijk in 1616 een nieuw klooster in Aken stichten.⁴⁹ Een groep van zeventien Veerse clarissen stichtte een nieuw klooster in St. Omaars, dankzij de voorspraak van een hoge ambtenaar uit het koninklijk bestuur bij de koning en de bisschop.⁵⁰ Twintig van de oorspronkelijk zestig clarissen uit Delft betrokken in 1586 een leegstaand klooster van tertianen in Bergen (Henegouwen) dankzij de steun van enkele adellijke families. Twee clarissen uit Alkmaar traden daar eveneens in. Koning Filips II steunde het klooster met aanzienlijke giften waarna het snel groeide, al weten we niet waar de aanwas precies vandaan kwam. Mogelijk uit de Republiek, want nog jaren later hadden de nonnen er problemen de Franssprekende biechtvader goed te verstaan.⁵¹ Nieuwe clarissenkloosters in Roermond (1614), Oldenzaal (1619) en Keulen, gesticht

⁴⁶ Walker, *Gender and Politics*.

⁴⁷ Zie de wat zorgelijke bespreking van de rol van vrouwen, vergeleken bij die van de bloei van de mannenkloosters in Hsia, *The World of Catholic Renewal*, 138-151.

⁴⁸ Paul Arblaster, 'The Southern Netherlands connection: networks of support and patronage', in: Benjamin Kaplan e.a. (red.), *Catholic communities in Protestant states. Britain and the Netherlands c. 1570-1720*, Manchester 2009, 123-138, aldaar 130-131.

⁴⁹ Sloots, 'De Clarissen in Nederland', 330-331; Schoutens, *Geschiedenis van het voormalig klooster der Arme Clarissen te Antwerpen*, 75-76.

⁵⁰ Lampen, 'De Clarissen van Alkmaar en Vere', 335-339; Cunibert Sloots, 'De clarissen te Veere,' BGP MN 11 (1959) 106-114, aldaar 113; Roggen, *De clarissenorde in de Nederlanden*, 75-81, 133-137.

⁵¹ Dalmatius van Heel, 'De Clarissen van Delft', *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem* (= BBH) 51 (1934) 373-412, aldaar 332-399; A. van Lommel, 'Aalmoezen aan de uitgeweken Clarissen van Delft', BBH 10 (1882) 292-294'. Over de status van de familie Van Pamele die het voortouw nam bij de stichting van dit klooster Geert H. Janssen, *The Dutch Revolt and Catholic Exile in Reformation Europe*, Cambridge 2014, 70, 140-141. Van de twee Alkmaarse clarissen in Bergen zijn de wereldlijke namen overgeleverd: Magdaleine en Dorotheë Herbert.

door Nederlandse priesters, zullen ook onderdak geboden hebben aan vrouwen die in de Republiek hun kloosterroeping niet langer konden volgen.⁵² Niet toevallig waren dit allemaal steden waarin ook katholieke ballingen uit de Republiek zich gevestigd hadden.

Of ook in deze kloosters complotten gesmeed werden om het gereformeerde bewind in de Republiek omver te werpen weten we niet. De nonnen onderhielden wel contact met geloofsgenoten in de Republiek. Abdis Cornelia van Dieven correspondeerde in de jaren rond 1600 vanuit Bergen (Henegouwen) met apostolisch vicaris Sasbout Vosmeer,⁵³ en de nonnen van het nieuwe klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit stonden in briefcontact met hun Nederlandse familie en vrienden, waaronder ook leden waren van de kloppenvergadering In de Hoek in Haarlem.⁵⁴ Net als de Engelse overheid was het Staatse bewind wantrouwig tegenover katholieke onderdanen die al te veel contact zochten met geloofsgenoten over de grens. Zo was het verboden om kinderen onderwijs te laten volgen in gebieden die onder het gezag van de Spaanse kroon stonden, en ook om geld of erfenissen ten goede te laten komen aan geestelijken, kerken of kloosters in het buitenland.⁵⁵ Mogelijk zag men ook in de Republiek de kloosters dus als een voedingsbodem voor staatsgevaarlijke activiteiten, of op zijn minst voor de hoop op terugkeer en herstel van het katholicisme onder uitgeweken onderdanen die het nieuwe bewind hun loyaliteit weigerden.

Het klooster dat de Alkmaarse groep in Lissabon wist te verkrijgen past dus in een patroon, en vormt bovendien een aanwijzing dat deze clarissen tijdens hun vlucht over uitstekende connecties beschikten. Dat vermoeden wordt ondersteund door gegevens uit het relaas van zuster Cathalina. Een van de Alkmaarse nonnen had een zus in Amsterdam, een 'adellijke vrouwe', getrouwd met 'een van de heren van de stad', die in het Amsterdamse clarissenklooster van alles voor hen kon regelen. Zuster Clara de los Angeles kwam waarschijnlijk uit een goede Antwerpse familie. Zuster Cathalina beschrijft met kennelijk genoegen hoe zij een Antwerpse dame, vrouw van één van de calvinistische magistraatsleden, die de nonnen wilde overtuigen om uit te treden nu het nieuwe bewind hun daartoe de vrijheid schonk, scherp van replek diende – omdat ze elkaar van kindsbeen af kenden en vroeger kameraden geweest waren. Zij hadden bovendien weinig moeite zich aan te sluiten bij Engelse katholieke netwerken van priesters en kooplieden die, als een 'underground railroad' avant la lettre, religieuzen hielpen uit de Nederlandse steden verder naar het zuiden te vluchten. Met hun hulp bereikten zij Rouaan en uiteindelijk Spanje, en verwierpen zij daar ook de steun van de koning en zijn Habsburgse vrouwelijke verwanten.

Die steun alleen was waarschijnlijk niet voldoende om het klooster levensvat-

⁵² Sloots, 'De Clarissen in Nederland', 339–340; Janssen, *The Dutch Revolt and Catholic Exile*, 69.

⁵³ Van Heel, 'De Clarissen van Delft', 395–397.

⁵⁴ Spaans, *De Levens der Maechden*, 63. Zie ook de bijdrage van Raymond Fagel, p. 161–162.

⁵⁵ Carolina Lenarduzzi, *Katholiek in de Republiek. Subcultuur en tegencultuur in Nederland, 1570–1750* (proefschrift Leiden, 2018), 76–77; Genji Yasuhira, *Civic Agency in the Public Sphere. Catholics' Survival Tactics in Utrecht, 1620s–1670s* (proefschrift Tilburg, 2019), 130–132.

baar te maken. Het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit was voor zijn voortbestaan afhankelijk van nieuwe aanwas, die vooral zou komen van de Nederlandse 'natie' in Portugal, de ter plaatse gevestigde kolonie van kooplieden die de handel tussen de Nederlanden en het Iberisch schiereiland bedreven. Voor het cultiveren van patronage voor het klooster onder de van oorsprong Nederlandse gemeenschap in Lissabon en de Spaanse overheid was de overkomst van zuster Cathalina uit haar klooster in Hoogstraten naar Alcântara waarschijnlijk zeer gewenst. Haar afkomst als natuurlijke dochter van een Spaanse edelman gaf haar toegang tot potentiële rijke weldoeners. Haar kennis van zowel Spaans als Nederlands bezorgde de kloostergemeenschap niet alleen een tolk tussen de nonnen en hun nieuwe Spaanse biechtvader, maar ook toegang tot de lokale bestuurselite en de inmiddels eveneens tweetalige Nederlandse kolonie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij na de dood van Clara de los Angeles, ondanks haar jeugd, de tweede abdis van het klooster zou worden.⁵⁶

Een geschiedenis van martelaarschap en trouw

In haar *Relación* benadrukt Cathalina echter niet de kwaliteiten die haar voor die functie zo geschikt maakten, maar haar achtergrond als vluchteling voor politiek en religieus geweld. Zij schreef haar verhaal in 1627, naar eigen zeggen op verzoek van vrome adellijke dames, 35 jaar na haar intrede in de gemeenschap die toen nog gevestigd was in het klooster Nossa Senhora da Glória in Lissabon. Zij was in 1627 de laatste overlevende van de generatie die uit de Nederlanden gevlucht was. Haar eigen ervaringen stelde ze te boek na die van de Alkmaarse clarissen en ze liet er nog een korte anekdote op volgen over een non die ver voor haar tijd in haar klooster in Hoogstraten had geleefd. Dat maakt haar boekje enigszins complex, en de vraag is dan natuurlijk voor welk doel ze dit schreef.

Het kan lonen te kijken naar de geschiedschrijving van kloostergemeenschappen in vergelijkbare omstandigheden. Een groep Engelse birgittinessen zou met enige vertraging de Alkmaarse nonnen volgen naar Lissabon, waar zij eveneens een klooster betrokken dat hun geschonken was door Filips II. Hun wegen hadden elkaar al eerder gekruist in de Zuidelijke Nederlanden en Noord-Frankrijk. De birgittinessen waren net als de clarissen Antwerpen in 1580 ontvlucht en hadden zich gevestigd in Rouaan. Zij kregen daar niet zoals de clarissen te maken met een klooster van hun orde waar ze niet welkom waren omdat zij een andere interpretatie van hun orderegelden volgden. Ze waren er gebleven tot 1594, toen de vers-bekeerde Hugenotenleider Hendrik IV koning van Frankrijk werd. Toen reisden ook zij verder door naar het onverdacht katholieke Iberisch schiereiland. Meteen na aankomst in Lissabon pu-

⁵⁶ Zie de bijdragen van Raymond Fagel en João Simões, p. 111-117 en 164.

bliceerden zij een verslag van hun ervaringen op hun tocht door Frankrijk.⁵⁷ Het was in het Spaans vertaald door een Engelse priester verbonden aan het jezuïetencollege van Valladolid, en ongetwijfeld bedoeld om patronage te winnen voor hun klooster.

In de periode 1616-1622 schreven zij opnieuw hun geschiedenis, nu vanaf de stichting van hun klooster Syon in Engeland, onder beschermheerschap van een Engelse voorvader van de nu over Spanje en Portugal regerende koning Filips III. Ze maakten er een mooi gebonden en uitvoerig van ingekleurde illustraties voorzien handgeschreven boekwerkje van. Het verscheen niet in druk. Het was bedoeld als geschenk, eerst aan Filips III bij de gelegenheid van een bezoek aan Portugal, later aan de infanta María Anna, op het moment dat er plannen waren voor een huwelijk tussen haar en de Engelse kroonprins Karel. De Engelse birgittinessen verwachtten steun van deze vorstelijke personen. Het vooruitzicht op een Spaanse koningin op de Engelse troon wekte zelfs de hoop om onder haar bescherming terug te mogen keren naar Engeland, en op termijn misschien zelfs op de terugkeer van het hele land tot het katholieke geloof. De voornemens om hun geschenk aan te bieden zijn echter niet doorgegaan en het manuscript bleef in het klooster van de birgittinessen. De illustraties tonen hun vluchtverhaal als in een stripverhaal. De teksten bij het verhaal zijn bijbelteksten, waarin de nonnen hun eigen ervaringen spiegelden aan die van bijbelse personen. Bovendien tonen zij er nadrukkelijk hun dankbaarheid aan hun hoge gastheren en -vrouwen.⁵⁸

Het is mogelijk dat de *Relación* van zuster Cathalina uit 1627 een reactie is op dat boekje en op de eerdere *Relación* van de birgittinessen uit 1594. Ook de clarissen hadden reden tot dankbaarheid, maar bovenal hadden zij op dat moment geld nodig, veel geld, voor de grondige herbouw van hun klooster die op dat moment in volle gang was. Het klooster kreeg daarbij een volledig nieuw aanzien, maar de geschiedenis van de stichting werd nog in eerbiedige herinnering gehouden. Zo werden de stoffelijke resten van 'stichtsters', de inmiddels overleden oorspronkelijke vluchtelingen, zorgvuldig opgegraven en afzonderlijk bewaard, om in de nieuwe kerk herbegraven te worden.⁵⁹ Uit naam van deze stichtsters doet zuster Cathalina op het einde van haar *Relación* een beroep op de nonnen die na hen waren gekomen en nu het klooster bevolkten, om trouw te blijven aan de gehoorzaamheid en onthechting zoals de oudere generatie die uit de Lage Landen had meegebracht. Ze vertelt daarvoor het wonderverhaal van een vrome non die rond 1490 uit Trier gestuurd was om het klooster in Hoogstraten te stichten, waar zuster Cathalina zelf gewoond had, en die daar de eerste abdis was geweest. Na haar dood had deze non geen rust kunnen

57 *Relación que embiaron las religiosas del Monasterio de Sion de Inglaterra, que estevan en Roan de Francia, al padre Roberto Personio de la Compañía de Jesús, de su salida de aquella ciudad, y llegada a Lisboa de Portugal. Traduzido de inglés en castellano por Carlos Dractan, sacerdote inglés del Colegio de Valladolid. En la qual se descubre mucho el estado en que están las cosas de Francia, después de admitido Vandoma por Rey, Madrid 1594.* Zie ook Ann M. Hutchison, 'Syon Abbey Preserved: Some Historians of Syon', in: Jones en Walsham, *Syon Abbey and Its Books*, 228-251.

58 Elizabeth Perry, 'Petitioning for Patronage: An Illuminated Tale of Exile from Syon Abbey, Lisbon', in: Bowden en Kelly, *The English Convents*, 159-174.

59 Zie de bijdrage van João Simões.

vinden en rondgespookt tussen haar medezusters, niet eens omdat ze het gebod van gehoorzaamheid overtreden had, maar omdat ze bedroefd was geweest dat haar een verlangen ontzegd werd en een medezuster vervolgens, ongevraagd, voor haar de regel had omzeild. De nauwgezette beleving van onthechting en gehoorzaamheid van de clarissen uit het verleden werd de latere generatie zo voorgehouden als een vast fundament voor kloosterlijke deugd, die de gevluchte clarissen uit hun vaderland hadden meegebracht. Die vroomheid hadden de vorstelijke begunstigers van het klooster onderkend, en moest nu ook een breed publiek aanzetten het klooster financieel te steunen.

De geschiedenis die zuster Cathalina opschreef benadrukt bovendien uitdrukkelijk dat deze stichtsters martelaressen waren geweest, die door hun volharding in hun contemplatieve levenswijze ondanks alle aanslagen van de gewelddadige geuzen getuigenis hadden afgelegd van hun geloof. Het genre van de martyrologie was natuurlijk welbekend uit de vroege kerk. In de zestiende eeuw verschenen er martelaarsboeken binnen de verschillende protestantse stromingen. Katholieke martelaarsverhalen waarin de slachtoffers van geuzenterreur werden herdacht en gevierd waren er ook, maar de uitgave van verzamelingen van dergelijke verhalen was later en gefragmenteerder dan bij de protestanten. De geschiedenissen van de martelaren van Alkmaar, van Gorcum en van Roermond werden al snel na hun dood gepubliceerd in open brieven en pamfletten. Zij zouden de ruggengraat gaan vormen voor een nieuwe canon van Nederlandse katholieke martelaars.⁶⁰ We vinden deze 'canonieke' katholieke martelaren van de Opstand ook bij zuster Cathalina, de overbekende naast minder prominente. Deze martelaarsgeschiedenissen betroffen echter vrijwel zonder uitzondering mannelijke religieuzen. Als priesters hadden zij tot op zekere hoogte een 'publiek' profiel: onder hen waren geleerden en predikers van naam. Zij vonden hun martelaarschap, soms samen met hun meer contemplatieve broeders, bij de plundering van hun kerken en kloosters.

Hoewel ook burgers slachtoffer waren van plunderende en brandschattende soldaten, vormden juist de lotgevallen van geestelijken stof voor martelaarsgeschiedenissen, omdat zij bij uitstek de katholieke religie vertegenwoordigden. Zij werden slachtoffer van geweld wanneer zij kerkelijke bezittingen uit de handen van de geuzensoldaten probeerden te houden. Naast hun belustheid op buit, vierden de geuzen ook hun afkeer van de religieuze levenswijze van de kloosterlingen bot op hun slachtoffers. Ze dwongen hen bij voorbeeld liturgische handelingen te verrichten waarmee zij dan publiekelijk de draak staken. Regelmatig komt in de martelaarsverhalen naar voren hoe de geuzen de mannelijke religieuzen bij leven of na hun dood ontmanden als onderdeel van het wrede spel dat zij met hen speelden, en hoe zij

⁶⁰ De bekendste compilaties over Nederlandse martelaars zijn R.V. (= Richard Verstegan), *Theatrum Crudelitatum haereticorum nostri temporis*, Antwerpen 1587 (in 1588 vertaald in het Frans en in beide talen herhaaldelijk heruitgegeven) en Petrus Opmeer, *Historia martyrum Batavorum, sive defectionis a fide maiorum Hollandiae initia*, Keulen 1625. Nederlandse vertalingen hiervan verschenen pas in 1700 en 1702, respectievelijk in Leiden en Antwerpen. Zie ook de noten 27, 33 en 46 bij de vertaling.

vrouwen confronteerden met de afgesneden geslachtsdelen, in een enkel geval: hen die gerookt als maaltijd voorzetten. Of dit helemaal op waarheid berust is moeilijk uit te maken. Misschien was het een ritueel repertoire waarin plunderende soldaten als vanzelf vervielen. Mogelijk was het ook een literaire metafoor, waarin werd uitgedrukt dat de rebellen op allerlei manieren de spot dreven met de religieuze levenswijze van de celibataire monniken en broeders, en die van de ene martelaarsgeschiedenis werd overgedragen op de andere.⁶¹

De lotgevallen van nonnen en zusters spelen in die Nederlandse canon van katholieke martelaarsverhalen zo mogelijk nog minder een rol dan die van leken uit de burgerbevolking. Het is niet waarschijnlijk dat de geuzensoldaten tegen vrouwelijke religieuzen hoffelijker waren dan tegen de mannelijke, en hun celibataire levenswijze en hun eerbaarheid respecteerden. Zij werden verdreven uit hun kloosters, met verlies van eer en staat. Dikwijls waren bedreiging, afpersing en gijzeling hun deel, soms verkrachting, veel minder vaak een bloedige dood of publieke executie. Hun leed was reëel, maar het lijkt erop dat zij dat in betrekkelijke anonimiteit ondergingen. Ze konden er ook moeilijk trots op zijn. Een bloedige dood en wrede verminking verhoogde de status van de mannelijke martelaar, en kon royaal plaats krijgen in zijn hagiografie. Voor vrouwelijke religieuzen was het al een schande hun kloosterslot te verlaten en zich in de wereld te vertonen, en al helemaal om toe te geven dat ze door hitsige soldaten waren aangerand en verkracht.

Cathalina gaat royaal in op de martelaarsgeschiedenissen van mannelijke religieuzen (vooral franciscanen maar ook leden van andere ordes) om zo het verhaal van de Alkmaarse clarissen en haar eigen levensverhaal te kunnen inbedden in het genre van de martyrologie. Om de religieuze waarde van hun leed naar voren te kunnen schuiven kon zij niet uit de voeten met een zo realistisch mogelijke reconstructie van hun traumatiserende ervaringen. Zij lijkt daarom haar toevlucht gezocht te hebben tot het benadrukken van de goddelijke voorzienigheid, die de Alkmaarse clarissen en haarzelf via vele wonderbaarlijke toevallen uiteindelijk naar de plaats geleidde waar ze veilig hun roeping konden volgen. Het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit was bovendien een bijzonder eervolle plaats, waar de nonnen de bescherming van de Spaanse koning en zijn familie genoten. Hun martelaarschap veranderde zo gaandeweg in een triomf, waaraan ze nog in hun aardse leven deel hadden. Elke toespeling op een schending van hun maagdelijkheid zou afdoen aan de kracht van deze retorische strategie. Cathalina benadrukt dan ook keer op keer dat de vrouwen weliswaar waren lastiggevallen en afgeperst, maar dat ze op seksueel vlak niets te lijden hadden gehad, waarmee het wonder van hun redding natuurlijk alleen maar aan kracht won.

Ondertussen geeft haar *Relación* er niet alleen blijk van dat zij retorisch goed onderlegd was, maar ook dat haar verhaal in grote lijnen betrouwbaar is. Veel feiten kunnen worden bevestigd vanuit andere bronnen. Bovendien was zij goed op de hoogte

61 Zo in de geschiedenis van de Gorcumse martelaren bij Petrus Opmeer, zie ook de vertaling p. 30-33.

van de martyrologie van de Nederlandse katholieken zoals die juist in de tijd dat zij schreef gaandeweg vorm kreeg. Zij bezorgde, waarschijnlijk doelbewust, de vrouwelijke religieuzen daarin hun plaats naast die van de mannelijke martelaars. De bekendste verhalen waren ook in Spanje in het Latijn voorhanden. Nederlandstalige uitgaven van martelaarsboeken waren er op dat moment nog niet zo veel, maar binnen de franciscaanse orde werden de eigen martelaren in Latijnse compilaties gedocumenteerd.⁶² Daarnaast zal zij uiteraard geput hebben uit de levende herinnering van haar reisgenotes. Zij schoof daaruit die elementen naar voren die de pelgrimnonnen onderscheidden van 'gewone' religieuzen, en waarmee ze een krachtig beroep konden doen op de liefdadigheid van beschermheren en weldoensters.

Het retorisch monument dat zuster Cathalina in haar *Relación* oprichtte voor de uit de Lage Landen gevluchte clarissen bleek bijzonder duurzaam. Toen het interieur van de kerk van het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit aan het einde van de achttiende eeuw werd verfraaid met tegeltableaus, beeldden die precies de geschiedenis van de vlucht van de Nederlandse clarissen uit. Opmerkelijk is dat de afbeeldingen op de tegels enigszins de stijl weerspiegelen van de handgetekende voorstellingen in het boekje van de birgittinessen. Beide beeldverhalen tonen de gevluchte nonnen als pelgrims op weg naar een nieuw vaderland. In beide verhalen worden de ervaringen van deze vroegmoderne pelgrims in toepasselijke bijbelteksten, en in het geval van de Nederlandse clarissen ook in bijbelse metaforen, gespiegeld aan de bijbelse beloften aan het oude volk Israël en aan de eerste christenen. Als vrome nonnen verlangden zij uiteraard naar het ultieme hemelse vaderland. Maar wellicht droomden de *flamengas* net als hun Engelse zusters nog lange tijd over een terugkeer naar het aardse vaderland dat ze ooit onder zulke dramatische omstandigheden hadden moeten verlaten en waarmee het contact nooit volledig verbroken was.

62 Bronnen die zij gebruikt kan hebben worden in de annotatie bij de tekst genoemd.

Koningen, kapiteins en kooplieden: de Iberische context van het vluchtverhaal

RAYMOND FAGEL

Het verslag van zuster Cathalina is opgedragen aan prinses Margarita de la Cruz, non in het klooster van de koninklijke arme clarissen in Madrid, dat tot op de dag van vandaag bekend staat als de Descalzas Reales, wellicht het mooiste Spaanse klooster uit de tijd van de Barok en de Contra-Reformatie. Margaretha, een nichtje van koning Filips II, heeft in 1582 samen met haar moeder keizerin Maria aan de basis gestaan van de stichting van het klooster van de Nederlandse nonnen in Lissabon, de stad waar zij destijds zelf verbleven. De ook in Lissabon residerende koning Filips II en kardinaal-aartshertog Albrecht, een broer van Margaretha en later de eerste Habsburgse onderkoning van Portugal, waren toen eveneens nauw betrokken bij de kloosterstichting. Het loont daarom de moeite om de Habsburgse context van het klooster nader te bekijken.

De vader van Cathalina was een Spaanse edelman die tijdens de Opstand actief was in de Nederlanden. Bijzonder is dat Cathalina in haar verslag een hoofdstuk wijdt aan haar eigen voorgeschiedenis, die bijna niet onderdoet voor de dramatische exodus van de Alkmaarse nonnen. Zij moest uitwijken naar Portugal omdat een vijand van haar vader, een Spaanse kapitein in dienst van Willem van Oranje, het op haar had voorzien. Via de voorgeschiedenis van de auteur is het boek dus nog op een andere manier verbonden met het conflict in de Nederlanden.

Een derde historische context wordt gevormd door de aanwezigheid van Nederlanders in Lissabon. Het voorwoord en het nawoord zijn geschreven door de in Portugal werkzame Nederlandse franciscaan Juan de las Llagas (João das Chagas) en we weten dat er meer Nederlandse geestelijken betrokken zijn geweest bij het klooster. Het verslag van Cathalina is in 1627 gedrukt bij de in Lissabon actieve Nederlandse uitgever Pedro Craesbeeck. De populatie van het klooster zal al spoedig worden aangevuld met nonnen die afkomstig waren uit de Nederlandse handelskolonie in Portugal. Het bekendste voorbeeld daarvan is dat van de familie van João Vanvessem en zijn nageslacht uit de familie Sinel de Cordes, bekende families uit deze Nederlandse gemeenschap, die een privékapel in het klooster bezaten.

Don Luis en Don Alonso

In het verslag lezen we dus niet alleen over de vlucht van de Alkmaarse nonnen, maar ook vinden we er de uitermate spannende avonturen van de schrijfster zelf. Ze is naar eigen zeggen de dochter van de Spaanse edelman Don Luis Carrillo, gouverneur van Hoogstraten in de tijd van de hertog van Alva. Over haar moeder weten we niets, wat lijkt te wijzen op een geboorte buiten het huwelijk. Alva had Don Luis bevolen om een naar Willem van Oranje overgelopen Spaanse kapitein gevangen te nemen en dit leidde tot een gezworen vijandschap tussen beide Spaanse officieren. Cathalina liep daarbij groot gevaar, want haar vaders vijand probeerde haar gevangen te nemen. Zelfs in een klooster was ze niet veilig. Dit was de reden dat men uiteindelijk besloot om haar om veiligheidsredenen naar Portugal te sturen. De vijand heette Don Alonso en was aanvoerder van drie kornetten cavalerie die vanuit Herentals jarenlang de omgeving onveilig hebben gemaakt. Het is een tamelijk onbekend doorkijkje in de Opstand waarbij een persoonlijk conflict tussen twee Spaanse militairen zichtbaar wordt, ieder vechtend aan een andere kant. Er waren overigens meer Spaanse officieren en soldaten in dienst van de opstandelingen.¹

Er bestaat geen twijfel over het bestaan van deze Spaanse gouverneur van Hoogstraten. In Nederlandse documenten valt hij te vinden als ‘Don Loys Carillo de Castilla’. Hij zou in 1569 bezit nemen van het Gelmelslot dat daarvoor eigendom was geweest van de opstandige edelman Antoon II van Lalaing.² Een Spaans genealogisch werk bevestigt deze identificatie.³ Landvoogd Luis de Requesens schrijft in een brief aan koning Filips II over een onverwacht bezoek in maart 1574:

En ook Don Luis Carrillo de Castilla, die sinds zes jaar gouverneur is van Hoogstraten, is vandaag naar me toe gekomen, zonder daarvoor eerst om toestemming te hebben gevraagd. Hij zegt dat de bevolking hem wilde doden en dat het huis dat Uwe Majesteit daar heeft meer een buitenhuis is dan een kasteel. Hij heeft geen eed gezworen toen hij bezit nam van het kasteel en hij kan ook geen garanties geven voor het behoud daarvan.

De troepen van de opstandelingen bedreigden op dat moment Hoogstraten en omgeving en eisten brandschattingen van de bevolking. Requesens gebruikte het bezoek van Carrillo om de koning te laten zien hoe slecht de situatie was, want als zelfs de Spanjaarden al zo reageerden, hoe zouden de Nederlanders dan wel niet

1 In dezelfde tijd was ook kapitein Alonso de Venegas in dienst van Willem van Oranje. Hij was ondermeer betrokken bij de inname van Diest in 1580. Raymond Fagel, ‘Orange’s Spanish mulatto and other side-changers. Narratives on Spanish defection during the Revolt in the Low Countries’, in: Raymond Fagel, Leonor Álvarez Francés en Beatriz Santiago Belmonte (red.), *War narratives and the Revolt in the Low Countries* (in publicatie bij Manchester University Press).

2 Noor van Coillie, ‘Lezing Sander Wassing’, *Nieuwsbrief Hoogstraten*, september 2015; Sander Wassing, ‘Hoogstraten, de Beeldenstorm (1566) en Alva’s Raad van Beroerten. Nieuw licht op een donkere periode uit de geschiedenis van Hoogstraten’, *Jaarboek van erfgoed Hoogstraten*, 7 (2015).

3 Francisco Fernández Bethencourt, *Historia genealógica y heráldica de la monarquía española*, III (1901) 216.

handelen?⁴ Uit twee bewaarde brieven van Don Luis Carrillo uit 1573 blijkt verder zijn bezorgdheid voor de seculiere en reguliere geestelijkheid in het stadje: ‘Vandaag zijn de nonnen van de Heilige Clara naar Lier vertrokken en ook de deken, de pastoor en de kanunniken zijn weg’. Uit voorzorg liet hij de belangrijkste voorwerpen en altaarstukken naar het kasteel brengen. Hij hoopte dat dit op tijd zou lukken, want de vijanden bevonden zich al vlakbij Hoogstraten.⁵

Luis Carrillo de Castilla duikt ook op in de correspondentie van de beroemde Spaanse humanist Arias Montano, die in 1568 naar Antwerpen vertrok om daar bij de eveneens zeer bekende uitgever Christoffel Plantijn te werken aan de uitgave van een meertalige bijbel, de *Biblia polyglotta*. Montano was een trouwe dienaar en medewerker van de hertog van Alva, maar onderhield tegelijkertijd goede betrekkingen met Nederlandse humanisten, waaronder ook de nodige protestanten. In de kring rond Plantijn en zijn ‘nieuwgevonden hartsvriend’ Montano vinden we veel gematigde lieden die vooral zochten naar een spirituele invulling van religie, waarbij uiterlijk vertoon veel minder belangrijk was. Mogelijk vanaf het begin, maar zeker vanaf 1572, verbleef hij bij een zekere mevrouw Viegas, die als zijn hospita fungeerde. Aangezien er verder alleen sprake is van een dochter Ana Herent, mogen we aannemen dat mevrouw Viegas weduwe was. De naam Viegas doet een Portugese herkomst vermoeden. De zuster van mevrouw Viegas was echter getrouwd met niemand minder dan Luis Carrillo de Castilla, de gouverneur van Hoogstraten. Toen zijn vrouw lange tijd ernstig ziek lag in het huis van haar zuster, kreeg ze regelmatig bezoek van haar echtgenoot. We kunnen aannemen dat Montano en Luis Carrillo elkaar daar ontmoet zullen hebben. Daarnaast heeft Montanus het kasteel in Hoogstraten bezocht om daar boeken uit te zoeken voor het Escoriaal. In ieder geval verwijst Montano in een brief naar een gesprek met Luis Carrillo, die hij vervolgens wil helpen met een zaak van persoonlijke aard.⁶

In een brief die Plantijn aan Montano stuurde toen deze enige tijd in Rome verbleef, valt te lezen dat Plantijn mevrouw Viegas was gaan opzoeken en hij hoopte dat nog vaak te doen wanneer hij daar toch langskwam op weg naar zijn moestuintje. Haar zuster lag er ernstig ziek op bed en de uitgever had ook met haar gesproken. In een latere brief laat Plantijn aan Montano weten dat hij inderdaad mevrouw Viegas vaak opzocht en dat haar zuster daar nog steeds ziek op bed lag. Plantijn bezorgde op deze bezoeken ook de brieven van Montano voor dochter Ana, die in de bijzon-

4 Requesens aan Filips II, Antwerpen, 8 maart 1574, *Nueva colección de documentos inéditos para la historia de España y de sus Indias*, Madrid 1892, I, 314.

5 Er bestaan twee brieven van Luis Carrillo aan Juan Moreno, geschreven vanuit het kasteel van Hoogstraten en gedateerd op 4 en 9 september 1573. Archief van de hertogen van Alva. AA, Caja 31, 86-87.

6 Antonio Dávila Pérez (ed.), Benito Arias Montano. *Correspondencia conservada en el Museo Plantin-Moretus de Amberes*, 2 delen, Alcañiz en Madrid 2002; Juan Francisco Domínguez Domínguez (ed.), Benito Arias Montano. *Correspondencia*, I (1560-1570), Madrid 2017, 182, 190; Sandra Langereis, *De woordenaar. Christoffel Plantijn, 's werelds grootste drukker en uitgever 1520-1589*, Amsterdam 2014, 233; Bernard Rekers, Benito Arias Montano 1527-1598. *Studies over een groep spirituaalistiche humanisten in Spanje en de Nederlanden, op grond van hun briefwisseling*, Groningen 1961, 23-30.

dere aandacht stond van de spirituele humanist. Vaak was er bij zijn bezoek nog een vierde vrouw in huis, zo schrijft Plantijn, want de zieke zuster en echtgenote van Luis Carrillo, werd ook regelmatig bezocht door ‘de dochter van dezelfde kapitein’.⁷ Zij zaten dan allemaal in dezelfde kamer. Deze dochter kan niemand anders zijn dan de auteur van het vluchtverhaal, zodat we met zekerheid kunnen stellen dat Cathalina de beroemde Plantijn persoonlijk heeft gekend en mogelijk ook de geleerde humanist Arias Montano. Haar stief-nichtje Ana deelde in ieder geval het spirituele gedachtegoed van Montano en Plantijn, en Ana en Cathalina zullen ongetwijfeld regelmatig met elkaar hebben gesproken. Via haar stiefmoeder bezat Cathalina waarschijnlijk al een band met Portugal, die de keuze voor het klooster in Lissabon nog nader zou kunnen verklaren.

Maar wie was nu deze Luis Carrillo de Castilla? Op 20 maart 1577 was een zekere Don Luis Carrillo de Acuña één van de getuigen bij de overgave van het kasteel van Antwerpen door Sancho Dávila aan de hertog van Aarschot.⁸ De vraag is of het hierbij om dezelfde persoon kan gaan? In het vroegmoderne Spanje gebruikten edelen namelijk vaak meerdere achternamen door elkaar die allemaal deel uitmaakten van hun ‘linaje’, hun afstammingslijn. Broers en zusters gebruikten verschillende achternamen. Met dit in gedachte komen we uit bij de familie van de heren van Pinto (zie de stamboom p.116-117).

Gómez Carrillo de Acuña (1400-1441), heer van Jadraque, trouwde in 1434 met Maria de Castilla y Salazar, een kleindochter van de Castiliaanse koning Pedro I, bijgenaamd ‘de wrede’. Haar vader was een natuurlijke zoon van de koning. Gómez was overigens zelf de zoon van een Portugese edelman. Hun zoon Alonso Carrillo de Acuña huwde Leonor de Toledo, de erfdochter van de heren van Pinto. Later verwierf deze Alonso de heerlijkheid Caracena.

Die titels werden weer overgenomen door zijn zoon Gómez Carrillo de Acuña y Castilla, de zesde heer van Pinto. Hij staat echter ook bekend als Gómez Carrillo de Toledo.⁹ In zijn testament van 17 maart 1530 bepaalde Gómez dat hij begraven wilde worden in de centrale kapel van het klooster van de franciscanen in Pinto, gekleed in een pij van deze orde. Uit zijn tweede huwelijk met Beatriz Sarmiento, een dochter van de graaf van Salinas, werd Alonso Carrillo de Toledo (of De Acuña) geboren, terwijl uit zijn derde huwelijk met Maria Manrique de Ayala twee zonen voortkwamen, Gómez Carrillo de Castilla en Pedro Xuárez de Castilla, alsmede een dochter Juana de Castilla. Hij bezat echter ook een natuurlijke zoon en dat is onze Luis Carrillo de Castilla, de gouverneur van Hoogstraten.¹⁰

7 Plantijn aan Montano, Antwerpen, 29 oktober 1575 en Idem, 13-16 januari 1576, Dávila Pérez (ed.), *Benito Arias Montano*, 263, 321.

8 Gerónimo Manuel Dávila y San Vitores, *El rayo de la guerra, hechos de Sancho Dávila*, Valladolid 1713, 212, 215.

9 Gonzalo Fernández de Oviedo, *Batallas y quinquagenas*, batalla I, quinquagena 4, diálogo 43; Fernández Bethencourt, *Historia*, 214.

10 Fernández Bethencourt, *Historia*, 216.

De vader van Cathalina was dus een natuurlijke zoon van een bastaardtak van het Castiliaanse koningshuis. Via zijn vader en zijn halfbroers en zuster was Don Luis nauw verwant met een aantal belangrijke adellijke families. Zijn halfbroer Gómez Carrillo stierf zonder opvolging, maar van Pedro Xuárez weten we dat hij als kapitein betrokken was bij de ontvoering in 1568 naar Spanje van Filips Willem, de oudste zoon van Willem van Oranje. Deze Pedro werd later opzichter van de forten in het koninkrijk Napels.¹¹

De enige dochter van Gómez Carrillo stond bekend als Juana de Castilla. Zij was rond 1529 op 14-jarige leeftijd uitgehuwelijkt aan de schatrijke Toledaanse stadsbestuurder Hernando Niño, overleden in 1562. Het echtpaar had geen kinderen en na zijn dood ging Juana werk maken van een kloosterstichting. In eerste instantie deed zij vergeefse pogingen om een klooster van ongeschoeide karmelieten of een kluis van zusters augustinessen te stichten. Uiteindelijk koos ze voor een klooster van arme dominicanessen in Toledo geheten 'Jesús y María'. Dat klooster zou er echter pas in 1599 komen.¹² Deze vrouw van 'Los Tejares' overleed op 27 augustus 1619 in Toledo, ruim honderd jaar oud.¹³

De oudste zoon van Gómez Carrillo de Acuña y Castilla, Alonso Carrillo de Toledo, geboren rond 1483, volgde zijn vader op als de zevende heer van Pinto. Diens zoon Luis Carrillo de Toledo, de achtste heer van Pinto, werd op zijn beurt weer opgevolgd door diens gelijknamige zoon, de eerste markies van Caracena en eerste graaf van Pinto. Deze hoge edelman vervulde belangrijke functies als gouverneur van Galicië en onderkoning van Valencia. Hij was geboren in 1564 en overleed in 1626, vlak voor de publicatie van het verslag van Cathalina. Deze tak van de familie was door huwelijken nauw verbonden met andere belangrijke families uit de Spaanse hoge adel.¹⁴

We weten niet met zekerheid of Cathalina veel contact heeft gehad met de familie van haar vader, maar het gaat hier om een invloedrijke hoogadellijke familie met goede connecties aan het hof van de koning en met de katholieke kerk. Haar opa Gómez liet zich al in een pij in het klooster van de franciscanen in Pinto begraven, terwijl haar schatrijke tante Juana in Toledo zelfs een eigen klooster heeft gesticht. Bovendien behoorde de familie tot een bastaardtak van het Castiliaanse koningshuis, zichtbaar door het gebruik van de achternaam Castilla.

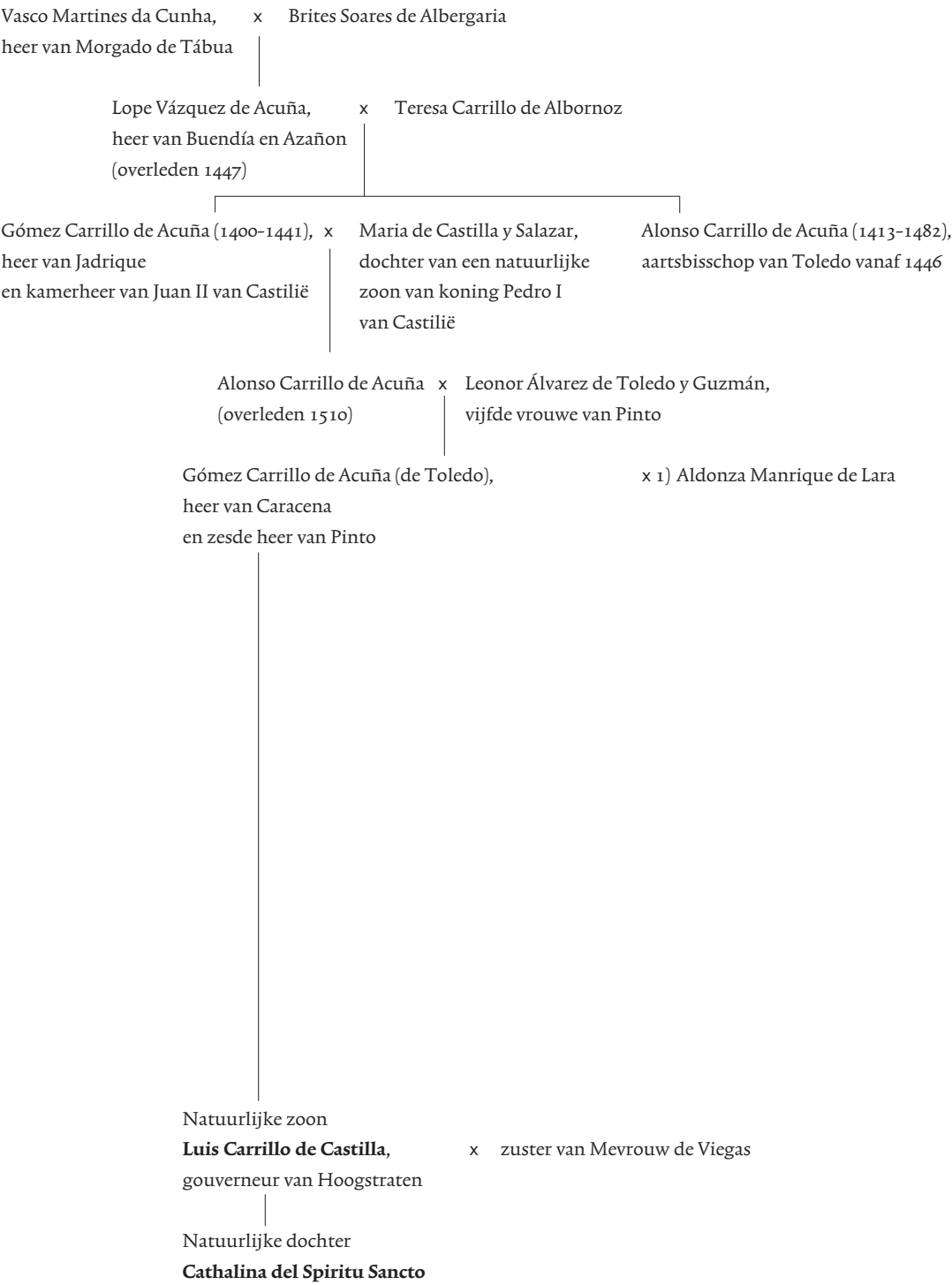
¹¹ In 1574 sneuvelde een zekere kapitein Carrillo Acuña bij de zeeslag bij Reimerswaal. Francisco Barrado y Font, *D. Luis de Requesens y la política española en los Países Bajos*, Madrid 1906, 88.

¹² Zie ook Quijorna Rodríguez, 'Mecanismos'. <http://palomatorrijos.blogspot.com/2009/12/los-carrillo-senores-de-albornoz.html> (geraadpleegd op 28 juni 2018).

¹³ Linda Martz, *A network of converso families in early modern Toledo*, 108; Laura Canabal Rodríguez, 'Juana de Castilla y Toledo', *Real Academia de la Historia, Diccionario biográfico electrónico*: <http://dbe.rah.es/biografias/58629/juana-de-castilla-y-toledo>.

¹⁴ Ana Quijorna Rodríguez, 'Mecanismos y estrategias de promoción, ascenso y consolidación de los Carrillo de Toledo, señores de Caracena y Pinto', *Historia y genealogía* 2 (2012), 215-237; Brieven uit 1588. Archivo General de Simancas (AGS), Guerra y Marina, legajo 226, f. 175-198; Archivo de la Real Chancillería de Valladolid (ARCV), Pleitos civiles, Fernando Alonso (F), 739,6 t/m 743,1.

Stamboom van Cathalina del Spiritu Sancto

De aartsvijand van gouverneur Don Luis Carrillo de Castilla was de al genoemde Don Alonso de Herentals, een Spaanse kapitein die was overgelopen naar de troepen van Oranje. We lezen over hem in de kroniek van Alonso Vázquez:

We kenden lange tijd niet de ware identiteit van Alonso López, want hij gebruikte altijd de bijnaam van Alonso van Herentals, de stad in Brabant waarvan hij gouverneur was en kapitein van de ruitserij, uit naam van de prins van Oranje. Hij was één van de dapperste Spanjaarden uit zijn tijd en diende trouw de opstandige Staten. Een aantal keren viel hij het Spaanse leger aan en vaak waagde hij zich met zijn compagnie in hun legerplaatsen. Door zijn vele waardevolle ondernemingen waardeerde men hem bij de rebellen die hij trouw diende als de dappere kapitein die hij inderdaad was. Hij was de rebellen gaan dienen omdat hij bang was geweest dat men hem zou ophangen. Hij was namelijk de aanvoerder geweest van een ongeorganiseerde groep Spaanse soldaten die was weggerend en een vrijgeleide had geschonden. Hij was altijd zeer barmhartig tegenover de Spanjaarden en andere katholieke soldaten die hij in zijn gevangenis had. Wanneer men over hem sprak werd hij Alonso van Herentals genoemd.¹⁵

Willem van Oranje schreef op 9 april 1578 vanuit Antwerpen aan kapitein Charles de Trello dat hij een brief aan kapitein 'Alonzo Lopes' had geschreven met de opdracht dertig ruiters naar Westerlo te zenden.¹⁶ Helaas is de brief aan kapitein López niet bewaard gebleven. Later dezelfde maand is Oranje bezig met de uitbreiding van Alonso's cavalerie om de stad beter te beschermen en het omliggende platteland te bestrijken.¹⁷ In juni gaf hij opdracht tot het betalen van kapitein Alonso López waaruit blijkt dat deze toen met zijn soldaten in garnizoen lag in Lier. In juli vroeg Oranje aan Trello om kapitein López met zijn ruitserij verkenningen te laten uitvoeren.¹⁸ Vanuit Herentals heeft de militaire bezetting vermoedelijk veel in de omgeving geplunderd. Zowel uit 1578 en 1580 zijn er in de correspondentie van Willem van Oranje brieven te vinden over plundertochten vanuit de stad, maar tot nu toe bevat de database geen brieven van of aan deze Spaanse kapitein in dienst van Oranje.¹⁹

In het archief van de Brabantse plaats Heeze worden documenten bewaard in verband met vier overvallen door Franse soldaten van het garnizoen in Herentals.²⁰ Op eerste Paasdag 3 april 1580 vond de vierde overval plaats waarbij 'acht inwoners werden gedood, twintig zwaar gewond, vrouwen en meisjes verkracht, 27 mannen ge-

¹⁵ Alonso Vázquez, 'Los sucesos de Flandes en tiempo de Alejandro Farnese, 1577-1592', *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, LXXII, Madrid 1879, 245-248.

¹⁶ Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Willem van Oranje, brief 8292 (<http://resources.huygens.knaw.nl/wvo>). Westerlo ligt vlakbij het al eerder genoemde Oosterlo.

¹⁷ Idem, brief 8294, Antwerpen, 17-4-78, Oranje aan Charles de Trello.

¹⁸ Idem, brief 8425, Antwerpen, 22-6-1579; brief 8314, Antwerpen, 3-7-78.

¹⁹ ING, Willem van Oranje, brieven 8311, 8310, 8297, 12268. Zie ook, Arthur John Butler (ed.), *Calendar of State Papers Foreign* (CSPF), Elizabeth, 1558-1589, XIII, Londen 1903, 48.

²⁰ Leo Adriaenssen, *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629*, Tilburg 2007, 142-143; A.F.N. van Asten, 'De gevangenschap van Heezenaren te Heerentals in 1580', in: *De Comme geopend. Geschiedkundige opstellen uit de Kempen*, Eindhoven 1983, 86-92.

vangen genomen en 108 huizen afgebrand'. Daarna moest er onderhandeld worden over het losgeld met kapitein 'Allonzo Lopez', deels op het hof in Tongeren en in Antwerpen. De onderhandelaar uit Heeze organiseerde een feestmaal voor Alonso en een tiental van diens officieren en de dag daarna kwam men bij hem ontbijten. Er zou een enorm losgeld betaald moeten worden dat men in Heeze niet kon opbrengen. In de documenten vinden we zelfs een brief van één van de gijzelaars aan zijn broer:

Den tydt vaelt my seer lanck ende ick lyggen in groeter verdryet. Ende die soldaten doen mij swaerlicken verdryet. Ende sy setten mij in een doncker ghadt ende sy gheeven mij waeter te dryncken. Ende voerds lyde ick groeten pyn, want ik verga gelyck stoef van onreynicheeyt ende ick moet sterven. Daerom hebt medelyden met mij, ick salt wederom verdynnen waer ick can oft maech. Ende ick verterren groeten geelt. Ende synt dat den boeden leest tot mij geweest heeft, soe hebben die soldaten wederom mij gheslagen gelyck eenen hont.²¹

Uiteindelijk ging Alonso akkoord met 2.000 gulden voor de 27 gevangenen Heezenaren. In de Franse verklaring die hij daarvoor afgaf, omschrijft hij zichzelf als 'Je Alonso Lopes, capitaine d'une compagnie des chevaulx legiers soubz la chargé de son Excellence et Estats Generaulx'.²² We leren enkele van zijn medestanders kennen: Jan van Roy uit Den Bosch, die zichzelf Jan 'drynck al ut' noemde, provoost van een compagnie ruiters, en meester Gielis, de barbier van de compagnie van Alonso, en zijn vrouw Lijntken Janssen.²³

Vlak daarna wordt Alonso de Spanjaard met zijn ruiters uit Herentals verslagen bij Hoogstraten, waarbij een deel van diens soldaten weet te ontsnappen en het onduidelijk is waar Alonso is gebleven. In een brief aan Lord Burghley lezen we dat 'Alonso [the Spaniard] is not yet heard of'.²⁴ Geschiedschrijver Pieter Bor geeft mogelijk een beschrijving van dezelfde gebeurtenis:

De capitein Alonso/ Spangiaert/ daer van wy noch meer gesproken hebben/ verloor een deel van zijn volk omtrent Oosterloo/ en de spraek liep dat hy mede dood of gevangen was/ dan hy is te Herentals met de reste van sijn volk gekomen in goeder gesontheit.²⁵

We vinden hetzelfde verhaal ook in het verslag van Cathalina:

Ze kwamen met veel Spanjaarden uit het leger van de prins van Parma. Toen de troepen op elkaar botsten begon er vlakbij het klooster een bloedige veldslag waarbij aan beide kanten veel doden vielen. Don Alonso raakte gewond en ze doodden zijn paard voor de poort van het klooster. Hij bleef echter lange tijd te voet doorvechten, doorweekt van het bloed.

²¹ Van Asten, 'Gevangenschap', 88.

²² Van Asten, 'Gevangenschap', 90.

²³ Van Asten, 'Gevangenschap', 87 en 90.

²⁴ Arthur John Butler en Sophie Crawford Lomas (eds.), CSPF, Elizabeth, 1558-1589, XVII, Londen 1913, 543.

²⁵ Bor, Oorsprongk, begin, en vervolgh..., 198. Oosterlo, dichtbij Herentals gelegen.

Velen achtervolgden hem om hem gevangen te nemen maar omdat deze veldslag tussen de huizen plaatsvond wisten ze hem te verbergen. Na vier dagen werd bekend gemaakt dat hij was overleden, maar zijn vrienden namen hem zwaargewond mee naar de stad Herentals. De katholieken hadden de overwinning behaald.

De stad Lier viel in 1582 in handen van de koninklijke legers door wat Hooft omschrijft als het verraad van Haultepenne (Claude de Berlaymont, heer van Haultepenne) met een hoofdrol voor de Schotse kapitein William Simple die de stad in handen geeft van Haultepenne.²⁶

De Spaansche hopman Alonso, van wiens getrouwigheid aan de Staaten booven getuyght is, viel hier, noch niet geneezen van een' quetsuur, ontfangen een' wyle te voore, in de handen der kooningschen; die hem, by zyn eenen been opknoopten, en alzoo lieten sterven; thans vierendeelden, en de stukken buyten de poorten aan galghen hingen: van waar zy, door de Antwerpsche ruyters seedert gehaalt en eerlyk naar krysgebruik begraaven werden.

Hoofts verhaal over de wrede dood van kapitein Alonso in Lier valt ook te vinden in een brief van Morillon aan kardinaal Granvelle waarin staat hoe de zwaargewonde Alonso aan zijn benen werd opgehangen.²⁷ In Engelse correspondentie is er na de inname van Lier eerst sprake van een losgeld van 4.000 kronen voor kapitein Alonso aan de Schotse kapitein, betaald door Haultepenne. Alonso werd aangeklaagd door een gevangene die uit het kasteel van Hoogstraten had weten te ontsnappen. Deze getuige verklaarde dat Alonso Lier in handen van de prins had gespeeld en verraad had gepleegd aan Parma: 'This Alonso had the extraordinary torture, and carried by four to the gibbet, not being able to walk'. In Engelse bronnen kreeg Alonso wel een genadeschot: 'in the marketplace of that town hanged up by one foot, and so shot to death'. Zijn hoofd en een deel van zijn ledematen werden tentoongesteld in de stad, maar vervolgens gestolen door enkele van zijn dienaren. Die namen het mee naar Antwerpen en daar werden de resten plechtig begraven in de Onze-Lieve-Vrouwe kathedraal van de stad.²⁸

De aartsvijand van Luis Carrillo en zijn dochter Cathalina is dus al begin augustus 1582 geëxecuteerd. Cathalina nam op 4 oktober van datzelfde jaar haar intrek bij de Nederlandse nonnen in Lissabon. Aangenomen dat berichten uit de Nederlanden van begin augustus al in oktober in Lissabon konden zijn, had besloten kunnen worden om haar terug te laten keren naar de Nederlanden. Het directe gevaar was immers geweken. Maar de Lage Landen waren nog steeds in een wrede oorlog ver-

²⁶ Cort, ende warachtich Verhael vande verraderye der Stadt van Liere. Gheschiedt door Capiteyn Semple met syne Schotten, die aldaer in garnisoen ligghende, de selue hebben verraden, ende den vyanden gheleuert, int iaer M.D.lxxxij, op den tweeden dach Augusti. [S.l.] : [s.n.], [1582]. Knuttel 616 (KB). De dood van Alonso in vrijwel dezelfde bewoordingen bij Bor, Oorsprongk, begin, en vervolgh ..., 333.

²⁷ Morillon aan Granvelle, Doornik, 9 augustus 1582, Ch. Piot (ed.), *Correspondance du cardinal de Granvelle IX*, Brussel 1892, 269-270; Léon van der Essen, *Alexandre Farnèse, Prince de Parme, gouverneur général des Pays-Bas 1545-1592*, III, Brussel 1934, 91.

²⁸ Arthur John Butler (ed.), *CSPF, Elizabeth 1558-1589*, XVI, Londen 1909, 477, 481, 492.

wikkeld en er was haar een belangrijke rol toebedacht als tolk voor de Nederlandse nonnen.

Onder Habsburgse bescherming

De Alkmaarse nonnen waren in maart 1582 opgevangen in het klooster van Nossa Senhora da Glória in Lissabon. Op 11 december werden ze ontvangen door de koninklijke familie: koning Filips II, zijn zuster keizerin Maria en haar dochter prinses Margaretha. Filips II was kort daarvoor naar Lissabon gekomen als de nieuwe koning Filips I van Portugal. Na de dood van koning Hendrik in januari 1580 was de hertog van Alva met een leger Portugal binnen getrokken om de medestanders van troonpretendent Dom António te bestrijden. De Spaanse troepen boekten een snelle overwinning en na de slag bij Alcântara werd op 25 augustus Lissabon ingenomen. Op 19 april 1581 riep de standenvergadering in Tomar Filips uit tot de nieuwe koning van Portugal. Nadat de pest uit de stad was geweken, deed de koning op 29 juni van dat jaar zijn plechtige intrede in Lissabon. Volgens de daarbij aanwezige Haarlemmer Jan Huygen van Linschoten verdienden de Nederlanders bij deze intocht de eerste prijs met een prachtige poortbrug over de rivier.²⁹ Filips liet in het paleis van Ribeira das Naus een nieuwe koninklijke zaal inrichten, die helaas in 1755 bij de aardbeving verloren is gegaan. Hieraan was gewerkt door Juan de Herrera, de architect van het Escoriaal die door de koning mee was genomen naar Portugal.³⁰

Filips leerde tijdens zijn verblijf een aantal kloosters in de stad kennen en bezocht onder meer een mis in het clarissenklooster van Madre de Deus, dat hij zelf omschreef als een zusterklooster van de Descalzas Reales in Madrid. Tijdens zijn verblijf in Portugal woonden zijn jonge dochters in dit klooster in Madrid en in een brief aan hen welde de volgende sentimentele gedachte in hem op: 'Volgens mij hebben we elkaar gevonden bij een bezoek op dezelfde dag aan de ongeschoeide clarissen, jullie die van daar en ik die van hier in het klooster dat Madre de Dios' heet.³¹ In beide gevallen gaat het dus om kloosters van arme clarissen, die in de familie van Filips II een belangrijke rol speelden en op veel affectie konden rekenen.

²⁹ Geoffrey Parker, *Felipe II, la biografía definitiva*, Barcelona 2010, 705-734; Rafael Valladares, *Portugal y la Monarquía Hispánica 1580-1668*, Madrid 2000; Fernando Bouza, *Imagen y propaganda. Capítulos de historia cultural del reinado de Felipe II*, Madrid 1998, 58-60; Laura Fernández González, 'La representación de las naciones en las entradas reales de Lisboa (1581-1619). Propaganda política e intereses comerciales', in: *Las corporaciones de nación en la Monarquía Hispánica (1580-1750). Identidad, patronazgo y redes de sociabilidad*, Bernardo J. García García en Óscar Recio Orales (red.), Madrid 2014, 413-450, 416; Fernando Bouza (ed.), *Cartas de Felipe II a sus hijas*, Madrid 1998, 37; Jan Huygen van Linschoten, *Itinerario. Voyage ofte scheepvaert*, Amsterdam 1596, 2.

³⁰ Fernando Bouza Álvarez, *Portugal no tempo dos Filipes. Política, cultura, representações 1580-1668*, Lissabon 2000, 83; José Eduardo Horta Correia, 'Het mecenaat van Filips II en de Portugese architectuur', in: *Portugal en Vlaanderen. Europa in het verschiët, 1550-1680*, Brussel 1991, 69-75, 69.

³¹ Fernando Bouza (ed.), *Cartas de Felipe II*, 52, 54, 96. Brief van Filips II aan zijn dochters, Lissabon, 21 augustus 1581.

Filips zou gedurende een kleine twee jaar zijn rijk besturen vanuit Portugal en ongetwijfeld hebben velen de weg naar Lissabon ingeslagen op zoek naar de gunsten van de koning, zoals ook de Nederlandse nonnen. Op 30 januari 1583 zou hij de standen bijeen roepen in zijn paleis om aan te kondigen dat hij voor korte tijd zou weggaan en op 11 februari verliet de koning de stad in de richting van Spanje.³² Hij zou nooit meer naar Portugal terugkeren.

Voor de nonnen was de aanwezigheid in Lissabon van keizerin Maria en haar dochter van groot belang. Maria was in 1528 geboren als de oudste dochter uit het huwelijk van Karel V en Isabella van Portugal. In 1548 trouwde ze in Spanje met haar neef Maximiliaan van Oostenrijk, een zoon van keizer Ferdinand. Samen gingen ze in 1552 terug naar het H. Roomse Rijk waar hij tussen 1564 en zijn dood in 1576 regeerde als keizer Maximiliaan II. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Rudolf II. Maria was ook de moeder van Anna van Oostenrijk, de in 1580 overleden derde vrouw van Filips II. Maria keerde nu samen met haar dochter Margaretha terug naar haar geboorteland. Het werd een reis met een groot hofgezelschap dat via Italië naar Spanje trok.³³

Na aankomst in Madrid op 7 maart 1582 nam zij meteen haar intrek in het door haar zuster Juana in 1559 als weduwe van Juan Manuel van Portugal gestichte klooster van de Descalzas Reales. Juana had daar tot aan haar dood in 1573 geleefd in haar eigen koninklijke appartement. Maria had eigenlijk dezelfde weg willen gaan als haar overleden zuster door in Wenen of Praag een klooster te stichten van arme clarissen om daar te gaan wonen, maar ze verkoos uiteindelijk het klooster van haar zuster in Madrid. Het was op zich een vreemde combinatie om vorstelijke appartementen te verbinden met een klooster van arme clarissen, maar dus niet ongebruikelijk.³⁴

Het is bijzonder in dit verband dat het door Juana in Madrid gestichte klooster was gebouwd naar het model van het klooster van de arme clarissen van Madre de Deus in Lissabon. Juana had haar tante Catharina van Oostenrijk, de gewezen koningin van Portugal en de jongste zuster van Karel V, destijds gevraagd om de bouwtekeningen van dat klooster. Catharina was beschermvrouwe van het klooster en woonde tot haar dood in 1578 in haar paleis in Xabregas dat tegen dit klooster aan lag. Hier werden de Nederlandse nonnen in 1582 ook in eerste instantie opgevangen.³⁵ In het artikel van João Miguel Simões kunnen we lezen dat het uiteindelijke klooster van de Alkmaarse nonnen in Alcântara zal worden gebouwd met de Descalzas Reales in gedachte, zodat duidelijk wordt hoe de diverse kloosters elkaar hebben beïnvloed.³⁶

32 Henry Kamen, *Philip of Spain*, New Haven en Londen 1997, 248.

33 Elisabeth Schoder, 'Die Reise der Kaiserin Maria nach Spanien (1581-1582)', in: Friedrich Edelmayer (red.), *Hispania-Austria II: Die Epoche Philipps II (1556-1598)*, Wenen 1999, 151-180.

34 Magdalena S. Sánchez, 'Where palace and convent met: The Descalzas Reales in Madrid', *Sixteenth Century Journal* 46,1 (2015), 53-82, 63 en 65-66.

35 Sánchez, 'Where palace', 60; *Cartas de Felipe II a sus hijas*, Fernando J. Bouza Álvarez (ed.), Madrid 2008, 54.

36 Sánchez, 'Where palace', 80-81.

In studies over keizerin Maria is er weinig aandacht voor de reis naar Portugal die zij en haar dochter vrij snel na hun aankomst in Madrid ondernamen. Op 26 maart 1582 vertrok het omvangrijke hofgezelschap uit Madrid in de richting van Aranjuez, na slechts een kleine drie weken in de hoofdstad te hebben doorgebracht. We weten dat ze daarna de Heilige Week hebben doorgebracht in Guadalupe en pas op 13 mei in Lissabon aankwamen.³⁷ Hun aankomst lag dus na de komst van de biechtvader van de nonnen aan het hof begin maart 1582. Deze twee vrouwen die vlak daarvoor zelf vanuit het Roomse Rijk waren aangekomen, zullen veel begrip gehad hebben voor de exodus van de Nederlandse nonnen. De lijdensweg van de nonnen contrasteerde wel enorm met de luxe van het vorstelijke reisgezelschap, maar zeker Margaretha stond wellicht voor haar gevoel dicht bij de armoede van de nonnen.

Het was natuurlijk zeer positief voor de arme Alkmaarse clarissen dat de zo aan hun orde verbonden keizerin en haar dochter aanwezig waren in Lissabon toen zij daar hun zaak dienden te bepleiten. Misschien heeft het zelfs geholpen dat beide vorstinnen Duits spraken; Margaretha sprak zelfs maar weinig Spaans. In de historiografie worden meerdere redenen aangegeven voor de reis van Madrid naar Lissabon. Er was sprake van dat Filips II zijn zuster wilde gaan inzetten als onderkoningin van Portugal, maar hij heeft zeker ook de wens gehad om met haar dochter Margaretha te trouwen. Margaretha's zuster, en Filips' derde echtgenote, Anna van Oostenrijk, was namelijk op 26 oktober 1580 overleden. In de contemporaine biografie van Margaretha beslaat de discussie over het mogelijke huwelijk vrijwel het gehele hoofdstuk over het verblijf in Portugal.³⁸ De beide vrouwen wisten dit plan echter tegen te houden, tegen de wens van de koning en zijn politieke adviseurs.³⁹ Zich inzetten voor de arme Nederlandse clarissen paste dus heel goed bij een prinses die zelf een clarisse wilde worden. Het toen veertienjarige meisje – door Jan Huygen van Linschoten wat onvriendelijk omschreven als 'een dochterken dat manck ginck' – wilde niet met haar veel oudere oom trouwen. Moeder en dochter bezochten tijdens hun verblijf de vele vrouwenkloosters in de stad.⁴⁰ Er was keuze genoeg. Eddy Stols telde in Lissabon meer dan zeventig kloosters, 24 parochies en zo'n dertig kapellen.⁴¹

Na terugkeer uit Portugal verbleef Maria tot haar dood in 1603 in haar koninklijke verblijven in de Descalzas Reales van Madrid. Zij was niet ingetreden en kon mensen ontvangen en naar het koninklijk paleis gaan. Ze had haar eigen hofhou-

37 Juan de la Palma, *Vida de la serenísima señora infante Sor Margarita de la Cruz, religiosa descalza de Santa Clara*, Madrid 1637, 40v; *Diario de Hans Khevenhüller, embajador imperial en la corte de Felipe II*, Félix Labrador Arroyo (red.), Madrid 2001, 254-255; Pavel Marek, 'Luisa de las Llagas. La abadesa de las Descalzas y el proceso de la comunicación política y cultural entre la corte real española y la imperial', *Pedralbes* 31 (2011) 47-90. 58; Bouza, *Cartas de Felipe II*, 82.

38 Juan de la Palma, *Vida de la serenísima señora infante Sor Margarita de la Cruz, religiosa descalza de Santa Clara*, Madrid 1637, 44v-53v.

39 Sánchez, 'Where palace', 69-70.

40 Juan de la Palma, *Vida*, 43v; Huygen van Linschoten, *Itinerario*, 2.

41 Eddy Stols, 'Lisboa: Um portal do mundo para a nação flamenga', in: Eddy Stols, Jorge Fonseca en Stijn Manhaeghe, *Lisboa em 1514. O relato de Jan Taccoen van Zillebeke*, Cadernos de cultura 8, Lissabon 2014, 7-76, 53.

ding in het klooster met ongeveer honderd dienaren.⁴² De in 1567 geboren prinses Margaretha zou in 1586 als 'Sor Margarita de la Cruz' haar gelofte afleggen als arme clarisse. Tot die tijd had ze in de vorstelijke verblijven van haar moeder in het klooster gewoond. Ze probeerde daarna zo goed mogelijk haar taken als non te vervullen, maar was tegelijkertijd betrokken bij de verpleging van haar zieke moeder. Margaretha kon mensen ontvangen, gaf audiënties, had haar eigen kamer, woonde de mis bij vanuit haar eigen oratorium, en bezat haar eigen arts en een kleine hofhouding van ongeveer twintig personen.⁴³ Echt leven als een arme clarisse deed ze dus niet.

Het in 1627 gepubliceerde verslag van Cathalina del Spiritu Sancto is opgedragen aan Margaretha, die de nonnen zo goed had ondersteund bij hun aankomst en bij de oprichting van het klooster. Het is echter onbekend of er tussen 1582 en 1627 nog contacten zijn geweest tussen beide arme clarissen van koninklijke afkomst. Margaretha correspondeerde veel met haar broer aartshertog Albrecht, inmiddels landvoogd in de Nederlanden, en was actief betrokken bij de politieke ontwikkelingen, zodat het zeker niet is uitgesloten dat ze eveneens met personen in andere kloosters correspondeerde.⁴⁴ Keizerin Maria en haar dochter stonden ondanks hun verblijf in een klooster van arme clarissen volop in de wereld.

Nog voordat ze in Lissabon waren aangekomen, kwam aartshertog Albrecht zijn moeder en zuster al tegemoet. De jonge kardinaal-aartshertog fungeerde als pauselijk legaat in Portugal en was gemachtigd om alle kerken en kloosters te bezoeken en zo nodig te hervormen. Via Albrecht kon Filips II zo invloed uitoefenen op de hervorming van de kerk in Portugal.⁴⁵ Zodoende was hij betrokken bij de situatie rond de Nederlandse nonnen en hij was erbij toen zij op 11 december 1582 met een plechtige processie naar het klooster van Nossa Senhora da Glória verhuisden, ook in aanwezigheid van de keizerin en haar dochter. Voordat zij naar hun eigen nieuwe klooster zouden verhuizen, verbleven ze nog enige tijd in een klooster van de ongeschoeide karmeliten dat pas in 1584 was opgericht. Vanwege de bemoeienissen van kardinaal Albrecht was dit klooster genoemd naar de heilige Albertus en de nonnen uit dit klooster stonden zodoende bekend als de 'Albertas'. Aartshertog Albrecht was hun beschermheer en in 1606 stuurde hij ze nog steeds iedere drie maanden een vast bedrag.⁴⁶ Als heer der Nederlanden – samen met zijn echtgenote Isabella – had hij zijn band met Lissabon niet verloren. Zou dit ook kunnen gelden voor zijn contacten met de Nederlandse nonnen in die stad?

Bij het vertrek van Filips II trad Albrecht op 31 januari 1583 aan als onderkoning van Portugal. Hij zou pas op 15 augustus 1593 de stad verlaten in de richting van het

⁴² Sánchez, 'Where palace', 66, 68.

⁴³ Sánchez, 'Where palace', 68, 72-74.

⁴⁴ Magdalena S. Sánchez, *The empress, the queen, and the nun. Women and power at the court of Philip III of Spain*, Baltimore 1998, 52-53, 107.

⁴⁵ Federico Palomo, 'Para el sosiego y quietud del reino. En torno a Felipe II y el poder eclesiástico en el Portugal de finales del siglo XVI', *Hispania* 64,1 (2004), 63-94, 71 en 74.

⁴⁶ Luc Duerloo, *Dynasty and piety. Archduke Albert (1598-1621) and Habsburg political culture in an age of religious wars*, Farnham en Burlington 2012, 28.

Escoriaal. Het was deze Habsburgse kardinaal-onderkoning die er voor zou zorgen dat de Nederlandse nonnen in 1586 hun klooster van de Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit kregen. Maar deze laatste verhuizing was slechts het eindpunt van een traject waarin koning Filips II, keizerin Maria en prinses Margaretha eveneens een belangrijke rol hebben gespeeld. De nonnen zijn door de Habsburgse vorsten dankbaar ontvangen. Filips II kon zich opwerpen als beschermer van de Nederlandse katholieken, terwijl Maria en Margaretha de orde van de clarissen gebruikten om hun eigen bestaan op te bouwen op het Iberisch schiereiland. Habsburgers en clarissen in Lissabon vormden een ‘marriage made in heaven’.

De Nederlandse kolonie van Lissabon

Zoals we kunnen lezen in de beschrijving van het klooster door João Simões, maakte João Vanvessem in 1699 op tachtigjarige leeftijd zijn testament op. João was geboren rond 1619 en al sinds 1648 in dienst van het Portugese bestuur. Zijn vader Miguel van Vessem was echter rond 1581 geboren te 's-Hertogenbosch. Deze Miguel is traceerbaar als koopman in Lissabon tussen 1618 en 1648 en was getrouwd met Catarina Lagres/ Zagarces. Twee dochters uit dit huwelijk traden in 1624 en 1630 in bij het klooster van de Nederlandse nonnen. Catarina was weer de dochter van Pedro Zagarces [?] uit Goes en Isabel Romana, afkomstig uit een Leuvense familie in Lissabon.⁴⁷

Historisch en genealogisch onderzoek heeft een heel complex van Nederlandse families in Lissabon aangetoond die allemaal weer onderling trouwden. Daarbij hoorde ook de Antwerpse familie van Simon Cordes, die rond 1559 in Lissabon was geboren en een Nederlandse vlootexpeditie naar de Zuidzee heeft geleid. Zijn zoon João Baptista, geboren rond 1592 in Lissabon, was actief in het Portugese bestuur. Een dochter trouwde met Baltasar Pelles Sinel, terwijl er ook dochters intraden in een tweetal kloosters in Lissabon. João Vanvessem was weer de schoonbroer van Baltasar Pelles Sinel en de oom van António Sinel de Cordes, en zo kwam de erfenis van Vanvessem (inclusief de kapel in het klooster) na zijn dood in handen van de familie Sinel de Cordes.⁴⁸

Deze families kwamen naar Portugal voor de handel, maar volgende generaties maakten al snel deel uit van de bestuurlijke en kerkelijke elite. Volgens Eddy Stols ‘telden de meeste koopliedenfamilies een of meerdere kloosterzusters. Tientallen dochters van Vlaamse kooplieden te Lissabon traden aldaar in het klooster der *flamengas*, vaak al op twaalfjarige leeftijd’.⁴⁹ De auteur doelt hier op de algemene benaming waaronder het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit bekend

⁴⁷ Eddy Stols, *De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld 1598-1648*, II, Brussel 1971, 19-20, 68; Jorge Miguel Lobo Janeiro, ‘Sinel de Cordes: de mercadores estrangeiros a secretários da Câmara Real’, *Cadernos de Arquivo Municipal*, 2e serie, 3 (2015) 79-108, 85-86.

⁴⁸ Mesquita Mendes, ‘Comunidade flamenga’, 79; Stols, ‘Lisboa’, 60.

⁴⁹ Stols, *Spaanse Brabanders*, I, 397-398; Biblioteca Nacional de Lisboa (BNL), Fundo Geral, 7792.

stond. Koopman João du Bois uit Lissabon (overleden 1632) heette in werkelijkheid Jan van den Heuvel en was afkomstig uit 's-Hertogenbosch. Hij had twee jonge dochters, geboren in 1619 en 1621, die in 1629 in ons klooster werden geplaatst.⁵⁰

De combinatie van de oorlog in de omgeving van Brugge en Antwerpen en de aansluiting van Portugal bij het rijk van Filips II, zorgde vanaf 1580 voor een grote toestroom van Nederlandse kooplieden naar Portugal.⁵¹ Daaronder bevond zich een nog piepjonge Jan Huygen van Linschoten uit Haarlem die meteen na aankomst in Lissabon in 1580 in dienst trad van een koopman.⁵² Tussen 1580 en 1620 telde de Nederlandse handelsnatie in Lissabon wel 160 handelaren.⁵³ De Nederlanders hadden zich verzameld in de broederschappen van Sint Andries en die van Sint Bartholomeus, en er waren herbergen met Nederlandse uitbaters. De 'Vlaamse' natie had verder zijn eigen consuls die opkwamen voor de belangen van de leden van de natie.⁵⁴ Andersom waren er rond 1570 meer dan honderd Portugese kooplieden actief in Antwerpen.⁵⁵

In Lissabon vond Eddy Stols Nederlandse schilders, glasschilders, schrijnwerkers, beeldsnijders, pottenbakkers, tapijtleggers, drukkers, boekhandelaren, zangers, orgelbouwers, edelsmeden, diamantslijpers, diamanthandelaren, wapenmeesters, kanonnengieters, wevers, borduurders, pelsmakers, schoenmakers, barbiers, timmerlieden, scheepsvolk, herbergiers, religieuzen, zwervers en bedelaars.⁵⁶ Volgens Stols waren er zelfs evenveel Nederlandse kunstenaars actief in Lissabon als in Venetië of Rome. In 1624 maakten Nederlandse ingenieurs een plan om de Taag recht te trekken. Een laatste fraai voorbeeld is dat van de Antwerpse dronkenlap Andries Schuurman die in de herbergen van Lissabon regelmatig politiek incorrecte uitlatingen deed en uiteindelijk in 1628 door de inquisitie tot vier jaar gevangenisstraf werd veroordeeld.⁵⁷

Bij het bezoek van koning Filips III (Filips II van Portugal) aan Lissabon in 1619

⁵⁰ Mesquita Mendes, 'Comunidade flamenga', 77; Stols, *Spaanse Brabanders*, II, 9; Stols, 'De Vlaamse natie', 141.

⁵¹ W. Brulez, 'De diaspora der Antwerpse kooplui op het einde van de 16e eeuw', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 15 (1960) 279-306, 296.

⁵² Huygen van Linschoten, *Itinerario*, 2. Hij vertrok op 8 april 1583 in de richting van Azië; Stols, 'Lisboa', 39-40.

⁵³ Eddy Stols, *De Vaamse natie te Lissabon, 15de-17de eeuw*, in: John Everaert en Eddy Stols (red.), *Vlaanderen en Portugal. Op de golfslag van twee culturen*, Antwerpen 1991, 119-141; John Everaert, 'Sur le balcon de l'Atlantique: La "nation Flamande" a Lisbonne au XVIIe siècle', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'Emulation" te Brugge* 132 (1995), 347-372, 347-348; Rui Manuel Mesquita Mendes, 'Comunidade flamenga e holandesa em Lisboa (séculos XV a XVIII): algumas notas históricas e patrimoniais', *Amentu* 7 (2015), 57-90, 69; Ann-Sophie Menschaert, 'De Vlaamse handelaar te Lissabon in woelige tijden: de handelsfamilie Clarisse 1568-1631', masterscriptie 2011-2012, Rijksuniversiteit Gent (digitaal raadpleegbaar), 71, 78; Stols, 'Lisboa', 47, 55.

⁵⁴ Everaert, 'Sur le balcon', 350; Stols, 'De Vlaamse natie', 129, 131.

⁵⁵ Karel Degryse, 'The hey-day of Portuguese trade and finance in the southern Netherlands (16th-17th century)', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'Emulation" te Brugge* 132 (1995), 337-344, 337.

⁵⁶ Stols, 'De Vlaamse natie', 127-129.

⁵⁷ Stols, *De Vlaamse natie*, 134, 139. Hier ook meer voorbeelden van het beeld van de dronken Nederlanders en van de Nederlanders voor de inquisitie; Stols, 'Lisboa', 14.

was de Nederlandse handelskolonie uitermate zichtbaar tijdens de Blijde Inkomste van 29 juni 1619. De natie had voor de gelegenheid een poort gebouwd van 35 meter hoog en zeven meter diep. Het centrale thema was de verdrijving van de *Discordia*, de tweedracht. De furie die *Discordia* verbeeldde, verdeelde de wapenschilden van de zeventien provinciën op de triomfboog. Door een mechanisme met een touw kon *Discordia* vervolgens verborgen worden en kwamen *Concordia* en Goede wil tevoorschijn, die samen een hart vormden. De Nederlandse kooplieden van Lissabon wilden aan hun vorst duidelijk maken dat zij zeer tevreden waren met het Twaalfjarig Bestand en zij hoopten dat de Nederlanden op vreedzame wijze weer met elkaar en met Spanje en Portugal verenigd zouden worden. De in Lissabon werkzame Nederlandse uitgever Pedro Craesbeeck publiceerde een apart verslag van negentien folio's in het Spaans over deze Nederlandse triomfboog.⁵⁸ Helaas zou hun wens niet verhoord worden. Toen Cathalina haar eveneens Spaanstalige verslag in 1627 bij dezelfde uitgever publiceerde was de strijd weer opgelaaid.

De indrukwekkende Blijde Inkomste van de koning in Lissabon, met een grote rol voor de Nederlandse handelsnatie, zal zeker doorgedrongen zijn tot het klooster, waar toen waarschijnlijk al de nodige familieleden van deze handelaren verbleven. Ook de nauwe band tussen het klooster en de Habsburgse dynastie zal hiervoor hebben gezorgd. We kunnen ons voorstellen hoe zij op hun afgesloten gaanderij door de kleine openingen getuurd zullen hebben om een glimp op te kunnen vangen van de vorst en zijn indrukwekkende gevolg.

Lissabon was aan het einde van de zestiende eeuw samen met Sevilla het Iberische centrum van de wereldhandel. In het midden van de zestiende eeuw bezat de stad al ongeveer 100.000 inwoners, evenveel als handelsmetropool Antwerpen. Er werkten kooplieden uit alle delen van Europa, die op hun beurt weer handel dreven met Afrika, Azië en Amerika. In deze jaren heeft kardinaal Granvelle zelfs voorgesteld om van Lissabon de hoofdstad van het wereldrijk van Filips II te maken. De nieuwe monarch van Portugal sleurde Lissabon mee in de strijd tegen de protestantse staten in het noorden. Vanaf 1585 liet de koning enkele keren de handel met de Nederlanden verbieden en werden Hollandse schepen in beslag genomen.⁵⁹ In 1587 viel een vloot onder leiding van de Engelse kaper Francis Drake de Portugese vloot uit India aan. In Lissabon reageerde men geschokt. De dynastieke unie met Spanje sleepte de inwoners mee in een oorlog waar ze niet om hadden gevraagd.

Filips II gebruikte ondertussen de haven van de stad voor de opbouw van zijn 'Onoverwinnelijke Armada'. In de zomer van 1587 kwamen twaalf grote schepen van de armada de haven van Lissabon binnen. De stad werd het centrale verzamelpunt

⁵⁸ Fernández González, 'Las corporaciones', 431-432; Bernardo J. García García, 'El arte de la prudencia. La Tregua en la Europa de los pacifadores', in: *El arte de la prudencia. La tregua de los Doce años en la Europa de los pacifadores*, Bernardo J. García García, Manuel Herrero Sánchez en Alain Hugon, (red.), Madrid 2012, 11-45, 11-12; *Arco triunfal que la nacion flamenca hizo levantar a la entrada en Lisboa de la S.C.R. magestad del rey Don Phelipe Tercero de las Españas, y Segundo de Portugal, en el año de mil seyscientos y diez y nueve, Lissabon 1619.*

⁵⁹ Stols, 'De Vlaamse natie', 134.

van de vloot. Begin juli kwamen er weer 86 schepen aan, die bij hun aankomst zoveel kanonnen afschoten dat volgens een ooggetuige de zee door de rook niet meer te zien was. Op 28 mei 1588 zou de 'Onoverwinnelijke Armada' de haven van Lissabon verlaten onder leiding van de hertog van Medina Sidonia.⁶⁰ We weten natuurlijk niet wat men van al deze activiteiten heeft gemerkt achter de poort van het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit, maar iets van de onrust in de stad zal de nonnen toch wel hebben bereikt. Het ongetwijfeld oorverdovende geluid van de kanonnen hebben zij in ieder geval moeten horen.

Een jaar later werd de stad aangevallen door een Engels invasieleger dat de buitenwijken van Lissabon bedreigde. De pakhuizen gingen in vlammen op en

deze dag kwamen de monniken en nonnen uit de kloosters van buiten de stadsmuur in processie de stad in en dit ging gepaard met zoveel emotie dat het de harten brak van iedereen die dit aanschouwde en de mensen raakten bevlogen van het idee om het kwaad te wreken aangedaan aan deze dienaren van God die hun hele leven niemand kwaad deden.⁶¹

In het verslag van deze gebeurtenissen worden de Nederlandse nonnen met name genoemd. Zeven jaar na aankomst in het veilige Lissabon moesten ze dus nogmaals hun klooster verlaten uit angst voor het geweld van een protestantse vijand. Gelukkig voor hen liep de Engelse invasie uit op een grote mislukking.

In het jaar van de stichting van het nieuwe klooster (1586) vinden we houthandelaar Pedro de Salinas actief in Lissabon. Dat blijkt een in 1551 in Haarlem geboren koopman te zijn met een broer in Haarlem en een broer in Alkmaar.⁶² Er waren dus destijds in Lissabon kooplieden met nauwe contacten met deze stad. Bijzonder is de aanwezigheid in Lissabon van de gebroeders Frederick en Cornelis de Houtman tussen circa 1592-1594. Volgens sommige auteurs waren zij door Hollandse kooplieden uitgestuurd als spionnen om de geheimen van het Portugese rijk te achterhalen en raakten zo na ontdekt te zijn enige tijd in de gevangenis van Lissabon. Hoewel de gebroeders uit Gouda afkomstig waren, was Frederick vanaf 1590 poorter van Alkmaar.⁶³ De nonnen konden via dergelijke contactpersonen dus eventueel zonder veel moeite in contact staan met mensen in het graafschap Holland.

Een ander voorbeeld van de intensieve contacten tussen Holland en Lissabon vinden we in de correspondentie van koopman Gaspar Cunertorf uit Kampen. Hij was getrouwd met de Portugese Maria Galoa en in ieder geval vanaf 1572 actief in Lissabon. Daar werkte hij samen met Hans Snel (vermoedelijk uit Deventer) en Jan Janssen uit Kampen, die meestal niet in Lissabon verbleef maar in Holland of in Danzig.

⁶⁰ Colin Martin en Geoffrey Parker, *The Spanish Armada*, Londen 1988, 131, 136, 156.

⁶¹ 'Relación de lo subçedido del armada enemiga'. Biblioteca Nacional Madrid, mss. 18579, 49. op citaat: Luis Gorrochategui Santos, *The English armada. The greatest naval disaster in English history*, Londen en New York 2018, 150.

⁶² Stols, *Spaanse Brabanders*, II, 59; Mesquita Mendes, 'Comunidade flamenga', 74.

⁶³ M.J. van Dam, 'Cornelis en Frederick de Houtman van Gouda, pioniers van de vaart op Oost-Indië', *De schatkamer* 12,3 (1998), 65-102, 74; Stols, 'Lisboa', 40.

Afb. 1 Portret van Margaretha, aartshertogin van Oostenrijk (1567-1633) in clarissenhabijt. Zij trad in 1584 als Margarita de la Cruz in in het klooster Descalzas Reales in Madrid. Matías de Torres, 2e helft 17e eeuw. © Museo Nacional del Prado, Madrid.

Afb. 2 De martelaren van Alkmaar. Illustratie in Petrus Opmeer, *Martelaars-boek, ofte historie der Hollandse martelaren, welke om de christen catholijcke gods-dienst, soo ten tijden van de woeste heidenen, als der hervormde nieugesinden seer wreed sijn omgebracht*, 2 dln, Antwerpen 1700, deel 2, tussen p. 18-19 © Rijksmuseum Amsterdam (RP-P-OB-79.224).

- 1 Clarissenklooster buiten de muur
- 2 Parochiekerk
- 3 Franciscaner mannenklooster binnen de muur

Afb. 3 Uitsnede van de getekende stadsplattegrond van Alkmaar door Jacob van Deventer (ca. 1560). Het clarissenklooster staat net buiten de westelijke stadspoort. Hierdoor konden de nonnen ongezien ontsnappen, zonder de poortwachter te hoeven passeren. De mannelijke franciscanen, gehuisvest binnen de muur, waren minder fortuinlijk.

Afb. 4 Portret van Philippa van Gelder (1462-1547), hertogin van Lotharingen, die als weduwe intrad bij de clarissen. Zij draagt over haar clarissenhabijt een witte reismantel.

Prentmaker Pieter van Schuppen © Rijksmuseum Amsterdam (RP-P-1886-A-11168).

Afb. 5 Engelse Furie in Mechelen. Plundering van de stad door Staatse troepen in 1580, waarbij vooral kerken en kloosters het moesten ontgelden. De prent toont de Grote Markt in zuidelijke richting. Gravure, Frans Hogenberg © Beeldbank Stadsarchief Mechelen (SME001010237).

Afb. 6 Portret van kardinaal-aartshertog Albrecht van Oostenrijk (1559-1621). (Atelier van) Frans Pourbus II, ca 1600 © Rijksmuseum Amsterdam (SK-A-509).

Afb. 7 Het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit. Detail uit het 23 meter lange tegeltableau Grande panorama de Lisboa, toegeschreven aan Gabriel del Barco (begin achttiende eeuw). Origineel Museu Nacional do Azulejo in Lissabon, Portugal. Fotograaf Rick Morais.

Afb. 8 Monniken en nonnen op de vlucht naar het katholieke zuiden na de verovering van Breda door Frederik Hendrik, 1637. Prent van Jan Luyken © Rijksmuseum Amsterdam (RP-P-1896-A-19368-1953).

De kerk van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit en de daarin aangebrachte tegeltableaus met het beeldverhaal van de vlucht van de Nederlandse nonnen

De kerk heeft een sober exterieur. De kerkruimte bestaat uit een iets verhoogd koor en een schip, met doorlopend betegelde wanden tot een hoogte van ongeveer twee meter. Een klein portaal in de (dikke) zuidmuur geeft bezoekers van buiten toegang tot de kerkruimte. Doorgangen aan weerszijden van het altaar en van de preekstoel in de noordwand leiden naar ruimtes van het klooster. Het schip heeft aan de koorzijde twee ondiepe nissen met zijaltaren. De trompe l'oeil beschilderde betegeling suggereert ondiepe nissen tussen decoratieve pilasters. De medaillons met de afbeeldingen van het vluchtverhaal van de Nederlandse nonnen zijn in zulke gesuggereerde nissen geplaatst.

De medaillons zelf hebben een rococo omlijsting. Ze zijn evenwichtig over het interieur verdeeld. Aan weerszijden van het hoogaltaar in het koor bevinden zich er drie, in de westelijke helft van de noordwand eveneens drie, links van de preekstoel met de twee flankerende ingangen. Midden in de zuidwand is de toegangsdeur. Links en rechts daarvan zijn telkens twee medaillons aangebracht. Binnenin het portaaltje bevinden zich er nog twee, met een verticale in plaats van een horizontale oriëntatie, die de verhaallijn enigszins onderbreken. Ze zijn gedeeltelijk bedekt met een modern prikbord. De korte westelijke wand, recht tegenover het altaar, bevat weer drie medaillons zonder onderbreking.

De reeks tegeltableaus kan op verschillende manieren gelezen worden. Het meest logisch is een lezing van west naar oost, gebruikmakend van de liturgische waarden van de verschillende zijden van een kerk. De westkant is in kerken doorgaans de kant die naar 'de wereld' is gericht, en waar zich vaak ook de hoofdingang bevindt. De oostkant, met het hoogaltaar, is gericht naar 'de hemel'. De zuidkant wordt liturgisch geassocieerd met de wet, de noordkant met het evangelie.

Het middelste van de drie medaillons in de westwand toont het begin van het verhaal van zuster Cathalina: de Alkmaarse nonnen die in een ossenkar hun klooster ontvluchten, de boze buitenwereld in. Links en rechts daarvan en langs de noord- en zuidwand van de kerk ontvouwen zich dan twee aspecten van het vluchtverhaal, toewerkend naar de goede afloop: de stichting van het nieuwe klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit in Alcântara en het vinden van rust, op aarde en in het hiernamaals. Aan de zuidwand zien we de geschiedenis uitgebeeld. In de voorstellingen aan de noordwand lijken ook de bezoekers van de kerk toegesproken te

worden, met de boodschap dat ze hun dochters veilig kunnen toevertrouwen aan de kloostergemeenschap die niet alleen door vrome abdissen, maar door de goddelijke voorzienigheid zelf geleid wordt.

Deels bieden de tableaux een vrij realistische uitbeelding van de belangrijkste etappes uit het verhaal, deels allegorieën daarop. De bijbelteksten die de afbeeldingen ondersteunen, alle uit het Oude Testament, kunnen gelezen worden als simpel commentaar bij de afbeeldingen, los van de context waarin zij in de bijbel voorkomen. Die bijbelse context kan de losse teksten soms meer reliëf geven. Alle teksten bevatten woorden voor rust, rusten of geruststelling.

Een indruk van het interieur en de indeling van de ruimte op YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=CluNmZS2UJY>.

Afb. 9 Het sobere exterieur van de kerk van het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit.

Afb. 10 Het interieur van de kerk, gezien naar het oosten.

Afb. 11 Westwand, midden.

Een groep nonnen op een ossenwagen in een fantasielandschap. Een van de nonnen heeft op haar schoot een mandje met een stralende inhoud.

Requiem dedit Dominus Deus Israel populo suo, et [h]abitationem usque in aeternum – I Kronieken 23: 25 – De Heer, de God Israëls, heeft zijn volk rust gegeven, en een woning tot in eeuwigheid.

De afbeelding toont vrij letterlijk de eerste etappe van de vlucht van de Alkmaarse clarissen, met de gewijde hosties, hier voorzien van stralenkransen, die zij uit hun Alkmaarse klooster hadden gered. De tekst is genomen uit de beschrijving van de inventarisatie van de stam van Levi door koning David, als een van zijn laatste regeringsdaden en met het oog op de nieuw te bouwen tempel. De bijbeltekst noemt dan ook expliciet Jeruzalem, maar dat is hier weggelaten. Door de toevoeging van deze tekst staat de afbeelding al meteen in het teken van de toekomstige gewijde rust in het nieuwe klooster.

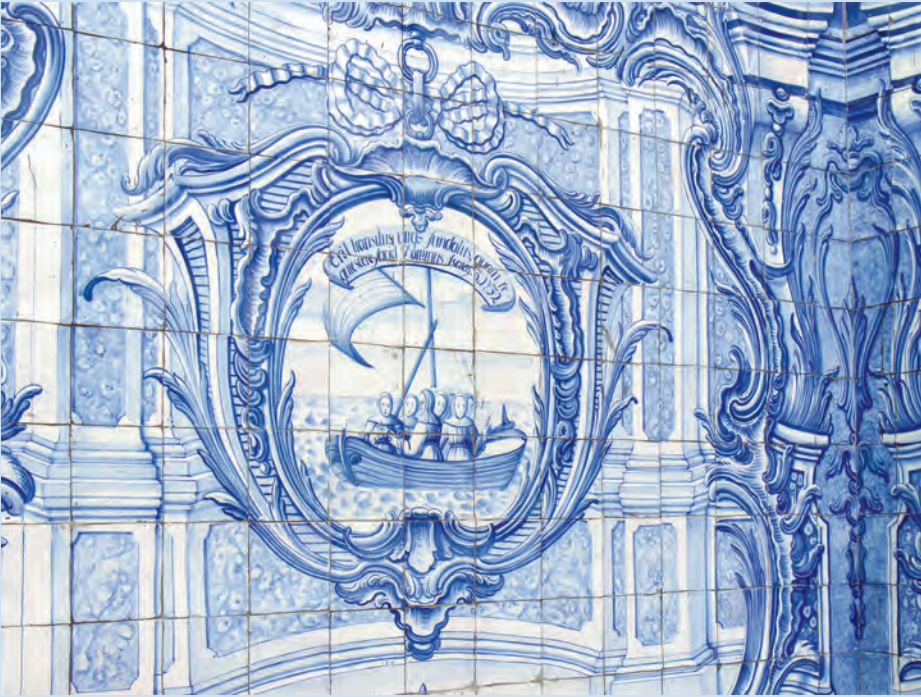

Afb. 12 Vervolg van de aardse geschiedenis, voor de kijker beginnend links naast het voorgaande medaillon en doorlopend over de zuidwand van schip in de richting van het altaar.

Een brandend huis met een kruis op de topgevel, en huilende nonnen ervoor.

Quiescat vox tua a ploratu, et oculi tui a lacrimis quia est merces operi tuo, ait Dominus – Jeremia 31: 16 – Houd op met huilen en droog je tranen, want je daden zullen beloond worden.

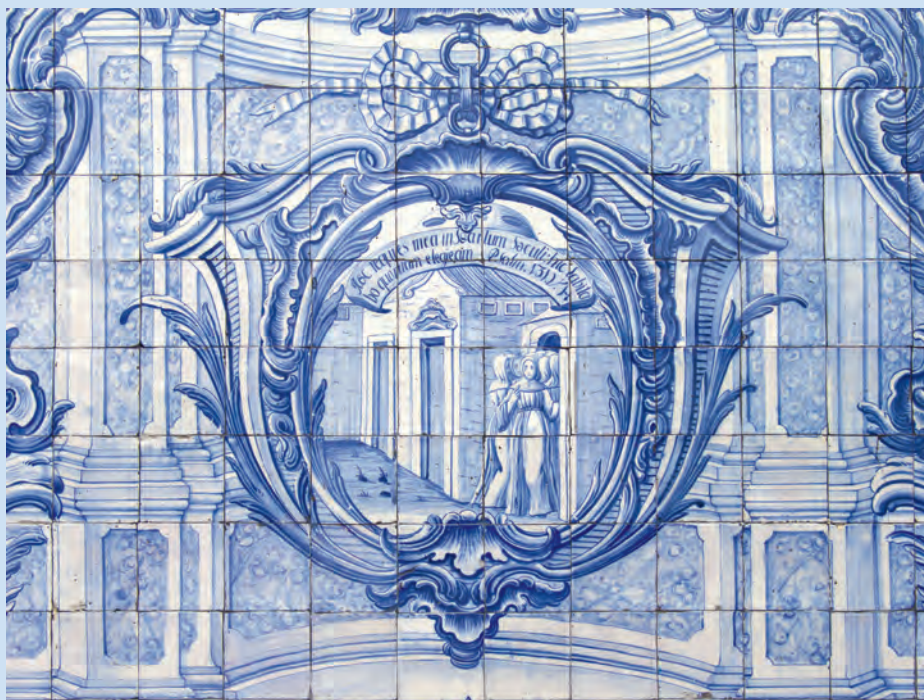
De afbeelding toont het verdriet van de nonnen over het klooster dat zij moesten verlaten en dat kort na hun vertrek verwoest zou worden zoals vrijwel alle kloosters in het door de rebellen bezette deel van de Nederlanden. De tekst uit de profetie van Jeremia is wat langer dan het opgenomen citaat, en belooft ook thuiskomst uit het land van de vijand. Dat was waarschijnlijk te lang voor de beschikbare ruimte in het medaillon, maar is hier evengoed toepasselijk.

Afb. 13 Een groep nonnen in een klein zeilbootje op een kalme zee. Twee nonnen wijzen naar de tekst boven hun hoofd.

Erit transitus virgae fundatus, quam requiescere faciet Dominus – Jesaja 30: 32 – De steunpilaar waarop de Here die liet rusten zal weggenomen worden.

Dit tableau toont de nonnen op hun vlucht over zee. Uit de tekst spreekt zelfs de hoop dat de ketters uiteindelijk vernietigd zullen worden. Het is een iets aangepaste versie van een versregel uit een profetie die Israël een heerlijke toekomst voorspelt en vreugde over de door God bewerkstelligde val van de machtige vijanden waarvoor het op de vlucht is. Het geheel verbeeldt de belofte dat de gevluchte nonnen elders een nieuwe veilige rustplaats zullen vinden.

Afb. 14 Een groepje nonnen verdwijnt in een van de deuropeningen van een imposant gebouw met een hoge koepel. Hoc requies mea in saeculum saeculi; hic habitabo quoniam elegi eam – Psalm 131 (vertaling: 132): 14 – Dit is mijn rust tot in eeuwigheid, hier zal Ik wonen, want ik heb deze plaats begeerd.

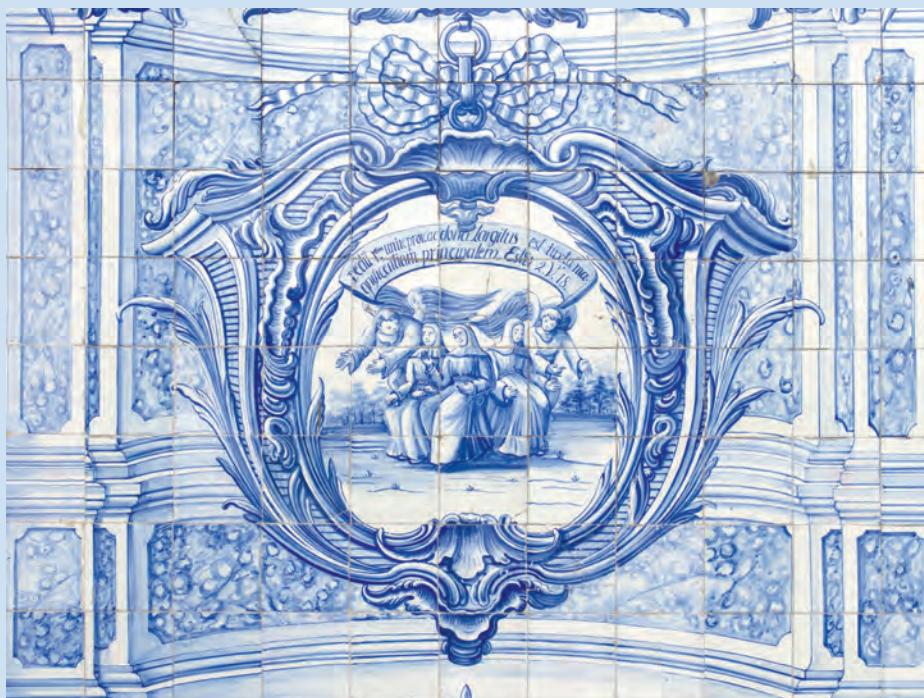
De nonnen hebben hun bestemming bereikt. In de psalm spreekt God die Jeruzalem als woonplaats heeft uitverkoren. Hier slaat de tekst op de nonnen die in Alcântara een definitief toevluchtsoord gevonden hebben waarin ze zich weer achter het kloosterslot uit de wereld kunnen terugtrekken.

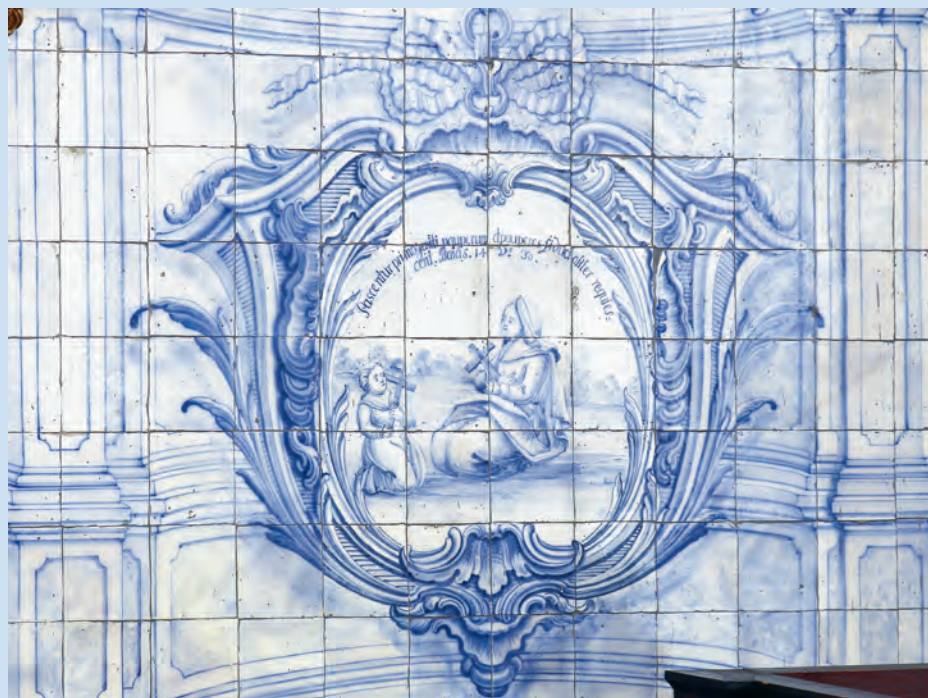
Afb. 15 Een groepje nonnen wandelt door een landschap. Ze dragen kruisen over hun schouders maar lijken daar niet al te zwaar aan te tillen.

Videte oculis vestris, quia modicum laboravi et inveni mihi multam requiem – Sirach 51:35 – Ziet met eigen ogen dat ik met weinig moeite veel rust voor mijzelf gevonden heb.

De combinatie van beeld en tekst versterkt de voorgaande voorstellingen: het verlies was zwaar, en de vlucht lang, maar relatief voorspoedig en de nonnen hebben een nieuw thuis gevonden.

Afb. 16 Twee gevleugelde engelen strekken de armen beschermend uit rond een drietal zittende nonnen. Dedit remissionem universis provinciis ac dona largitus est iuxta magnificentiam principalem – Esther 2: 18 – Hij gaf alle landstreken rust en geschenken op vorstelijke schaal. Het beeld toont de goddelijke bescherming die de nonnen op hun reis genoten. De tekst is genomen uit de beschrijving van het huwelijk van Esther met koning Ahasverus en van het feestmaal en de geschenken die de koning bij die gelegenheid gaf. In de context van de vlucht van de Nederlandse clarissen kan dit tableau gelezen worden als een dankbare herinnering, niet alleen aan de goddelijke voorzienigheid maar ook aan de steun van de Spaanse koning.

Afb. 17 Vervolg in het koor, zuidzijde.

Tegenover een op de grond zittende non met een kruis in haar armen zit een geknield klein meisje dat met haar handen ook een kruis vasthoudt.

Pascentur primogeniti pauperum et pauperes fiducialiter requiescent – Jesaja 14: 30 – De eerstgebo- renen van de armen zullen geweid worden en de armen zullen veilig rusten.

Dit beeld lijkt te slaan op de nieuwe generaties nonnen die intraden en geïnstrueerd werden in het kloosterleven onder de hoede van de eerste groep Nederlandse nonnen. De bijbeltekst, uit een profetie over de messiaanse eindtijd, ondersteunt dit.

Afb. 18 Een klein verlaten schuitje, het zeiltje gestreken, ligt bij een trapje naar een kade in een grote stad. In civitate sanctificata similiter requievi – Sirach 24: 15 – In een geheiligde stad heeft hij mij doen rusten. De nonnen hebben hun bestemming bereikt en hun sloepje blijft leeg aan de kade achter. In de tekst van het apocriefe bijbelboek Jezus Sirach is de Wijsheid aan het woord, die uitgaat van God zelf en zonder eigenbaat te zoeken de hele wereld verlicht. De nonnen worden zo voorgesteld als lichtende voorbeelden, die overal waar ze komen, ook binnen hun kloosterslot, de goddelijke wijsheid verkondigen.

Afb. 19 Een palmboom op een kleine verhoging.

Venite et sub umbra mea requiescite – Richter 8 (in vertaling 9): 15 – Komt en vind rust onder mijn schaduw.

De palm groeit tegen de verdrukking in, en was in de allegorische beeldtaal van de tijd een symbool van veerkracht. Curieus genoeg spreekt in het betreffende hoofdstuk van Richter 8 niet een palmboom, maar een doornstruik, symbool voor een tirannieke koning die wel bescherming belooft, maar die uiteindelijk niet zal kunnen geven. Mogelijk wilde de achttiende-eeuwse ontwerper van het ensemble van tegeltableaus hiermee aangeven dat, hoe reëel en substantieel de bescherming van de opeenvolgende koningen van Portugal ook was, die toch mensenwerk bleef in vergelijking waarmee de hemelse rust uiteindelijk vele malen belangrijker is.

Afb. 20 Vanaf het begintableau in de westwand over de noordwand aan de andere kant van het schip in de richting van het altaar.

Nonnen die rusten onder een palmboom. Twee van hen dragen een herdersstaf. Een van deze stafdraagsters wijst naar boven naar de bladerkroon boven hen.

Requiescite sub arbore – Genesis 18: 4 – Rust uit onder het geboomte.

We zien hier de twee abdisen die als herderinnen de nonnen op hun vlucht begeleidden. De abdis van het Alkmaarse klooster stierf in Amsterdam. Moeder Clara van de Engelen werd in Portugal als eerste abdis van het nieuwe klooster gekozen. Zij wijst naar de boom waaronder haar kudde rust heeft gevonden. De bijbeltekst is uit het verhaal van Abraham, die drie gasten krijgt. Hij verzoekt hun plaats te nemen in de schaduw van een boom totdat hij hun een rijke maaltijd bereid zal hebben. De mannen blijken engelen Gods die hem komen aanzeggen dat zijn vrouw Sara ondanks beider hoge leeftijd een zoon zal baren. Wie deze context kende zal in het beeld van de abdisen ook de voortzetting van de kloostergemeenschap over komende generaties gelezen hebben.

Afb. 21 Een non, op de rug gezien, die drie kruisen draagt. Ze loopt langs de oever van een baai die dicht begroeid is met palmbomen, land- en waterplanten. Aan de overkant van de baai een kerkje en een huis, met op de achtergrond hoge bergen.

Filia mea, quaeram tibi requiem, et providebo ut bene sit tibi – Ruth 3: 1 – Mijn dochter, ik zal rust voor jou zoeken, en ervoor zorgen dat het je goed zal gaan.

Opnieuw een beeld van een abdis. Hier zien we hoe zij de last, verbeeld door de kruisen, op zich neemt om voor al haar nonnen te zorgen. In de begeleidende bijbeltekst spreekt de Israëlitische Naomi. In het bijbelverhaal bezorgt zij Ruth, de Moabitische weduwe van een van haar zoons, een veilige toekomst in haar nieuwe vaderland door haar te koppelen aan een Israëlitische grondbezitter. Ruth wordt daardoor de voormoeder van koning David, en uiteindelijk ook van Jezus. Wie de herkomst van het bijbelcitaat kende leest in dit medaillon de zorg van de Nederlandse abdisen ook voor nieuw ingetreden dochters van de handelskolonie in Lissabon en de bijdrage van het klooster aan een messiaanse toekomst.

Afb. 22 Een non die in slaap gevallen is op een bank aan de kant van een weg. Een tweede non zien we op de rug, terwijl zij die weg verder afloopt, een herdersstaf in haar ene en een kruik in haar andere hand. De omgeving is bebost en aan de horizon is een hoge berg, waarop een burcht of versterkt dorp te zien is.

In pace in idipsum dormiam et requiescam – Psalm 4: 9 – Ik zal in vrede nederliggen en slapen.

Het beeld toont een gerust slapende non en een zorgende herderin. De psalm geeft uiting aan Godsvertrouwen: de Heer zal een zeker bestaan verschaffen. Samen laten ze een geïdealiseerd beeld zien van het nonnenbestaan waarin abdisen verantwoordelijkheid dragen voor de (ge-moeds)rust van hun geestelijke dochters.

Afb. 23 Een huis in aanbouw.

Cogitavi ut aedificarem domum, in qua requiesceret arca foederis Domini – II (= I) Kronieken 28: 2 – Ik verlangde een huis te bouwen, waarin de ark van het verbond Gods zou kunnen rusten.

In dit medaillon zien we bouwactiviteiten die herinneren aan de oorspronkelijke stichting van het klooster zowel als aan de herhaalde verbouwingen en verfraaiingen. In de tekst is koning David aan het woord, die Salomo aanwijst als zijn opvolger en als degene die de tempel in Jeruzalem zal bouwen. David had dat graag zelf gedaan, maar het was hem door God verboden omdat er teveel bloed aan zijn handen kleefde. Mogelijk wordt in deze combinatie van beeld en tekst een toespeling gemaakt op Filips II als de koning in oorlogstijd, die weliswaar het klooster stichtte, maar die de verdere lotgevallen ervan moest overlaten aan de vorsten uit het huis Braganza, dat vanaf 1640 Portugal regeerde en het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereiniteit begunstigde.

Afb. 24 Vervolg in het koor aan de noordzijde.

Een solitaire lelie op een hoge stengel en met sterke wortels. De bloem groeit hoog in een bergachtig landschap.

Egredietur virga de radice Jesse, et requiescet super eum spiritus Domini – Jesaja 11: 1-3 (=2) – Er zal een nieuwe loot ontspruiten aan de wortel van Jesse en de geest Gods zal op hem rusten.

Deze verzen worden doorgaans verstaan als een voorzegging van de geboorte van Jezus. Los van de bijbeltekst en in de context van het klooster van de Nederlandse clarissen kan dit ook gelezen worden als een herleving van het verwoeste kloosterleven in de Nederlanden in het nieuwe thuisland, onder Gods zegen.

Afb. 25 Een driemaster met volle zeilen in een woelige zee.

Adjiciet Dominus secu(n)do manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab As(s)yriis et ab insulis maris – Jesaja 11: 11 – De Heer zal opnieuw zijn hand uitstrekken om het overblijfsel van zijn volk tot zich terug te nemen, uit Assyrië en van de eilanden in de zee.

Dit schip is een stuk imposanter dan het sloepje waarin de vluchtende nonnen in de zuidwesthoek van de kerk staan afgebeeld. Het staat voor de kerk, die vaak verbeeld wordt als een schip. Het hele hoofdstuk van Jesaja waaruit de begeleidende bijbeltekst komt, is een profetie voor het vrederijk van de Messias. De bijbeltekst slaat hier op de goddelijke voorzienigheid die niet alleen gevluchte nonnen in veiligheid gebracht heeft uit ketterse landen overzee, maar ook het schip van de (katholieke) kerk op haar vaart zal behoeden.

Afb. 26 De Ark van Noach op de drooggevalle top van een berg.

Requievitque Arca super montes – Genesis 8: 4 – De Ark liep vast op het gebergte.

Het beeld van de Ark als een schip met een wijde ronde bodem waarop een houten huis staat, komt overeen met afbeeldingen in Nederlandse geïllustreerde bijbels uit de late zeventiende en achttiende eeuw. Het is een heel toepasselijk beeld voor de gemeenschap van gevluchte nonnen die eindelijk weer vaste grond onder de voeten vond in het bergachtige Portugal. In overdrachtelijke zin verbeeldt de Ark ook het behoud van de ware kerk onder de goddelijke voorzienigheid. Daarmee heeft dit medaillon ook een polemische spits tegen het protestantisme in de opstandige gebieden waaruit de nonnen gevlucht waren.

Afb. 27 In het portaalje in de zuidwand.

Een non in reismantel en met een herdersstaf, zittend aan de kant van de weg in een bar landschap. Achter haar een gevleugelde engel die naar boven wijst.

Veni mecum, ut requiescas securus mecum in Jeruzalem – II Koningen (= in vertaling II Samuel) 19: 33
– Kom met mij mee, zodat je met mij veilig in Jeruzalem zult rusten.

De engel lijkt sprekend op de engelen die enkele tableaux verderop aan de zuidwand staan, en die de goddelijke voorzienigheid jegens de gevluchte nonnen verbeelden. De bijbeltekst komt uit het verhaal van koning David die terugkeert naar Jeruzalem nadat hij de opstand van Absalom heeft neergeslagen. David nodigt een hoogbejaarde bondgenoot uit met hem mee te gaan om de overwinning te vieren, maar deze is daartoe niet meer in staat. De kerkbezoeker wordt hier uitgenodigd niet bij de pakken neer te zitten maar de moeizame aardse pelgrimage naar een hemelse bestemming voort te zetten – en misschien ook om het kloosterleven te overwegen.

Afb. 28 Dezelfde non, die nu haar weg zoekt over rotsen en door doornig gewas.

Quiesce in terra quam dixero tibi – Genesis 26: 2 – Vestig je in het land dat ik je zal aanwijzen.

Het beeld van de non op reis door onherbergzaam gebied past goed bij het vluchtverhaal van de Nederlandse clarissen, door allerlei moeilijkheden, naar een nieuw land. Het is ook een passend symbool voor de aardse pelgrimage van de gelovigen, die via de kerk hun reis naar de hemel maken. De plaatsing van dit medaillon in het toegangsportaal maakt het de bezoeker mogelijk de thematiek van het vluchtverhaal, verbeeld binnen in de kerk, op zichzelf toe te passen. De bijbeltekst is onderdeel van de belofte aan de aartsvader Izaäk dat God zijn nageslacht zou zegenen in het beloofde land. Beeld en tekst vormen een aansporing aan de gelovige om de aardse levensweg te richten naar Gods geboden om zo de belofte van hemelse zaligheid deelachtig te kunnen worden.

Afb. 29 Kamer van de Rozenkrans in het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit.

Afb. 30 Sacristie van de kerk met de grafkapel van João Vanvessem.

Maria, de dochter van Cunertorf, huwde in Lissabon met Simon Cordes, wiens nakomelingen later de kapel in ons klooster zullen overnemen. Men dreef onder meer handel met Holland en de Baltische Zee. Graan was een belangrijk product voor deze kooplieden, maar zij handelden eigenlijk in alles, ook in producten uit de koloniën.⁶⁴ De bewaard gebleven correspondentie van deze handelaren geeft een mooi beeld van de handel tussen Lissabon, Kampen, Holland en het Oostzeegebied, waarbij Hollandse schippers de vrachtvaart tussen de diverse gebieden onderhielden.

Gaspar Cunertorf schreef op 12 april 1581 een brief aan Jan Janssen in Amsterdam. Men vreesde in Lissabon voor een slechte oogst vanwege de natte winter en de te droge lente. Voor graanhandelaren was dit essentiële informatie. Vanwege de oorlog waren vele huizen vernield, ook in Alcântara, en hout uit Noorwegen zou zeer welkom zijn. Juan Sinel blijkt bij de zaken betrokken te zijn. Ook zijn nakomelingen zijn verbonden met het klooster. Op 22 april volgde een volgende brief. We lezen er over de inhuldiging van Filips II in Tomar: 'hefft belofft alle previlesien the onderhouden, ende dit lant tho favoreseren, hoepe dit lant grotte traffique sall hebben'. We vinden die hoop op een goede toekomst ook in een brief van Adriaan Speelman uit Antwerpen van 25 juni aan Jan Janssen: 'ende zooverre het coninckcrycke in payse blyven mach, sal Lixbona de prosperste plaetse van negotie wesen van alle de rycken van Spaingnen'. De brieven maken duidelijk dat de handelaren hoopten op betere tijden na jaren van oorlog en ellende, zoals in een brief van 18 september van Cunertorf aan Janssen:

die groote schaede, die wy hir geleeden hebben durch di sacque van die soldaten, van el Rey Dom Philippe das Espagnas unde van Dom Antonio, die hir thot unssen verderffenisse voor Coningk opgeheven was, unde oogk durch 2 jaeren continua pest, alle koopluyden grooteligks in schaeden geraeckt binnen, meer als men scryven derff...'. 'wandt Lisbona 2 jaren langk gants sonder volck is geweest unde sonder neeringe, daerenboven die groote krych unde destructie.'⁶⁵

Het beeld van een intensief verkeer tussen Holland en Lissabon dat we krijgen uit de correspondentie van Cunertorf sluit aan bij een bijzondere vondst van Joke Spaans, die aan de basis ligt van deze uitgave. In de levens van de Maagden van de Hoek uit Haarlem vinden we het verhaal van Giertge Frederiksdochter:

De eene Soon werden een Schipper op Sivilie in Spanien comende dikwils te Lissebon. Alwaer een Closter was van Hollantse Clarissen ghefondert vande Conink van Spanien. Mitsdien int jaer ons Heeren 1572 in Hollant door de Guesen de kercken gsmeten. De Closters ghebroocken. De relyuesen daer wt gheiaecht. Soo synder verscheye Clarissen van Haerlem, Amsterdam ende andere plaetsen in Hollant, daer nae toe ghetrocken om in

⁶⁴ J. Nanninga Uitterdijk, *Een Kamper handelshuis te Lissabon 1572-1594: Handelscorrespondentie, rekeningen en bescheiden*, Zwolle 1904.

⁶⁵ Huygen van Linschoten, *Itinerario*, 2, geeft het aantal van 80.000 doden door de pest en schrijft zelf ook meteen na aankomst in de stad ziek geworden te zijn.

stilheit ende devotie haer hemelsche Brudegom te dienen ende haer H. regel ende ordinantie te onderhouden. Ter oorsaken hy van Hollant was namentlik van Haerlem, welcke susterkens int Closter te Haerlem noch susterkens van haer H. Orden hadden, met noch andere goede vrienden en bekenden, soo hielen dese met schryven ende eenige giften over te senden grote vriendschap met malkandere soo dat desen schipper Albert Frericsen hier van de bode was, synde als een broeder, iae als vader bemint int Clooster.⁶⁶

In de zeventiende eeuw zou er tweemaal geprobeerd worden om de Nederlandse kooplieden de stad uit te zetten omdat zij verdacht werden van handel op de vijand, de Nederlandse Republiek. Zowel in 1605-1606 als in 1622 liep het met een sisser af. De Nederlandse kooplieden deden alles om de koning ervan te overtuigen dat zij trouwe onderdanen waren, zoals bij de Blijde Inkomste van 1619, maar ook door in 1625 een grote bijdrage te leveren aan de vloot die Salvador de Bahia moest gaan heroveren op de Republiek.⁶⁷

Een bijzondere Nederlandse koopman in Lissabon was de Nederlandse uitgever van het verslag, Pedro Craesbeeck. Deze leerling van de beroemde drukker Christoffel Plantijn was waarschijnlijk afkomstig uit Leuven en zou in 1592 naar het Iberisch Schiereiland vertrekken. Hij was zelf getrouwd met een half-Portugese vrouw. In 1597 verscheen zijn eerste boek in Lissabon, een lijst met verboden boeken. Later drukte hij de werken van de beroemde dichter Luís de Camões. In 1620 kreeg hij de titel van Koninklijk drukker, mogelijk verbonden met de aanwezigheid destijds van Filips III in Lissabon. Pedro Craesbeeck drukte behalve literatuur ook werken over taalkunde, godsdienst en militaire theorie. Zo publiceerde hij vier jaar na het verslag van Cathalina een *Venida de la soberana virgen de Guadalupe a España* (Komst van de maagdelijke koningin van Guadalupe naar Spanje) van de hand van broeder Diego de Montalvo. De pers van Craesbeeck groeide uit tot de belangrijkste drukkerij van Portugal en na zijn dood in 1632 werd zijn werk voortgezet door zijn zonen.⁶⁸

Een laatste bijzondere groep Nederlanders in Portugal wordt gevormd door de reguliere geestelijken. De auteur van zowel het voorwoord als het nawoord is de Nederlandse franciscaan Juan de las Llagas (João das Chagas). Hij was de provinciaal van de franciscaanse provincie van Arrábida, overleden op 4 maart 1637 op 66-jarige leeftijd. Tussen 1621 en 1630 publiceerde hij diverse boeken in het Spaans en Latijn over de orde van de franciscanen, waarvan er enkele bij de pers van Craesbeeck verschenen.⁶⁹

⁶⁶ Joke Spaans, *De Levens der Maechden. Het verhaal van een religieuze vrouwengemeenschap in de eerste helft van de zeventiende eeuw*, Hilversum 2012, 63; Oly, *Levens III*, 47r-47v.

⁶⁷ Stols, *De Vlaamse natie*, 134. In 1590 de beschuldiging dat Hollandse en Zeeuwse schepen protestants drukwerk het land binnensmokkelden. Idem, 139.

⁶⁸ Boris Rousseuw, 'De drukkersdynastie Van Craesbeeck. Het verhaal van een familie', *De boekenwereld. Tijdschrift voor boek en prent* 3 (1986-1987), 14-16; Harry Bernstein, *Craesbeeck and sons. 17th century publishers*, Amsterdam 1987; João José Alves Dias, *Craesbeeck. Uma dimastia de impresores em Portugal* (1996); Stols, 'Lisboa', 22.

⁶⁹ Alexander Samuel Wilkinson en Alejandra Ulla Lorenzo (ed.), *Iberian books, II-III*, Leiden en Boston 2015, n. 24865-24868; José de Jesus Maria Antonio da Piedade, *Espelho de penitentes e chronica da provincia de Santa Maria de Arrabida*, Lissabon 1737, 97.

Hoewel we lezen dat hij juist tegen het gebruik van Nederlandse biechtvaders was, zouden de nonnen later wel ondersteund worden door Nederlandse kapelaans als Gaspar de Ayala en zijn broer Melchior, Manoel de S. Bonaventura, Dierick Coffermans en Godefridus Coffermans uit Antwerpen. Daarnaast waren er in Lissabon Nederlandse franciscanen, jezuïeten, en dominicanen, waarbij de laatsten voor de inquisitie werkten maar ook als aalmoezeniers voor de Nederlandse broederschap fungeerden.⁷⁰

Om de Nederlandse nonnen van het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereiniteit bestond een buitenwereld van Nederlanders en mensen van Nederlandse oorsprong die op allerlei manieren invloed uitgeoefend zullen hebben op de inwoners van het klooster, maar daarover valt weinig met zekerheid te zeggen. De nieuwe novicen brachten in ieder geval kennis mee over deze Nederlandse gemeenschap van Lissabon. Het lijkt meer dan waarschijnlijk dat de kluis van de clarissen niet hermetisch afgesloten was van de buitenwereld.

70 Stols, 'De Vlaamse natie', 129-131.

Het klooster van de Nederlandse nonnen in Lissabon: geschiedenis en artistiek erfgoed*

JOÃO MIGUEL SIMÕES

De Nederlandse clarissen waren uiteindelijk verbazend succesvol in het vinden van patronage in een voor hen vreemd land. Pas gearriveerd op het Iberisch schiereiland was hun toekomst echter nog niet verzekerd. De kleine groep van negen nonnen en hun biechtvader op zoek naar een veilig heenkomen vertrok op 5 februari 1581 uit Bilbao in de richting van Lissabon, waar koning Filips II destijds resideerde. Ondanks het goede weer gedurende de reis waren ze gedwongen om te stoppen in de omgeving van het klooster van Arrábida, ten zuiden van Lissabon. De broeders van dit klooster ontvingen de nonnen uiterst hartelijk en ze kregen er financiële steun van een lokale adellijke vrouw.¹ De biechtvader en vier nonnen trokken vervolgens door naar Lissabon, terwijl de anderen achterbleven in Arrábida. Op 1 maart kwamen ze aan in het klooster van Sint Franciscus van Xabregas, het hoofdkwartier van de Zuid-Portugese provincie van de franciscanen (Algarve) waar ze opnieuw zeer welkom waren. De provinciaal van de orde stuurde de nonnen naar het vrouwenklooster van Madre Deus, terwijl de biechtvader zijn reis vervolgde naar het hof van de koning. Nadat Filips II het hele verhaal had gehoord, besloot hij dat de nonnen uit Arrábida naar Madre Deus moesten komen en daar zouden zij binnen het klooster een aparte gemeenschap gaan vormen. Ze verkregen meteen de steun van prinses Margaretha en haar moeder, keizerin Maria van Oostenrijk, die een huis voor hen lieten klaar maken in Nossa Senhora da Glória. Onder de hoede van deze twee beschermvrouwen ging de kleine gemeenschap deel uitmaken van de franciscaner provincie van de Algarve. De nonnen kozen hun eerste abdis en namen de regels van Sint Franciscus en de heilige Clara aan. Op 4 oktober 1582 vervoegde Cathalina del Spiritu Sancto zich bij deze bijzondere gemeenschap, zodat die nu uit tien nonnen bestond.

Op 11 december ontmoetten zij de koninklijke familie en Filips II beloofde hen te beschermen, zoals de familie dat ook met andere religieuze ordes deed. De nonnen moesten in het klooster van de annunciaten wachten totdat hun verblijf in Nossa Senhora da Glória klaar was, maar toen het eenmaal zover was ging het in een feestelijke processie naar het nieuwe onderkomen. Keizerin Maria, prinses Margare-

* Deze tekst is door de uitgevers ingekort en vertaald uit het Engels.

¹ Vermoedelijk doña Brites de Vilhena, de echtgenote van João Mendes de Oliveira, heer van Morgado en een dochter van Luiz Alvares de Tavora, heer van Mogadouro, Antonio da Piedade, *Espelho de penitentes e chronica da provincia de Santa Maria de Arrábida*, Lissabon 1728, I, 488.

tha en kardinaal aartsbisschop Albrecht van Oostenrijk, namen deel aan de proces-sie, begeleid door de musici van de koninklijke kapel. De nonnen werden gezegend door aartsbisschop Jorge de Ataíde van Lissabon. In de jaren die volgden kwamen er steeds meer nonnen bij, afkomstig uit de Nederlanden en gevlucht voor de religi-euze vervolging. In dit andere vorstendom van Filips II vonden zij een vreedzaam paradijs, beschermd door een sterke katholieke kerk. De nonnen bleven vier jaar in Nossa Senhora da Glória maar moesten er uiteindelijk weg vanwege de ongezonde omstandigheden en de beperkte ruimte. Toen werd besloten een nieuw klooster te bouwen in Alcântara, een plaats die bovendien qua naam leek op hun oorspron-kelijke herkomstoord Alkmaar. Tijdens de bouw verbleven ze in het klooster van de ongeschoeide karmeliten van Santo Alberto en op 8 december 1586 namen zij hun intrede in het nieuwe klooster. Dat kreeg de naam Nossa Senhora da Quitaço (Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit), een verwijzing naar de kalmte en rust waar zij naar op zoek waren om nimmer meer te lijden aan de onzekerheden en angsten uit het verleden.²

De keuze van de locatie voor het klooster bezat een duidelijke ideologische be-tekenis. Niet alleen leek de naam Alcântara op Alkmaar, maar hier had op 25 au-gustus 1580 de veldslag plaatsgevonden die Filips II de overwinning had gegeven in zijn strijd om de troon van Portugal tegen pretendent Dom António. In Alcântara hadden de wapens de macht van Filips II gelegitimeerd en in de vroegmoderne tijd stond dit gelijk aan een manifestatie van goddelijke wil, zodat de plaats een bevesti-ging vormde van de macht van Filips II in Portugal. De keuze van Alcântara voor de vestiging van een klooster van Nederlandse nonnen die op de vlucht waren gegaan voor het geweld van de burgeroorlog in de Lage Landen was dus overduidelijk ver-bonden met de verheerlijking van de koninklijke macht van Filips II.

De bouw van het klooster

Kardinaal Albrecht van Oostenrijk, aartshertog en onderkoning van Portugal, was direct betrokken bij de bouw van het klooster in Alcântara. Het nieuwe klooster pas-te in de politiek van Filips II om de stad Lissabon uit te breiden langs straten waar-aan kloosters en paleizen lagen. In het begin waren er problemen met de bouw-plannen, maar Albrecht nam de zaken toen persoonlijk in handen.³ Omdat het ging om een koninklijk bouwwerk, werd de koninklijke bouwmeester Gonçalo Pires de Carvalho bij de bouw betrokken. Hij stond voortdurend in contact met de uitvoer-ders en ontwikkelde een uiterst vriendschappelijke band met de Nederlandse non-nen. Uit dank ontving hij van de nonnen één van de twee afbeeldingen van de Onze-Lieve-Vrouwe van Scherpenheuvel (Monte Agudo) die zij hadden weten te redden

² Biblioteca Nacional de Lisboa (BNL), Cod. 7784, f. 3-7.

³ BNL, Cod. 7784, f. 3-7.

uit de vernietigende handen van de protestanten.⁴ Over de uitvoerder van de werkzaamheden weten we echter niets.

De werkzaamheden aan het klooster zijn kort na 1586 voltooid, aangezien het eerste graf in de kerk, dat van Garcia de Veiga, reeds in 1588 werd toegewezen. Daarna volgden de graven van Jerónimo Henriques in 1595 en die van Álvaro de Castro en Bárbara de Tápia in 1604. Het hoofdaltaar werd verguld in 1604, betaald uit de erfenis van de al genoemde vrouwe Bárbara de Tápia, die in haar testament hiervoor honderd *cruzados* had nagelaten.⁵ Dit altaar bevatte vier maniëristische beelden die nog steeds in de kerk te vinden zijn: Sint Franciscus en Sint Clara staan nog steeds op het hoofdaltaar, terwijl de heilige Rita en Bonaventura nu in het koor staan opgesteld. De structuur van het originele hoofdaltaar moet eveneens maniëristisch geweest zijn, bestaande uit twee verdiepingen en vier niches.

Het huidige klooster is echter niet het oorspronkelijke gebouwencomplex zoals dat in de tijd van Filips II is ontwikkeld door kardinaal Albrecht. Feitelijk is er bij de omvangrijke verbouwing tussen 1619 en 1634 vrijwel een geheel nieuw klooster opgetrokken. Dit gebeurde door Teodósio de Frias, die tegelijkertijd ook verantwoordelijk was voor de aanleg van het aanpalende koninklijke paleis van Alcântara. Want hoewel Filips II Portugal weer had verlaten voor Castilië, onderhield hij net zoals zijn vader een politiek van bouwen en herinrichten van koninklijke paleizen om de aanwezigheid van een feitelijk afwezige vorst te benadrukken. Het paleis van Alcântara, begonnen in 1601, maakte onderdeel uit van die strategie. Helaas bestaat het paleis nu niet meer, afgezien van de oude stallen. Het is vernietigd door de aardbeving van Lissabon in 1755. Voor het klooster van de Nederlandse nonnen was het paleis ontzettend belangrijk. Het klooster was namelijk met het paleis verbonden door een enorme façade die liep van de tegenwoordige hoofdstraat (Rua Primeiro de Maio) tot aan het plein van Alcântara. Klooster en paleis waren beide koninklijke bouwwerken en daardoor belangrijke onderdelen van het stadsplan zoals het vorstelijke bestuur dat voor ogen had. Met de komst van de nieuwe dynastie van de Braganza zou die relatie tussen klooster en paleis alleen nog maar sterker worden. Koning Afonso VI (1656-1683) en vooral Pedro II (1683-1706) maakten het paleis van Alcântara namelijk tot hun vaste residentie.

Het werk aan het paleis begon in 1601 onder leiding van de al genoemde Teodósio de Frias die vanaf dat moment ook permanent op de bouwplaats zou verblijven om de bouw beter te kunnen overzien. Hij zou er op 11 november 1634 zelfs komen te overlijden.⁶ Meerdere documenten bewijzen de betrokkenheid van Teodósio bij de complete vernieuwing van het klooster tussen 1619 en 1634. Op de grafsteen van de architect in de kerk van het klooster staat dat 'hij de bouwtekeningen heeft gemaakt voor het nieuwe klooster zoals verordonneerd door Zijne Majesteit en hij heeft die

4 Agostinho de Santa Maria, *Santuário Mariano I*, Lissabon 1707, 393, 431-432.

5 BNL, Cod. 7792, f. 5 augustus.

6 Francisco Marques de Sousa Viterbo, *Dicionário Histórico e documental dos arquitectos, engenheiros e constructores Portugueses I*, Lissabon 1899, 387-393.

orde uitgevoerd gedurende zijn leven, in dienst van God'. Hieruit kunnen we opmaken dat hij de plannen heeft gemaakt en de werkzaamheden tot aan zijn dood heeft overzien.

Toen koning Filips III in 1619 in Lissabon verbleef, heeft hij het klooster viermaal bezocht. Hij doneerde een bedrag van 400.000 réis per jaar zolang de werken zouden duren.⁷ Vanaf dat jaar konden de werken dus van start gaan. In het archief van het klooster zouden ook documenten bewaard worden onder de vermelding van 'diverse papieren van de tekeningen van dit klooster gemaakt door Teodósio de Frias, architect van Zijne Majesteit en een ander papier over het werk aan de kerk'.⁸ In een ander document lezen we dat 'er ook werken zijn gedaan in de kerk waarbij ze de botten van de stichteressen hebben opgegraven en die worden nu bewaard in een kist in de nieuwe fundering van de kerk. Het was toen al veertig jaar geleden dat het klooster was gesticht.' Dit document stamt uit 1626 toen de bouw onder Teodósio volop aan de gang was.⁹ Hieruit kunnen we opmaken dat de kerk opnieuw werd opgebouwd vanaf de fundering waardoor het noodzakelijk was om de gebeenten op te graven. De nieuwe kerk stond dus ook niet precies op de plaats van de oude en de oude fundering werd niet hergebruikt. Ten slotte bezitten we het testament van bouwmeester Estácio Correia, waarin gesteld wordt dat de Nederlandse nonnen hem 500.000 réis schuldig waren voor het resterende werk dat hij voor het klooster gedaan had.¹⁰ Een dergelijk grote som geld kan alleen maar wijzen op complete herbouw van het klooster. Het is in deze periode dat in 1627 abdis Cathalina del Spiritu Sancto haar werk publiceerde bij de pers van Pedro Craesbeeck in Lissabon, mogelijk om zodoende de gemeenschap op alle niveaus te vernieuwen.

De beslissing om het oude klooster uit de tijd van Filips II en dat door kardinaal aartshertog Albrecht was ontwikkeld, in de jaren 1620-1630 vrijwel geheel af te breken, is vermoedelijk het gevolg van het feit dat de oude kerk niet voldeed aan de eisen waar vrouwenkloosters in Portugal aan dienden te voldoen, zoals vastgesteld in Évora ongeveer twintig jaar na de stichting van het klooster. Kardinaal Albrecht had waarschijnlijk gebruik gemaakt van een Spaans of Nederlands model bij de plannen voor de kerk en die werden enkele decennia later in Portugal gezien als onbetamelijk en onfatsoenlijk. De ontwikkeling van dit nieuwe model voor kerken bij vrouwenkloosters omvatte onder meer een sobere façade, het ontbreken van een centraal portaal, het gebruik van een hoog- en een laag koor en de minimalisering van de zijkapellen van het schip van de kerk. Om die reden besloot men om de kerk uit de zestiende eeuw te vernietigen en een nieuwe te bouwen.

Wanneer we kijken naar de voorbeelden van vrouwenkloosters in Madrid uit de tijd van Filips II, dan zijn die architectonisch zeer verschillend van de Portugese kloosters. In het bouwplan van de Descalzas Reales (Juan Bautista de Toledo, 1557)

7 BNL, Cod. 7784, f. 19-24.

8 Ibidem.

9 BNL, Cod. 7784, f. 3-7.

10 Arquivos Nacionais Torre do Tombo (AN/TT), Registo Geral de testamentos, boek 6, f. 118r-122v.

en dat van de Encarnación (Juan Gómez de Mora, 1611-1616) zien we dat de kloosterkerk een façade heeft met een naar buiten gericht hoofdportaal, alsof het een kerk voor een mannenklooster betrof. Dit model zou in Spanje gehandhaafd blijven tot in de zeventiende en achttiende eeuw, hoewel er in Madrid wel pogingen zijn gedaan om het vrouwelijke model te verspreiden, zonder versierde façade en met een zij-ingang. Voorbeelden hiervan zijn de kerk van de hiëronymieten van Corpus Christi (Miguel de Soria, 1615-1625) en die van de ongeschoeide mercedariërs van de Purissima Concepción (Manuel del Olmo, 1663-1675).

We gaan ervan uit dat de eerste kerk van de Nederlandse nonnen in Lissabon is gebouwd volgens het model van de Descalzas Reales waar de Portugese elite zeer goede betrekkingen mee had. Door een ideologische verschuiving werd er rond 1620 in Portugal op nationaal niveau echter een nieuw model ingevoerd en dit leidde tot de afbraak en reconstructie van de kerken van Portugese vrouwenkloosters, en misschien zelfs van gehele kloosters. We vinden dit fenomeen ook in andere kerken van vrouwenkloosters in Lissabon: Esperança (gesticht 1524), Santa Mónica (gesticht 1586), Madre Deus (gesticht 1509) en Santa Marta (gesticht 1580). In al deze kloosters werd de zestiende-eeuwse kerk in de jaren 1620-1630 vervangen door een langwerpige kerk, met een zij-ingang en met sobere muurbekleding, geheel volgens het model van Santa Clára de Évora.

De reconstructie van het architectonische bouwplan

Het gebouw was in de allereerste plaats bedoeld voor vrouwelijke seclusie en was daarom geheel gericht op het afsluiten van buitenstaanders, vooral van mannen. Zo is het geconstrueerd met een duidelijk besef van de noodzaak om de afgesloten en de publieke ruimtes uit elkaar te houden. Daarom had Teodósio gekozen voor een vierkant gebouw rondom een kloosteromgang met een kleine uitbouw aan de kant tegenover de slaapvertrekken. Hier bevonden zich de bouwdelen die voor buitenstaanders toegankelijk waren. De bezoeker kwam binnen in deze aanbouw die weer een kleine kloosteromgang had met tien Toscaanse zuilen en een houten dakbedekking. Eenmaal binnen had de bezoeker slechts toegang tot drie vertrekken, die hoewel ze tot het klooster behoorden, gescheiden waren van de kluis. Aan de linkerkant vond de bezoeker de sacristie van de kerk die ook fungeerde als de privé-kapel van João Vanvessem en zijn erfgenamen, de familie Sinel de Cordes. Rechthout was de zaal waar de nonnen hun familieleden konden ontmoeten. Rechts bevond zich de kamer van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit.

Het andere deel van het klooster dat open was voor de mensen van buiten was de kerk waarvan de ingang gelegen was aan de zuidkant. Zoals in de meeste vrouwenkloosters had de kerk dus geen hoofdportaal, maar slechts een simpele ingang in de zuidelijke muur. Het portaal was van kalksteen met bovenop twee ornamentele krullen aan weerszijden van een wapenschild met het wapen van de dynastie van

Braganza. Het interieur van de kerk is eveneens zeer eenvoudig. Het bestaat uit twee in elkaars verlengde liggende rechthoekige ruimtes waarvan de ene als koor dient en de ander als schip. Naast de triomfboog bevinden zich twee ondiepe zij-altaren. Afgezien van de preekstoel bevat de muur geen verdere versiering. Het dakgewelf behoort niet tot de originele constructie, zoals te zien is aan de verhoging aan de buitenkant waar het dak op is gebouwd en die uitsteekt buiten het oorspronkelijke grondplan. Dat valt nog wel te herkennen aan een stenen fries met daarop kanonvormige dakgoten, zo typisch voor de eerste helft van de zeventiende eeuw.

Zoals alle zeventiende-eeuwse kerken bij vrouwenkloosters bezat de kerk een hoogkoor, of nonnengalerij, en een laagkoor. Dat eerste bestaat nog steeds en de toegang daartoe wordt verkregen via een smalle gang in de muur van het schip, een typische oplossing van de laatmiddeleeuwse Portugese militaire architectuur uit de late vijftiende eeuw. Het laagkoor werd in 1786 afgesloten met het oog op de plaatsing van de tegeldecoratie waaraan men veel waarde hechtte. Het oude laagkoor werd na de bedekking met de tegels in 1786 omgebouwd tot voorraadschuur, maar behield het bakstenen gewelf, ondersteund door een zuil in het midden van de ruimte en door twee muurberen tegen de muur. Het verlaagde gewelf werd vaak gebruikt in het laagkoor in vrouwenkloosters om de nederigheid van de nonnen te benadrukken, biddend op hun knieën. Het gebruik van zuilen en muurberen om de ruimte in drieën te verdelen is eveneens gebruikelijk en kan ook gevonden worden in Santa-Clara-a-Nova in Coimbra, maar dan wel op grotere schaal.

De façade van het klooster vanaf de hoofdstraat is sober en bescheiden, zeer passend bij een vrouwelijke orde. De muur heeft geen ornamenten behalve een klein portaal en enkele ramen, geplaatst naar behoefte van de binnenruimte, zonder te letten op de uiterlijke harmonie van de gevel. Het gebouw is opgetrokken uit dikke muren van kleine bakstenen die soms meer dan twee meter dik zijn, passend bij de bouwkunst van die tijd. De vloer van het klooster was geplaveid met tegels en de daken zijn bedekt met Romeinse bakstenen pannen zodat de muren niet zoveel gewicht behoeften te dragen. Dit soort materiaal maakte het mogelijk om sneller, lichter en goedkoper te bouwen.

Andere ruimtes lagen op natuurlijke wijze verdeeld om de kloostergang. Op de begane grond zijn dat de sacristie en de kapittelzaal. De muur van de kapittelzaal was versierd met dubbele muurberen op de hoeken en twee enkelvoudige aan iedere muur. In de vloer waren de zeven graven van de abdissen te vinden. Aan het einde bevond zich een neo-klassiek altaar met schilderingen en verguld houtwerk, vergelijkbaar met dat van de kerk. De muren waren bezet met betegelde banken, in dezelfde stijl als de ramen. In deze ruimte bevonden zich twee schilderijen uit de tijd van de stichting: een Onze-Lieve-Vrouwe en een Christus aan het kruis. Na de sluiting van het klooster gingen beide werken naar het Nationale Museum van Oude Kunst (Museu Nacional de Arte Antiga). Het eerste werk maakt deel uit van de permanente tentoonstelling van het museum.

Op de begane grond bevond zich verder de grote keuken van het klooster die door

een lange gang verbonden was met de schuur. Die gang liep eveneens langs de kapittelzaal en de sacristie. Via de grote keuken kwam je bij twee voorraadkamers en bij de refter, die via een opening in de muur met de keuken was verbonden zodat het eten kon worden doorgegeven. De refter had een preekgestoelte met een stenen trap, een stenen kuip en een trapeuning van exotisch hout. Vanaf de preekstoel kon tijdens de maaltijd het Evangelie worden voorgelezen. Via de noordzijde van de refter kwam je bij een bijkamer met twee gemetselde banken bekleed met tegels. Daarachter volgde een ruimte met een plat dak waar zich de 'koninklijke trap' bevond. Deze monumentale trap was waarschijnlijk gebouwd op verzoek van de vorst en gaf directe toegang tot de eerste verdieping van het huis naast het klooster. Aan de oostkant van de refter lag de kamer van de abdis, een kleine keuken en een gang, waardoor de nonnen naar de ontvangstruimte konden gaan wanneer iemand hen wilde spreken. Deze indeling van het klooster was organisch tot stand gekomen rondom de kloostergang als het centrum van het gebouw.

De kloosterhof is nog steeds het centrum van het gehele gebouw, met in het midden een achthoekige fontein. Helaas zijn de inscripties daarop onleesbaar, vermoedelijk omdat de stenen door elkaar zijn gehaald. De hof bestaat uit een bijna perfect vierkant van vijftientwintig meter aan iedere kant. Langs iedere zijde staan, op regelmatige afstand, tien slanke Dorische zuilen ondersteund door plumpe vierkante voetstukken. Dorische zuilen zijn van nature zwaar en dik en passen daardoor goed bij militaire architectuur, maar in dit geval verwijzen ze naar eenvoud en rust. De zuilen van de eerste verdieping zijn smaller en geven zo een boeiende balans aan het geheel.

Op de eerste verdieping liggen vijf kapelletjes aan de kloostergang, vier grote en een klein oratorium. Ook op deze verdieping is de structuur gecentreerd rondom de kloosterhof. Daar was allereerst het in 1786 zwaar verbouwde hoogkoor, een ruim vertrek apart van de kerkruimte zelf van waaruit de nonnen, door ramen hoog in de noordelijke muur van het koor, de mis konden bijwonen. Aan de rechterkant bevindt zich een deur die toegang geeft tot de 'kamer van de rozenkrans', met vier deuren in alle windrichtingen. Naar het zuiden richting koor, naar het oosten richting kloosterhof, naar een gaanderij (belvédère) in het westen en de grote slaapzaal in het noorden. De slaapzaal had 34 cellen die door schermen werden afgescheiden. Aan de linkerkant waren de latrines en de opslagruimtes. In het noorden lag het werkhuis voorzien van twee altaren en het herstelhuis, vlakbij de koninklijke trap, met de keuken van de ziekenboeg. In het westen lag de ziekenboeg voorzien van een altaar. Daarachter bevond zich een aanpalend huis, nog voor de toegang tot de gaanderij. Dat was de enige plaats waar de nonnen de buitenwereld konden zien, zonder zelf gezien te worden door de deels met latten bedekte ramen. In het oosten lag het wachthuis waar de nonnen moesten wachten totdat het tijd was voor hun biecht. Vlakbij lag de reliekenkapel, voorzien van een gesneden altaarstuk met diverse relieken van heiligen. Daarnaast lagen weer de biechtkamer en het huis voor de kape-laans, of hospitium, waar de priesters van buiten de kluis leefden die de biecht afnamen bij de nonnen en bij de mis aanwezig waren. Deze laatste ruimtes verdwenen in

de jaren 1940 om een doorgang naar een nieuwe straat te creëren.

Er is weinig bewaard gebleven van het decoratieve programma dat rond 1620 de kerk sierde met blauwe, gele en witte polychrome tegels door de esthetische renovatie die heeft plaatsgevonden in 1786. Er zijn wat resten van deze kleurstelling te vinden in de doorgang naar het hoogkoor waar nog enkele tientallen tegels op de muur zitten. Het meest voorkomende is de P-700¹¹ die door Santos Simões wordt gedateerd op 1628 omdat er identieke tegels te vinden zijn in de kapel van Sint Sebastiaan in Lumiar. Het tegelprogramma dat daar de hele kerk volledig bedekt is gedateerd rond 1626, toen Teodósio de Frias de kerk voltooide. Het is zeer aannemelijk dat de muren van de Sint Sebastiaan rond 1628 helemaal gevuld waren met tegelatronen die fijne stof imiteerden. Wanneer we nauwkeurig kijken naar de patronen in de kleine kluis van Lumiar zien we dat de standaard P-700 tegels niet de hele kerk bedekken, maar alleen de achtergrond vormen voor tegeltableaus met heiligen en historische scènes. Als bewijs voor het bestaan van dergelijke figuratieve tegels hebben we het grote tegeltableau met de aanbidding van het heilig sacrament, dat stylistisch gedateerd moet worden in de jaren twintig van de zeventiende eeuw en dat oorspronkelijk in de kerk gediend moet hebben als achtergrond voor een stuk met kerksieraden, vrijwel zeker een monstrans. Broeder Agostinho de Santa Maria schrijft over het bestaan van een tableau met een wonder van de maagd Maria die een vrouw redde van haar moorddadige echtgenoot.¹² De betegeling van 1626-1628 overleefde de bouwcampagnes onder koning Pedro II, maar werd volledig verwijderd toen de kerk de huidige tegels kreeg.

Het Nederlandse klooster onder de nieuwe dynastie

We hebben al eerder laten zien dat het klooster nauw verbonden was met de Habsburgse vorsten van Portugal. Deze politieke band werd ongemakkelijk door de staatsgreep van 1 december 1640. Het werd toen van belang om een band te creëren met de nieuwe dynastie. Er ontstond een zeer intieme band tussen de Nederlandse nonnen en de koningen Afonso VI en Pedro II. Beide koningen trouwden in de kloosterkerk met prinses Maria Francisca Isabel van Savoye, de eerste in 1666 en de tweede in 1668. Koning Pedro II leefde in het nabije paleis van Alcântara en in 1694 werd hij de 'eeuwige rechter' van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit. Hij besloot dat zijn hart in de centrale kapel van de kerk moest worden begraven, alwaar het tot op de dag van vandaag met een grafsteen wordt aangegeven. Een van de abdisen van het klooster, moeder Maria da Cruz, was een nicht van koningin Luisa de Gusmão. De toenadering had ongetwijfeld te maken met het feit dat beide koningen in het nabije paleis van Alcântara resideerden. De ideologische

¹¹ J.M. dos Santos Simões, *Azulejaria em Portugal no século XVII*, Lissabon 1971, I, 104.

¹² Santa Maria, *Santuário III*, 396.

kracht en legitimiteit die uitging van het klooster, en vooral van de devotie aan Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit, zouden wel eens verbonden kunnen worden met de politieke lijn van een dynastie die voor zichzelf eveneens op zoek was naar rust en vrede en dit pas in 1668 wist te bereiken.

Er zijn de nodige bewijzen die de band met de nieuwe dynastie aantonen. Daar is allereerst de ingang van de kerk met het wapenschild waarbinnen we kleine schilden in diagonale positie vinden die we kunnen verbinden met het wapenschild van de dynastie van de Braganza. In het klooster bevond zich een beeld van Onze-Lieve-Vrouwe van Genade dat door de nonnen verantwoordelijk werd gehouden voor de overwinning van de Portugezen bij de slag van Elvas.¹³ Het meest anti-Castiliaanse kunstwerk in het klooster is zonder enige twijfel het portret met het beeld van Onze-Lieve-Vrouwe van de Olijfbom (Oliveira) van Guimarães. Dit doek wordt gedateerd op 1649 en kan gezien worden als een replica van een beeld dat van groot belang was voor het Portugal van rond 1640. Destijds bestond er al een legende die deze Madonna zag als de redder van de nationale soevereiniteit bij iedere poging van de Spanjaarden om die te bedreigen. Dit beeld wordt nauw verbonden met het begin van de Portugese nationaliteit en zou zeer vereerd zijn geweest door graaf Hendrik en koning Afonso Henriques, die haar volgens de legende om hulp hadden gevraagd bij de slag van Ourique in 1139. Onze-Lieve-Vrouwe van de Olijfbom van Guimarães beschermde de stichting van Portugal en alle afstammelingen van de eerste koning. Een andere met het beeld verbonden overwinning is die van koning João I tijdens de slag van Aljubarrota.¹⁴ In de nieuwe strijd tegen de Spanjaarden rond 1640 herleefde de devotie aan dit beeld dat politieke wonderen kon verrichten, nu met behulp van deze versie op doek.

De nauwe relatie tussen het klooster en de dynastie van de Braganza, vooral ten tijde van koning Pedro II, heeft geleid tot enkele grote decoratieve campagnes, waaronder die in de zeer belangrijke 'kamer van de rozenkrans' en de kapel van João Vannessem. De kamer van de rozenkrans is een rechthoekige kamer naast het hoogkoor en is één van de mooiste voorbeelden van de Portugese Barok. Het is een uiterst harmonieus geheel van tegels, houtsnijwerk, schilderijen en beeldhouwwerk. Zonder enige overdrijving is het de grootste schat van het klooster vanwege de bijzonderheid van het geheel, maar ook omdat de kamer volledig intact is gebleven. De afbeeldingen stellen de vijftien mysteries van de rozenkrans voor, verdeeld in drie groepen: vreugdevol (annunciatie, visitatie, aanbidding door de herders, presentatie van Jezus in de tempel en Jezus tussen de geleerden), treurig (Christus aan het kruis en de calvarie) en glorieus (Opstanding, Hemelvaart, Pinksteren, Maria hemelvaart, kroning van Maria). Iedere groep van vijf mysteries dient als meditatie gedurende het dagelijkse gebed van de rozenkrans, bestaande uit vijf groepen van tien Ave Maria's en vijf Onze Vaders. De nonnen deden deze gebeden dagelijks in de kamer van

¹³ Santa Maria, Santuário III, 400.

¹⁴ Santa Maria, Santuário IV, 55-57.

de rozenkrans, vandaar de naam van de kamer (zie afb. 29, p. 159).

Het gebed van de rozenkrans is van groot belang in de Contra-Reformatie want het werd verbonden met de eerste Europese overwinning op de Turken bij de slag van Lepanto in 1571. Vanaf dat moment werd de rozenkrans een wapen in de strijd tegen de ketterij. Aangezien de nonnen door de protestanten uit hun vaderland waren verjaagd is het begrijpelijk dat deze kamer gebruikt werd voor de strijd van het katholieke geloof tegen de ketters.

Eveneens van groot belang in het klooster is de grafkapel van João Vanvessem. Deze invloedrijke hoveling van koning Pedro II was op 8 september 1620 geboren als de zoon van Miguel Vanvessem en Catarina Lagres, een Nederlands echtpaar dat om economische of religieuze redenen in Portugal terecht was gekomen. Het echtpaar had minstens vier kinderen. Maria en Barbara waren ingetreden in het klooster en nog in leven toen hun broer João de kapel liet bouwen, terwijl er nog een derde zuster was die door João onder zijn hoede was genomen (zie afb. 30, p. 160).

João maakte op tachtigjarige leeftijd zijn testament op en blikte daarin terug op zijn moeizame leven.¹⁵ Hij was 28 jaar oud geweest toen hij op 3 maart 1648 voor het eerst een bestuurlijke functie kreeg. Twee jaar later werd hij Juiz de Fora (een door de vorst benoemde lokale rechter met eveneens een politieke rol) in Sintra. Daar maakte hij zijn eerste zware periode door toen hij zich moest verweren tegen een Engelse vloot. In 1649 was Karel I van Engeland verslagen na een bloedige burgeroorlog die het land had verdeeld. Oliver Cromwell stichtte daarna zijn *Commonwealth*, een republiek gesteund door het parlement. Door de val van de monarchie in Engeland had het Anglo-Portugese vredesverdrag van 29 januari 1642 geen effect meer en pas met de ratificatie van een nieuwe overeenkomst op 9 juni 1656 door koning Jan IV bestond er weer een verdrag tussen Portugal en Engeland. In de tussentijd (1649-1656) was de relatie tussen beide rijken uiterst instabiel en bedreigden schepen van de *Commonwealth* de kusten van Portugal, zoals we kunnen lezen in het testament van João Vanvessem. Na de problemen in Sintra werd hij verplaatst naar de stad Leiria en later promoveerde hij eerst tot *Desembargador dos Agravos para a Relação*, rechter in een hof van appèl, en later tot Juiz de Feitos da Coroa e Fazenda (koninklijk rechter in de koloniën).

In die laatste functie werd hij door de koning naar Pernambuco gestuurd om te onderzoeken waarom gouverneur Jerónimo de Mendonça was verdreven. De gemoederen in Brazilië waren echter nog niet tot bedaren gebracht en João Vanvessem moest vrezen voor zijn leven. Gouverneur Jerónimo de Mendonça was een ruziemaker en zou in 1673 zelfs worden opgehangen voor zijn deelname aan een samenzwering die crop uit was om koning Pedro II te verjagen en in zijn plaats de zwakke koning Afonso VI op de troon te zetten.¹⁶ Na terugkeer in Portugal kreeg João steeds opnieuw moeilijke opdrachten toegewezen door de Portugese koning. Zo moest hij naar de Beiras gaan om daar de bezittingen van de bekeerde joden te confisqueren

¹⁵ AN/TT, Registo Geral de Testamentos, boek 103, f. 138v-141.

¹⁶ Joaquim Veríssimo Serrão, *História de Portugal* V, Lissabon 1980, 210.

en te verkopen. Het geld dat hij hiermee verdiende zorgde ervoor dat hij steeg in de hiërarchie van de *Casa da Suplicação* (koninklijke rechtbank). Hij klom op tot *Corregidor do Cível da Corte* (raadsheer betreffende burgerlijke zaken aan het koninklijk hof) en uiteindelijk zelfs tot *provedor da Alfândega* (hoofd van het tolhuis), een positie die hij vanaf 1686 bezette. In die functie tekende hij een decreet dat beroemd is geworden in de Portugese kunstgeschiedenis, namelijk het verbieden van de import van Nederlandse tegels, ingaande tegen zijn eigen Nederlandse herkomst.

Hij heeft in zijn leven vele gevaren doorstaan bij het dienen van land en koning en leidde daarbij een moreel hoogstaand leven, zonder verleid te worden door werelds vermaak. Aan het einde van zijn leven leidde dit tot twee grote opdrachten. Allereerst zijn grafkapel in de sacristie van de kerk, maar daarnaast liet hij ook de kapel van zijn naamheilige Johannes de Doper bouwen in de villa van Onze-Lieve-Vrouwe van de Conceptie in Barcarena, eigendom van zijn neefje António Luís de Cordes.

De kapel van João Vanvessem in het klooster was opgedragen aan de verheerlijking van het Heilig Kruis. De keuze voor de sacristie van de kerk was niet zomaar genomen want dit was de plaats waar de meest waardevolle objecten werden bewaard. Zo werd daar een nieuw soort meubilair ontwikkeld met een decoratie die paste bij deze rijkdommen. De ladenkasten waren gemaakt van exotisch hout en er waren marmeren wasbekkens.

De decoratie van de grafkapel is te danken aan de smaak van de kunstpatroon en gemaakt rond 1699, het jaar van het testament van João Vanvessem. Het voornaamste altaar bevat een prachtig gesneden gekruisigde Christus waarbij ruw hout wordt weergegeven, als verwijzing naar het offer en de pijn van Jezus. Deze Christus volgt de lijn van Francisco Pacheco want hij is voorzien van vier nagels en niet van slechts de meer gebruikelijke drie. Op de achtergrond van dit beeld hebben we een schilderij met enkele ridders bij een gebouw, in een donkere atmosfeer met een ondergaande zon. Hieromheen zit een goede kwaliteit gouden omlijsting, al lijkt de vorm weinig op die uit de tijd van de kunstexplosie onder Pedro II. De decoratieve motieven zijn zeer verbonden met de structuur. Dit altaar is zonder enige twijfel ontwikkeld door een architect, die daarbij gebruik heeft gemaakt van rood en wit polychroom marmer. Het bestaat uit twee pilasters met rood daar waar het de zuiver witte boog ondersteunt.

De stenen vloer komt ook uit deze periode en gebruikt een ontwerp met geometrische en florale motieven in een vormtaal die doet denken aan de esthetiek van de beroemde architect João Antunes. In deze kapel is gekozen voor een combinatie van marmer in de kleuren roze, wit en zwart. De kasten zijn gemaakt van exotisch hout met veel decoratie van ribbelpatronen en bronskleurig verguldsel, voorzien van vervlochten motieven en maskers 'all'anticho', geheel in de stijl van het maniërisme. Ook zijn er oriëntaalse motieven zoals 'ghinas', halfnaakte vrouwenfiguren met vleugels en de staart van een zeemeermin, waar weer bloemenmotieven uit voortkomen.

In de kapel van Vanvessem vinden we verder nog tien schilderijen op doek over

de weg van de perfectie, gebaseerd op de doctrine en de gravures uit het boek *Régia Via Crucis* van Benedictus van Haeften, gepubliceerd in 1635 in Antwerpen. Dit is een morele gids waarin Christus model staat voor perfectie, verbonden aan zijn lijden. De gelovige, gepersonificeerd door Staurofilia (de liefhebster van het kruis) moet uitgaan van het lijden bij het kruis om tot redding te komen. Het verhaal ontvouwt zich als een dialoog tussen twee personen, deze staurofilia in vrouwelijke gedaante en Jezus Christus in een jongere gedaante. Staurofilia verschijnt bewust in wit en rood gekleed, zoals de maagd Maria in de kamer van de rozenkrans, en de leidende engel is gekleed in een tuniek met grijs en rood, zoals Jezus Christus in de afbeelding van zijn hemelvaart. De auteur van het boek was gedoopt als Jacobus van Haeften (1588-1648) en publiceerde zijn werk in het Latijn, met latere vertalingen gemaakt naar het Nederlands (1667) en het Spaans (1721). Hij was ook de auteur van het in 1629 verschenen *Schola Cordis*.¹⁷ De schilder Bento Coelho da Silveira heeft deze doeken gemaakt aan de hand van de eerste Latijnse editie met 38 gravures en een voorplaat van hoge kwaliteit. De kunstenaar is echter onbekend. Van Haeften plaatste een Latijnse bijbeltekst en een commentaar van twee regels bij iedere gravure om die te duiden.

De verbouwing in Rococo-stijl en de tegels in de kerk

Tussen 1780 en 1786 vond er een ingrijpende verbouwing plaats van de kerk en het klooster. In 1780 begon men met het herstel van het dak van het klooster, deels betaald door koningin Maria I. In 1783 werd de centrale kapel van de kerk verbouwd. Hoewel de nonnen opnieuw financiële steun vroegen aan het koninklijke hof, wijzend op de koninklijke patronage ten tijde van Filips II, gaf koningin Maria dit keer geen steun aan het project. De gemeenschap diende toen zelf geld van de gelovigen te krijgen voor de kerk. In totaal ging het om meer dan twee miljoen reis. In 1786 volgden de zijkapellen, de balustrade tussen de centrale kapel en de zijvleugel, de biechtstoel, het tochtportaal en een reeks tegeltafels met een zeer complexe iconografie. Deze werken werden allemaal betaald door de nonnen zonder koninklijke steun.¹⁸ In 1785 had de bruidsschat van twee novicen nog 2,6 miljoen reis opgeleverd voor de schatkist van het klooster.

Precies tweehonderd jaar na de stichting van het klooster werd er een tegelprogramma opgezet dat was gebaseerd op de kroniek uit 1627. De achttien tableaus in de centrale kapel en het schip maken deel uit van een uitvoerige verbouwing van de kerk. Alle tableaus zijn op dezelfde manier opgebouwd en bestaan uit een architectonisch raamwerk versierd met elegante rocailles die een centrale scene omlijsten met een 'trompe l'oeil' effect. De achtergrond imiteert twee marmeren pilasters en

¹⁷ Mario Praz, *Studies in seventeenth century imagery*, 2e ed. Rome 1975, 361.

¹⁸ BNL, Cod. 7784, f. 42v-43v.

creëert zo een toneel waarvan het perspectief wordt aangegeven door tegels in een ruitmotief. Binnen de omlijsting is er in alle tableaux een médaillon met rocailles in een prachtige boogvorm. In deze kleine médaillons vinden we steeds een andere scene met verwijzingen in het Latijn naar het Oude Testament. In eerste instantie lijkt het een geheel van lage kwaliteit en het is inderdaad vanuit technisch oogpunt veel minder van kwaliteit dan andere overdadige en spectaculaire werken uit de tweede helft van de achttiende eeuw. Misschien vanwege dit vooroordeel tegen dergelijke mindere werken heeft niemand er echt nauwkeurig naar gekeken of zelfs maar geprobeerd om de boodschap ervan te begrijpen.

Alle Latijnse teksten op de tableaux hebben een vorm van het werkwoord 'requiescere' of 'quiescere', of het zelfstandig naamwoord 'requies', allemaal woorden met de betekenis 'rust'. Dit sluit naadloos aan bij de naam van het klooster: Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit. Deze rust is ook zichtbaar in de compositie van de tableaux waar de nonnen in groepen op staan en geen beweging te vinden is. Hoewel we ons in de Rococo bevinden is alles op de tableaux statisch.

De exclusieve keuze voor het Oude Testament is evenmin toevallig, want deze teksten zitten vol met voorbeelden waarin God zijn volk beloofde met rust en vrede, en een einde maakte aan hun angst. Op dezelfde wijze gaf God bescherming aan deze nonnen die zichzelf aan hem hadden opgedragen in hun religieuze leven en zich bevrijd hadden gezien van de religieuze vervolging in de Nederlanden en door hem veilig naar Lissabon waren gebracht.¹⁹ Zie de serie foto's van de tegeltaleaus elders in deze bundel op p. 137-158.

De tableaux met hun bijbelse verwijzingen en symboliek bevonden zich in de kerk en waren bedoeld voor het algemene publiek en niet voor de nonnen zelf. Daarom is het belangrijk om te kijken naar de sociale omgeving van het klooster in 1786. Het was toen niet zoals nu een plek in het centrum van een stad. Destijds werd de kloosterkerk bezocht door de geletterde en hoogopgeleide aristocratie uit de nabije paleizen waarvan er nog steeds enkele bewaard zijn gebleven. De tegels waren bedoeld voor deze specifieke laag van de bevolking en ze zouden ook nooit begrepen kunnen worden door de rest van de bevolking van Lissabon. De vraag is echter of de aristocratie de boodschap wel kon begrijpen. Er zit een zeer geleerde component in de gebruikte symbolen, in sterk contrast met de overduidelijke naïviteit van de schilder op technisch gebied. Het is vrijwel zeker dat het iconografische programma bedacht was door de nonnen die vervolgens de schilder lieten weten welke symbolen er op de tableaux moesten verschijnen. Dit verklaart het gebrek aan persoonlijke creativiteit in de afbeeldingen op de médaillons, maar ook het beperkte belang van de scènes in het hele project. Wanneer we naar de omlijsting kijken zien we dat het 'trompe l'oeil' effect nauwgezet en goed is uitgevoerd, in tegenstelling tot het perspectief in

¹⁹ De Nederlandse karmeliet Bertholdus Lurvink die in 1955 naar Lissabon werd gestuurd, heeft een document nagelaten met aantekeningen over de tegeltaleaus dat bewaard wordt in het archief van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit. Antoine Jacobs, *Kroniek van de Karmel in Nederland, 1840-1970*, Hilversum 2017, 759.

de kleine scènes in de médaillons. Het is meer dan waarschijnlijk dat de nonnen zelf de schetsen hebben gemaakt die de schilder als leidraad hebben gediend bij het maken van de médaillons. Hierdoor is het grote verschil ontstaan tussen de naïeve maar iconologisch complexe emblemen en de omlijstingen die een veel hogere technische kwaliteit bezitten maar betekenisloos zijn.

De tegelreeks van de Nederlandse nonnen is niet alleen een simpel verhaal over een historische periode die tweehonderd jaar eerder had plaatsgevonden. Het is een uiting van de vele gevoelens en angsten van een gemeenschap van vervolgte en gevluchte vrouwen, waarvan het verhaal gedurende twee eeuwen van generatie op generatie ging en vorm kreeg op de tegeltableaus om niet verloren te gaan. Het is dit sentimentele, vrouwelijke, bijna dromerige, maar tegelijkertijd intelligente en geleerde verhaal dat dit artistieke ensemble van op het eerste oog matige kwaliteit zo bijzonder en uniek maakt.

In 1834 werden alle Portugese kloosters opgeheven. Bij de mannelijke kloosters gebeurde dit meteen, maar de vrouwelijke kloosters mochten blijven functioneren tot de laatste non was overleden. In het geval van de Nederlandse nonnen gebeurde dit pas in 1887. Alle bezittingen, waardepapieren, geld en onroerend goed gingen naar de staat en alleen de kunstwerken kwamen in handen van de parochie. De kerk bleef als zodanig functioneren onder bestuur van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit, die later ook eigenaar werd van de kerk. In 1891 ging men het kloostergebouw gebruiken voor de gezinnen van de soldaten die in de koloniale oorlogen van Portugal waren gestorven (weduwes met gezin en wezen). Hun nakomelingen leven nog steeds in het gebouw. Een recente wet heeft echter bepaald dat deze mensen het gebouw zullen moeten verlaten. Aangezien er toen het klooster werd verbouwd tot woningen nauwelijks aanpassingen aan het klooster zijn gedaan, is het zeer goed mogelijk dat de oorspronkelijke indelingen bewaard zijn gebleven. Het klooster is nog steeds in handen van de sociale dienst van de Portugese staat.

Index

- Adolf van Nassau 72
Aguilar, Antonio de 55
Aken 104
Albrecht, aartshertog van Oostenrijk 57-58, 111, 124-125, 135, 165-167
Alcântara 12-13, 50, 58-59, 75, 86, 101, 106, 121-122, 161, 165-166, 171
Alfonso VI van Portugal 166, 171, 174
Alkmaar 7-8, 16, 19, 22, 25-27, 29-30, 41-42, 45, 52, 86-87, 92, 96-97, 99, 101-102, 104-106, 109, 111-112, 121-123, 128, 130-131, 165
Alonso López 'van Herentals' 7, 63-64, 83, 86, 111-112, 118-120
Alva, Fernando Álvarez de Toledo, hertog van 38, 56, 63, 83-84, 93-94, 112-113, 121
Alvarez, Gaspar 74
Amersfoort 37
Amsterdam 19, 28, 40, 52, 58, 86, 92, 96-97, 99, 101, 105, 16
Alteratie 41, 96-97
Amsterdam, Johannes van 40
Annecy 102
antikatholicisme 14-15, 20-21, 30, 33, 48-49, 94
Antwerpen 19, 40, 42, 44-47, 50, 52-54, 73, 86-87, 97-101, 103-106, 120, 125-127, 161, 163
Araujo 74
Arias Montano, Benito 113-114
Armada 127-128
Ataíde, Jorge de 57, 165
Azië 127
Balthasar Gerards 73
Beeldenstorm zie: iconoclasme
begijnen 16, 65, 89, 95
bekering 16, 24, 35, 37, 60, 73, 107
Berckenrode, Gerard van 23
Bergen (Henegouwen) 52, 102, 104-105
Bergen op Zoom 40
Bilbao 54-55, 164
birgittinessen 106-107, 110
Boëllet, Nicolette zie: St. Coletta
Boetendaal 39
Boisot, Maria 51n
Bolsward 37
Boxtel 92
Brabant 7, 16, 19, 21, 38, 41-42, 52, 57, 91, 94, 97-99, 102, 104
Braganza, dynastie 153, 166, 169, 172
Brazilië 173
Breda 63
Brielle 19, 31-33, 35, 52, 92, 96, 98, 104
Brites (doña de Vilhena) 55
Brugge 91-92, 99, 126
Brussel 19, 38-39, 42, 93, 97-99
Cabral, Jorge 75
Calheta, Maria de Vasconceles e Meneses, gravin van 76
Carrillo de Castilla, Luis 7, 56, 83-84, 112-116, 118, 120
Cathalina del Spiritu Sancto 7-9, 12, 56, 58, 75-76, 83, 86-88, 91, 94, 96-97, 99, 101, 103, 105-112, 114-115, 116, 119-120, 124, 127, 162, 164, 167
Chagas, João das zie: Llagas, Juan de las
Charlotte de Bourbon 73
Clara de los Angeles 50, 54, 56, 58, 101, 105-106, 150
Cock, Adriaan 37

- Coelho da Silveira 175
 St. Coletta, colettanen 54, 80, 101
 Cordes, Simon 125, 161, zie verder: Sinel de
 Cordes, familie
 Correia, Estácio 167
 Craesbeek, Pedro 12, 76n, 111, 127, 162,
 167
 Cunertorf, Gaspar 128, 161
 Danzig 128
 Delfius, Rudolf 43
 Delft 19, 21, 52, 92, 98, 104
 Denemarken, Denen 45, 66, 102
 Descalzas Reales 12, 111, 121-123, 167-168
 Deventer 128
 Diest 40
 Dieven, Cornelia van 105
 Dordrecht 21
 Drake, Francis 127
 Duitsland, Duitsers 52, 66, 87, 92-93, 98
 duivel(s) 13-15, 20, 22, 29, 35, 41-43, 45, 60,
 62, 68, 79-80, 92
 Edam 29
 Encarnación 168
 Engeland, Engelsen 7, 39-40, 43, 48, 53-54,
 66, 72, 100-107, 110, 120, 127-128, 173
 Enkhuizen 7, 23, 29
 Epinoy, Maria Christina van Lalaing, prinses
 van 73
 Évora 167-168
 Filips II van Spanje 7, 12-13, 21, 55-59, 63,
 80, 83-84, 93, 95, 99, 104-106, 109, 111-112,
 121-127, 161, 164-167, 175
 Filips III van Spanje 107, 126, 162, 167
 Filips Willem van Oranje 115
 Fox, Stephanus 47n, 53-56, 101, 123, 164
 Frankrijk, Fransen 35, 39, 54, 56, 60, 64, 72,
 92, 98, 101, 106-107, 118
 Frias, Teodósio de 166-168, 171
 Friesland ('Trislandia') 19
 Galen, Willem van 36
 Geerruidenberg 36
 geld 21-22, 24, 28, 42-45, 47, 49-51, 53-54,
 56-57, 63, 68, 84, 86, 88-109, 119-120, 124,
 164, 166-167, 174-177
 Genève 98, 102
 Gent 99
 geschiedschrijving 7, 18, 76n, 87-88, 104,
 106-110, 119-120, 123
 Giertge Frederiksdr. 161
 godsdienstgesprek 20, 23, 31-32, 37, 49-50,
 101, 105
 Goes 96, 125
 Gonzaga, Francisco 57
 Gorcum 22, 35
 Gouda 19, 21, 86, 92, 96-97, 128
 Gouda, Willem van 36
 Granville, Antoine Perrenot de 127
 Gray, John 39
 Groningen 93, 100
 Haarlem 19, 21, 27-28, 52, 58, 86, 92, 96-97,
 101, 105, 126, 128, 161-162
 Habsburgse Huis 8, 105, 109, 111, 121-125,
 127, 164, 171
 Haefte, Jacobus van 175
 handtastelijkheden 42, 44-45, 61-62, 68,
 97-98, 100, 109, 118
 Haspengouw ('Asbanie') 19
 Hasselt, Lambert van 43
 Haultepenne, Claude de Berlaymont, heer
 van 120
 Le Havre 54
 Heeze 118-119
 heidenen 15
 heiligschennis 23, 29, 31, 35, 43, 62, 67-68,
 72-73, 79, 94, 108-109
 Hendrik van Nassau 72
 Herentals 39, 63-64, 73, 112, 118-120
 Herrera, Juan de 121
 's-Hertogenbosch 38, 125-126
 Holland 17, 19, 22, 40-42, 59, 72, 94, 96-98,
 100, 103, 128, 161
 homoseksualiteit 31n
 Hoogstraten 7, 45, 56, 59, 64, 69-70, 73, 86,
 106-107, 112-113, 119
 Hoorn 97
 Houtman, Frederick en Cornelis de 128
 iconoclasme 18, 21, 29, 38, 41, 49-50, 60, 67,
 79, 93-94, 98-99, 161, 166
 islam 15, 83, 102, 173
 Jan IV van Portugal 173
 Jan van Oostenrijk 38-39, 41, 99
 Jeruzalem 15, 33-34

- joden 20, 173
 Kampen 37, 128, 161
 Karel V 56, 93, 122
 Kempen 63
 Keulen 52, 98, 100-102, 104
 Kleef 98
 kleine mens 17-18
 kloppen 42n, 58n, 95, 105, 161
 Koblenz 52, 101
 koninklijke kloosters 45, 92, 111, 122
 kooplieden 8, 103, 105-106, 111, 125-128, 161-162
 Kopenhagen 45
 kunst 8-9, 57, 110-111, 121-122, 126-127, 162, 164-177
 Leeuwarden 37
 Leiden 21, 86, 97
 Leuven 22, 40, 97-98, 125, 162
 Lier 120
 Linschoten, Jan Huygen van 121, 123, 126
 Lintrius, Reinerus 36
 Lissabon 7-9, 45, 55-57, 75, 78, 80, 84, 86, 92, 101, 105-106, 111, 114, 120-128, 161-168, 176-177
 Llagas, Juan de las 9, 71, 78-79, 111, 162
 Lochte 63
 Lodewijk, graaf van Nassau 72
 Loet, Theodorus 22
 Luik 51, 72, 100
 Luls (Zulen, Lule), Petrus 49, 73
 Lumey, Willem van der Marck, heer van 31-33, 35, 72, 94, 96
 Maastricht 40
 Madre de Deus 56, 121-122, 164, 168
 Madrid 12, 92, 111, 121-123, 167-168
 Maes, Wouter Jacobsz. 96-97
 Margarita de la Cruz zie: Margaretha van Oostenrijk
 Margaretha van Oostenrijk 12, 56-57, 76, 78, 111, 121-125, 129, 164
 Maria, keizerin van Oostenrijk 56-57, 78, 111, 121-125, 164
 Maria I van Portugal 175
 Maria de la Cruz Engleza 53, 58, 101
 Maria Stuart van Schotland 53
 martelaarschap 7-8, 12-13, 15-16, 18, 22-25, 36-37, 39-40, 43, 71-73, 76-80, 94, 99, 106, 108-110
 Martelaren van Alkmaar 23-25, 96, 108, 130
 Martelaren van Gorcum 30-35, 51n, 94, 108
 Martelaren van Roermond 108
 Matthias, aartshertog van Oostenrijk 48
 Mechelen 19, 40, 42, 45-46, 51, 65, 86, 97-100, 102
 – Engelse Furie 45-45, 51, 100, 133
 Medina Sidonia, Alonzo Pérez de Guzmán, hertog van 128
 Mello, de 74
 Mexico 162
 Middelburg 22, 96
 Mierbeeck, Franciscus 21
 Mirhuys, Nicasio 60
 Moderne Devotie 88, 92
 Mondragón, Cristóbal de 65
 Namen 38, 99
 Nederlanden, Nederlanders 12-13, 15, 17, 20, 26, 35, 38, 56, 58-59, 69, 72, 75-76, 78-79, 84, 86-88, 90-92, 101-107, 110-112, 120-128, 162-168, 171, 173, 176
 Nossa Senhora da Glória 56-58, 106, 121, 124, 164-165
 observantie (streven) 21, 52, 56-57, 78, 88, 90, 92-93, 107-108
 Oldenzaal 104
 St. Omaars 52, 54, 101, 104
 Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit
 – broederschap van 163, 168, 171, 177
 – devotie tot 172
 – klooster van 9, 58, 69, 101, 105-106, 111, 125, 127-128, 136-161, 163, 165, 176
 Oost-Europa 102
 Oostzeegebied 161
 Oranje, Willem van Nassau, prins van 7, 21-22, 33, 36, 38-40, 42, 47-48, 50, 66, 72, 76, 83, 93, 95, 98-99, 111, 115, 118
 Pacificatie van Gent 99
 Parma, Alexander Farnese, prins van 19, 51-53, 63, 65-66, 84, 102, 119-120
 patronage 8, 24-26, 28, 32, 36, 38, 44-45, 51, 54-55, 57, 65-66, 76, 79-80, 82, 91-92, 96-97, 100-102, 104-110, 122, 124, 164, 175
 Pedro I van Castilië 114, 116

- Pedro II van Portugal 166, 171-174
 Perrenot, Frédéric, heer van Champagney 98
 pest 18, 121, 161
 Plantijn, Christoffel 113-114, 162
 plundering 21-22, 29, 37, 38n, 43-44, 62-63, 68, 79, 86, 94-95, 98-100, 108, 118
 Pinto, heren van 114, 116-117
 Pires de Carvalho, Gonalo 165
 Portugal, Portugezen 7-8, 13, 52-53, 55-56, 59, 68, 78, 80-82, 86, 99, 106, 111-114, 121-122, 123-128, 162, 165-169, 171-173, 177
 Puteanus (Putco), Johannes 40
 Quintanadueñas, Juan de 54
 Ransdorp ('Rara') 25, 96
 Rego da Fonseca, Gaspar 74
 religievrede 94, 98-100
 Rennenberg, George van Lalaing, graaf van 100
 Requesens, Luis de 112
 Roermond 36, 104
 Rouaan 53-54, 86, 101, 105-106
 rozen 28, 47
 rozenkrans 159, 170, 172-173
 Santander 54-55
 Santo Alberto 124, 165
 Scherpenheuvel 165
 Schotland, Schotten 39, 66, 72, 120
 schuil-katholicisme 13-14, 30, 41, 46, 48, 61, 103
 Sena, Bernardino de 75
 Seton, Mary 53n, zie verder: Maria de la Cruz
 Sinel de Cordes, familie 111, 125, 161, 168
 soldaten 7-8, 14, 21-22, 24-26, 29-30, 33-37, 39, 42, 44-46, 47n, 48-49, 60-68, 73, 83, 86, 93-99, 108-109, 111-112, 115, 118-119, 161, 177
 Sonoy, Diederik 7, 96
 Spanje, Spanjaarden 20-21, 24, 37, 39, 54, 63-65, 68, 82-84, 97, 99, 101, 105-106, 110-112, 115, 118-119, 121-122, 127, 167-168, 172
 Stols, Eddy 123, 125-126
 Syon 103n, 107, zie verder: birgittinessen
 tegels 8-9, 110, 136, 141-158, 169-177
 tertiariissen 29n, 89-90, 92, 96-97
 Tienen 40
 Trello, Charles de 118
 Trier 52, 70, 101, 107
 Tryntge Albertsdr. 42n
 urbanisten 19, 57, 83, 91-93
 Utrecht 38, 97
 Vanvessem, João 111, 125, 160, 168, 172-174
 Veere 19, 52, 92, 98, 104
 Verdugo, Francisco de 65
 verraad 21, 24, 27, 30, 36, 39, 43, 63-65, 72, 83-84, 94, 99-100, 103, 105, 112, 118, 120, 162
 Viegas, mevrouw 113, 116
 Vlaanderen 91, 93-94, 98, 102, 104, zie verder: Nederlanden
 voorzienigheid zie: wonderen
 Vosmeer, Sasbout 105
 Wamel 92
 Weesp 96
 wonderen 14, 16-18, 20, 25-28, 39n, 43, 50, 51n, 54-55, 59-65, 67-68, 70-72, 77, 80-82, 86, 107, 109, 165
 zang 13-14, 28, 31, 47, 55, 61, 74, 79, 98
 Zeeland 17, 19, 72, 94, 96-97, 103
 Zevenbergen 63
 Zierikzee 22, 97
 Zusters van het Gemene Leven 88
 Zutphen 22

In 1627
beschreef Cathalina del
Spiritu Sancto hoe een groepje clari-
sissen, tijdens het heetst van de Opstand, uit
de Nederlanden vluchtte, gesteund door interna-
tionale katholieke netwerken van edelen, verbannen
priesters en burgers. Ze vonden uiteindelijk een nieuw
thuis in Portugal, waar Filips II, kort tevoren ingehuldigd
als de nieuwe koning, hun een klooster schonk. Cathalina, die
abdis werd in dit klooster, ontvouwt in haar boek een episch
panorama van martelaarschap en moed. Ook haar eigen levens-
verhaal, als een in de Nederlanden opgegroeide dochter van
een Spaanse gouverneur, weeft ze door de tekst. Deze in Ne-
derland tot nu toe onbekende bron is hier in modern Neder-
lands vertaald. De annotatie en drie flankerende artikelen
plaatsen het in een bredere context: clarissenkloosters
voor en tijdens de Opstand (Spaans), het Habsburg-
se rijk (Fagel) en de kunstschaten in het
klooster die herinneren aan de vlucht
van de *clarissas flamengas*
(Simões).

9 789087 048013

